

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
Cilt Volume 10/ Sayı Issue 26/ Aralık December 2021
Samsun-Türkiye/ Turkey www.dedekorkutdergisi.com

DOI: <http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut449>

Araştırma Makalesi/ Research Article

Dede Korkut'ta Cümle İçi Yakın Anlamlı Sözcükler

Near-Synonyms in a Sentence in Dede Korkut

Öz

Kökleri Destan Dönemi'ne kadar uzanan Dede Korkut Türkçenin en önemli eserlerinden biridir. Sonradan yazıya geçirilen eserin önemi anlatılan olaylardan değil olayların anlatım şekline, olayların anlatımında kullanılan dilden gelmektedir. Eserin en önemli anlatım özelliklerinden biri aynı cümle içinde yakın anlamlı sözcüklerin bir arada kullanılmasıdır. Süregelen anlatımdan kaynaklanan sıradanlığın ve ifadelerin duygu değerinin zamanla azalmasının önüne geçmek için Dede Korkut'ta yakın anlamlı sözcükler aynı cümle içinde bir arada, arka arkaya kullanılmıştır. Büyük bir bölümü fiillerden oluşan bu sözcüklerle anlatım daha canlı ve etkili bir hâle getirilmiş, kavramlar farklı şekillerde ifade edilip vurgulanmıştır. Eserde geçen yakın anlamlı sözcükleri belirlemek için daha önce yapılan aktarmalar, çalışmalar; Tarama Sözlüğü, Derleme Sözlüğü ve ağız sözlükleri, farklı dönemlere ait tek dilli ve çok dilli sözlükler incelenmiş, sözcüklerin bağlamda kazandığı farklı anlamlar da göz önüne alınarak yakın anlamlı sözcükler tespit edilmeye çalışılmış ve bulunan sözcük türlerine göre sınıflandırılmıştır. Olayların anlatımında kullanılan sözcükler, sözcüklerde görülen anlam olayları, ardı ardına sıralanan sözcüklerdeki akış ve ahenk ile çok üst düzey bir dile sahip olan Dede Korkut'ta çoğu zaman farklı cümlelerde tekrar edilen yakın anlamlı üç yüz civarında sözcük tespit edilmiştir. Bu sözcükleri oluşturan kelimeler arasında küçük de olsa anlam farkları bulunmaktadır. Bu şekilde küçük anlam farklarına sahip çok sayıda kelimenin olması, bu kelimeleri bir arada kullanılması Türkçenin söz zenginliği, ayrıntıları ifade etme gücüyle ilgilidir. Dilin mevcut sözcüklerine zamanla daha yeni anlamlar yüklediğini, kendine yeni anlatım yolları açtığını gösteren; aynı zamanda anlatıma estetik bir boyut, şiirsel bir güzellik de katan bu sözcük Türkçenin işlenmiş, üretken, verimli, ifade gücü yüksek bir dil olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Dede Korkut, söz varlığı, yakın anlamlı sözcükler.

Abstract

Dede Korkut, whose roots date back to the Epic Period, is one of the most important works of Turkish. The importance of the work, which was written down later, comes not from the events described, but from the way the events are told, the language used in the narration of the events. One of the most important narrative features of the work is the use of words with near-synonyms in the same sentence. In Dede Korkut, near-synonyms are used one after the other in the same sentence in order to prevent the mediocrity arising from the ongoing narration and the decrease in the emotional value of the expressions over time. With these words, most of which are verbs, the narration has been made more vivid and effective, and the concepts have been expressed and emphasized in different ways. In order to determine the near-synonyms in the work, previous works and studies; Tarama Sözlüğü, Derleme Sözlüğü and dialect dictionaries, monolingual and multilingual dictionaries belonging to different periods were examined, near-synonyms were tried to be determined by taking into account the different meanings of words in context and the words found were classified according to word types. In Dede Korkut, who has a very high level of language with the words used in the narration of the events, the semantic events seen in the words, the rhythm and harmony in the words sequenced one after the other, around three hundred words with near-synonyms that are often repeated in different sentences have been identified. There are slight differences in meaning between the words that make up these words. The fact that there are many words with small meaning differences and the use of these words together is related to the richness of Turkish vocabulary and its power to express details. These words, which show that the language has added new meanings to its existing words over time and opened new ways of expression, also add an aesthetic dimension and a poetic beauty to the expression, reveal that Turkish is a processed, productive, fruitful, language with high expressive power.

Keywords: Dede Korkut, vocabulary, near-synonyms.

Ayhan Bayrak*

Sorumlu Yazar Corresponding Author

* Dr. Öğretmen
Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara-Türkiye.
Elmek: ayhan_bayrak@hotmail.com
ORCID: 0000-0001-5245-6120

Makale Geçmişi Article History

Geliş Tarihi: 03.09.2021
Kabul Tarihi: 03.12.2021
E-yayın Tarihi: 25.12.2021

Atıf/Citation:

Bayrak, A. (2021). Dede Korkut'ta Cümle İçi Yakın Anlamlı Sözcükler. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 10/26, s. 59-117.

Giriş

“İlim âleminde ve Türk dili ve edebiyatı alanında Dede Korkut Kitabı yahut kısaca Dede Korkut adı ile tanınan eser bir destanî Oğuz hikâyeleri mecmuasıdır.” (Ergin 1994: 1). Yakın zamana kadar sadece Dresden ve Vatikan yazmaları bilinen eserin Türkmen nüshası adında bir üçüncü nüshası daha bulunmuştur. Bugün elimizde bir giriş ve 13 farklı hikâyeden oluşan bir eser bulunmaktadır. Eserin XV. yüzyılda yazıya geçirildiği düşünülmektedir. Eski Anadolu Türkçesi özellikleri gösteren eser dil özellikleri yanında söz varlığı açısından da Türkçe için çok önemli bir kaynaktır. Eserde atasözleri, deyimler, kalıp sözler, ikilemeler, bitki adları, hayvan adları, renk adları, akrabalık adları, unvanlar, dinî terimler vb. birçok söz geçer. Dede Korkut Türk dilinin şaheserleri arasında kabul edilmektedir.

Ergin, *Dede Korkut Kitabı* (1995) adlı eserinin ön sözünde büyük âlim Prof. Fuat Köprülü'nün derslerinde şu sözü söylediğini nakleder: “Bütün Türk edebiyatını terazinin bir gözüne, Dede Korkutu öbür gözüne koysanız, yine Dede Korkut ağır basar.” Ergin, kendisi de şöyle der: *Dede Korkut bir millî destandır. Millî destanlar, taşıdıkları vasıflar dolayısıyla, bağlı oldukları dil ve edebiyat sahaları içinde daima müstesna bir yer işgal ederler.* (1995: 5). *Dede Korkutun dili de tam bir destan dili olarak Türkçenin emsalsiz bir şaheseri durumundadır.* (1995: 8).

Korkmaz, “*Dede Korkut, dil ve üslup özellikleri bakımından, zamanın getirdiği bütün aşınma ve bozulmalara rağmen, yine de bir yandan göçebe Oğuz boylarının yaşayış biçimine ayak uyduran akıcı, kıvrak söyleyiş temposu öte yandan da Türkçenin anlatım gücündeki derinlik ve estetik değerler ile mükemmelliğe ve doruğa ulaşmış bir şaheserdir.*” (1998: 112) demektedir.

Gökay da “*Dede Korkut kitabı, Türk dili araştırmaları bakımından eşsizdir. Aynı dil ve kültür çevresinin ürünü olarak, o büyüklükte, yanına konabilecek bir başka eser yoktur.*” (1973: CLXXVII-III) sözleriyle Dede Korkut'un Türkçe araştırmaları için eşsiz bir kitap olduğunu, Oğuz coğrafyasında onun kadar büyük başka bir eserin bulunmadığını dile getirmektedir.

Banarlı, “*Dede Korkut Türkçesi, daha Ortaasya'daki kuruluşundan beri, kelimelerinin mühim bir kısmını başka dillerden alan, fakat filleri, mecazları, kafiyeleri, cinasları ve cümle örgüleri her saniye millî olan Türk dili'nin XV. asırda vardığı şaheser bir lisandır.*” (1983: 404) sözleriyle Dede Korkut'un dilinin bir şaheser olduğunu belirtmektedir.

Kaçalin, “*İçilse içilmez geçilse geçilmez önu engin dibi derin bir deniz. Bir tuzlu su ki içtikçe susatır, susattıkça içirir. Bir yüce dağ ki yüksekliği çıkmakla aşılmaz, alanında şaşırarak beleninde kısılmak kaçınılmaz.*” (2017: 9) sözleriyle eserin büyüklüğünü ve derinliğini ortaya koymaktadır.

Zeyrek, kitabın; önce dilden dile söylenegelmiş, sonra yazıya geçirilerek yüzyılların ötesinden çağları aşıp günümüze ulaşmış eşi ve benzeri olmayan bir eser olduğunu söyler (2015: 14).

Efe, “*Dede Korkut hikâyeleri, destan döneminin hatıralarını saklayan, gerek içerik gerekse dil ve üslup mükemmeliyeti bakımından Türkçenin şaheserleri arasında yerini daima koruyan çok değerli bir eserler topluluğudur.*” (2019: 292) der. Efe, bu sözleriyle hikâyelerin İslamiyet öncesi dönemden izler taşıdığını dile getirmiş; konu, dil ve üslup mükemmelliğine vurgu yapmış, Türkçenin şaheserleri arasında yerini daima koruyan çok değerli bir eser olduğunu belirtmiştir.

Ayhan Bayrak

Dede Korkut sahip olduğu söz varlığı açısından Türkçemiz için bulunmaz, eşsiz bir kaynaktır. Aksan, “*Bir dilin sözvarlığı, o dilin tarihine geniş ölçüde ışık tutmakta, yüzyıllar boyunca ortaya çıkan ses, biçim, sözdizimi ve anlam değişikliklerini yansıtmakta, hangi dillerin etkisiyle, ne türden değişimlerin gerçekleştiğini göstermektedir.*” (2004: 11) der. Dede Korkut da Türkçenin anlatım ve söyleyiş güzelliğini, inceliğini; söz ve anlam zenginliğini ortaya koyan çok önemli bir eserdir.

“*Dede Korkut Hikâyeleri’nde kullanılan toplam sözcük sayısı 32416’dır.*” (Çitgez, 2018: 26). Bu sayı eserin söz hazinesi veya zenginliği hakkında tek başına pek bir değer ifade etmez. Dede Korkut’un zenginliğini, anlatım gücünü, söz hazinesinin genişliğini sadece sözcük sayısı ile değerlendirmek doğru olmaz. Her sözcüğü bir madde olarak kabul etmek yerine her sözcüğün sahip olduğu anlamları, cümlede diğer sözcüklerle kurduğu yapısal ve anlamsal ilişkileri de dikkate almak gerekir. Sözcüklerin niceliği ve niteliği bir eserin gerçek zenginliğini, anlatım gücünü ortaya koymaktadır. Bu bağlamda sahip olduğu söz varlığı üzerine yapılacak semantik çalışmalar Dede Korkut’un daha iyi kavranmasını, dil ve anlatım özelliklerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Türkçede bir sözcüğün farklı bağlamlarda değişik kavramları karşılamak için kullanılması çok olağan bir durumdur. Bunun tersi olarak bazen de farklı sözcüklerin aynı kavramı karşılamak için kullanıldığı görülür. Bu durum dilde yakın anlamlılık olarak bilinir. Yakın anlamlılık bazı kaynaklarda eş anlamlılık, anlamdaşlık şeklinde de ifade edilmektedir.

Güncel Türkçe Sözlük’te **eş anlamlı** sözü, *anlamları aynı veya birbirine çok yakın olan (kelimeler), anlamdaş, müradif, müteradif, sinonim; yakın anlamlı* sözü de anlamları arasındaki ayrım çok az olan (kelimeler) şeklinde açıklanmıştır.

Korkmaz, eş anlamlı sözcükler hakkında şu bilgileri verir: “*Anlamları aynı veya birbirine yakın olan kelimeler. Dilbilimi açısından aslında anlamca birbirine tıptı tıptına denk düşen çok az kelime vardır. Eş anlamlı sözler, genellikle bazı kelimelerdeki kavram inceliklerinin çeşitli sosyal ve dil kesimlerinde zamanla gölgenmeye uğrayarak anlamca birbirlerine yaklaşımlarından oluşmuştur.*” (1992: 55). Görüleceği üzere eş anlamlılığı kelimelerin aynı ya da yakın anlam taşınması, anlamca birbirine yaklaşması olarak ifade eden Korkmaz anlamca birbirine tamamen uyan çok az sayıda sözcük olduğunu dile getirmektedir.

Eker, eş anlamlılığı farklı sözcüklerin aynı kavramı yansıtmaları şeklinde tanımlayarak eş anlamlılıkta sözcüklerin anlamca birbirine yakın olmasına karşın dilde salt eş anlamlılığın söz konusu olmadığını ancak aynı bağlamda birbirinin yerini alabilen sözcüklerin yalnız o anlam içinde eş anlamlı kabul edilebileceğini söyler (2019: 398).

Vardar, eş anlamlılığı *iki ya da daha çok sayıda göstergenin aynı anlama gelme, ayrı gösterenlerin aynı gösterileni belirtme özelliği* olarak açıklayıp şöyle devam etmektedir: *Eş anlamlılık çoğu kez salt nitelikli olmaktan uzaktır, bu nedenle özdeşlikten çok, anlamca yakınlık belirtir. Çünkü aynı bağlamda hiçbir anlam ayırtısı getirmeden birbirinin yerini alabilecek göstergeler az sayıdadır.* (2002: 94). Vardar, bu sözleriyle eş anlamlı sözcüklerin özdeş olmadığını, özdeş olabilecek neredeyse hiç sözcük bulunmadığını belirtir.

Gencan, “*Dillerde zenginlik belirtisi sayılan anlamdaşlarda kesin eşitlik aranmaz. Kullanışta, birbirine çok yakın gibi görünenlerde bile ayırtılar sezilir. Biri öbürüne göre daha yaygın, kavramı yansıtmada daha güçlü ya da duygu, coşku uyandırmada daha üstün olabilir.*”

(2007: 566) sözleriyle anlamdaş sözcüklerin aralarında çok küçük anlam farklarına, inceliklerine sahip olduğunu belirtmektedir.

İmer vd., anlam bilimcilerin; tam eş anlamlılığın söz konusu olmadığını, böyle bir durumun ancak iki sözcüğün bütün bağlamlarda birbirinin yerine kullanılabilirse olanaklı olabileceğini öne sürdüğünü söyler (2011: 118).

İşcan, yakın anlamlılığı ve yakın anlamlı sözcükleri şu şekilde tanımlar: *"Birbirinin yerini tam olarak karşılamayan, aralarında anlam ortaklığı olduğu gibi küçük anlam ayrılıkları da olan sözcükler arasındaki anlam ilişkisine yakın anlamlılık, bu tür sözcüklere de yakın anlamlı sözcükler denilmektedir."* (2011: 510).

Sarı da aynı şekilde *"Bütün dillerde olduğu gibi Türkçede de yüzde yüz eş anlamlılık mümkün değildir."* (2011: 538) der.

Doğan, *"Bir dilin sözcük biçimleri arasında genellikle sözcük eş anlamlılığı değil, anlam eş anlamlılığı vardır. Sözcük çiftlerinin tüm anlamları değil; genellikle anlamlarından en az biri ya da daha fazlası eş anlamlık sergiler."* (2011: 87) diyerek eş anlamlılığın genel olarak sözcükler arasında değil sözcüklerin sahip olduğu bazı anlamlarda görüldüğünü belirtmektedir. Doğan, Türkiye Türkçesinde eş anlamlı kabul edilen fiiller ele alındığında eş anlamlı biçimlerin salt bir aynılık ya da yakınlığının olmadığını, farklı derecelerinin olduğunu, eş anlamlılığın bütünsel, bilişsel ve yakın eş anlamlılık olmak üzere üç temel düzeyde ele alınabileceğini dile getirmektedir. (2011: 87). Doğan ayrıca, bütünsel eş anlamlılık göz ardı edildiğinde eş anlamlılığın bağlamdan bağımsız düşünülmemeyeceğini, gerek bilişsel eş anlamlı gerek yakın eş anlamlı fiillerin dizisel bir ilişkide bağlam bağımlı olarak birbirinin yerine kullanıldığını belirtir (2011: 87). Doğan bu sözleriyle eş anlamlılık ile eş dizimsel anlam arasında yakın bir ilişkinin olduğunu ortaya koymaktadır.

Yukarıdaki açıklamalardan hareketle sözcüklerdeki yakın anlamlılık, eş anlamlılık veya anlamdaşlık ilişkisinin bağlamdan ayrı düşünülmemeyeceği, bu ilişkiyi gösteren sözcüklerin anlam bakımından birbirine yakın olduğu fakat birbirini tam olarak karşılamadığı, aralarında büyük oranda semantik benzerlikler olmasına rağmen semantik farklılıklara da sahip olduğu, eş anlamlılığın genel olarak sözcükler arasında değil sözcüklerin bazı anlamlarında görüldüğü sonucuna ulaşılabilir.

Zaman içinde sözler arasında anlam birliğinin oluşması, aynı kavramı karşılamak için farklı sözcüklerin kullanılması dilleri değerlendirmek, kategorize etmek için bir ölçüttür. *"Dünyanın zengin dillerinde müteradif veya eş anlamlı diye adlandırılacak birçok sözcüklerle karşılaşılır."* (1978: 392) diyen Sayılı, eş anlamlılığın zengin dillerde daha çok görüldüğünü belirtmektedir.

Aksan, *"Bir dilin zenginliğinin kanıtları arasında, bir kavramla ilgili, birbirinden ufak anlam ayrımlarıyla ayrılan, eş anlamlı sayılan sözcüklerin, deyimlerin bolluğu gösterilmektedir."* (2005: 79) sözleriyle eş anlamlı sözcük ve deyimlerin çokluğunun bir dilin zenginliğinin işaretleri arasında sayıldığını ifade etmektedir.

Gencan, *"Uygar ulusların dillerinde kimi varlıklar, kavramlar en ince ayrıntılarına göre yakın anlamlı sözcüklerle, çeşitli yollarda anlatılabilmektedir."* (2007: 566) sözleriyle medeni milletlerin dillerinde yakın anlamlı sözcüklerle en ince ayrıntıların farklı şekillerle anlatılabildiğini dile getirmektedir. Buradan hareketle dillerin zenginliğinin, ayrıntıları anlatma gücüyle ilgili olduğu sonucuna da ulaşılabilir.

Ayhan Bayrak

Aksan, "Bir dil yazı dili olarak ne ölçüde işlenir, ne kadar ürün verirse, kavramların sayısı artacağı, yeni yeni, aralarında az ayırım olan somut ve soyut kavramlar ortaya çıkacağı için o dilde eş anlamlıların sayısı da artar." (2004: 68) sözleriyle bir dildeki eş anlamlı sözcüklerin sayısının bir yazı dilinin işlenmişliğiyle, üretkenliğiyle ilgili olduğunu belirtmektedir.

Dilin ayrıntıları gösterme gücünün bir yansıması olan yakın anlamlı sözcüklerin varlığı, çokluğu o dilin zenginliğini gösteren önemli ölçütlerden biridir. Olayları ve durumları anlatmak, betimlemek için farklı sözcüklerin kullanılması dilin işlenmişliğinin, üretkenliğinin, canlılığının, zenginliğinin bir sonucudur.

Sözcüklerin ilk anlamlarının yanında zamanla daha farklı anlamlar kazanarak yakın anlamlı hâle gelmesi o dilin eski zamanlardan beri yaygın olarak konuşulduğunun, dilin sürekli kendini geliştirdiğinin, yenilediğinin de bir göstergesidir.

Dede Korkut'ta yakın anlamlı sözcüklerin varlığı dikkat çekici bir şekilde kendini göstermektedir. Eserin bir anlatım özelliği gibi gözükse de aynı cümle içinde veya sıralı cümlelerde yakın anlamlı sözcüklerin art arda kullanılması, sıralanması şüphesiz bu sözler üzerinde durmayı gerektirmektedir.

Bu çalışmada Dede Korkut'un Dresden nüshasında geçen yakın anlamlı sözler ele alınmıştır. Çalışma, Sadettin Özçelik'in *Dede Korkut* adlı kitabı üzerinden yapılmıştır. Çalışma yapılırken eserde geçen bütün sözler değil sadece, cümle içinde veya birbirinin devamı olan sıralı cümlelerde geçen yakın anlamlı sözler esas alınmıştır.

Eserde geçen yakın anlamlı sözleri tespit etmek için daha önce yapılan aktarmalar, çalışmalar; Tarama Sözlüğü, Derleme Sözlüğü ve ağız sözlükleri, farklı dönemlere ait tek dilli ve çok dilli sözlükler incelenmiş, sözcüklerin bağlamda kazandığı anlamlar dikkate alınmıştır. "Bir sözcüğün anlam ve kullanımı eşdizimsel yapılar dikkate alınmaksızın tam anlamıyla betimlenemez." (Doğan 2015: 78). Dede Korkut'ta yakın anlamlı sözlerin tespitinde, bir sözcüğün cümle içinde diğer sözcüklerle kullanımından ortaya çıkan anlamları da göz önünde bulundurulmuştur.

Türkçede yakın anlamlı sözcüklerin çoğu zaman bir ikileme yapısı içinde kalıplaştığı görülür. Bu çalışmada yakın anlamlı sözcüklerden oluşan ikilemeler de kapsama alınmıştır.

Dede Korkut'ta yakın anlamlılık başta fiil ve isim olmak üzere sıfat, zarf, ünlem türündeki sözcüklerde görülmektedir. Bazen farklı türdeki sözcükler arasında da yakın anlamlılık söz konusudur. Eserde tespit edilen yakın anlamlı sözcükler türlerine göre ayrı başlıklar altında sınıflandırılmıştır. Sözcüklerin geçtiği cümleler sayfa ve satır numaraları verilerek sıralanmıştır. Aşağıda italik yazılan cümlelerde kalın yazıyla belirtilmiş olan yakın anlamlı sözlerin anlamları üzerinde durularak yakın anlamlılık ilişkisi gösterilmeye çalışılmıştır.

1. Yakın Anlamlı Fiiller

Dede Korkut'ta yakın anlamlı fiiller bazen arka arkaya sanki birleşik bir fiil gibi, bazen de sıralı cümlelerde ayrı bir yüklem olarak karşımıza çıkar. Yakın anlamlı fiiller cümlede ya kip eklerini alarak yüklem görevinde ya da fiilimsi eklerini alarak tamamlayıcı öge olarak kullanılmıştır. Bu başlık altında kip eklerini alarak yüklem görevinde kullanılan yakın anlamlı fiiller ele alınmıştır.

Dede Korkut'ta yakın anlamlı fiillerin bazen aynı şekilde, bazen de farklı kip ve zaman ekleriyle hikâyeye içinde veya farklı hikâyelerde tekrarlandığı görülür. Bu şekilde tekrarlanan yakın anlamlı fiillerin hepsi değil sadece biri esas alınmıştır. Eserde tespit edilen söz konusu yakın anlamlı fiiller aşağıda listelenmiştir.

Bir yigidiñ qara tağ yumrısınca mālı olsa yığar dērer taleb eyler, (3b.1-2).

Tulum, *yığmaq* için *divşürmek*, *dirmek*, *cem' idüp yığmaq* vb. (2011: 1898), *dermek* / *dirmek* için de *bir yere dirmek*, *devşürmek*, *cem' etmek*, *icmā etmek* vb. karşılıkları kaydetmiştir (2011: 575). Cümlede *yığmaq* ve *dirmek* fiilleri *derlemek*, *yığmak*, *toplamak* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

ēve bir [udlu] konuğ gelse, er ādem ēvde olmasa, ol anı yēdürür içürür, *ağırlar*, *'azizler*, gönderür. (5b.8-9).

Gökyay, *ağırlamak* fiiline *hürmet göstermek*, *ikram etmek*, *ihsan etmek*, *azizlemek*, *yedirip içirmek* (1973: 159), *azizlemek* fiiline de *ağırlamak*, *ikram etmek*, *hürmet ve itibar göstermek* anlamlarını verir (1973: 170). Kaçalın de *'azizle-* fiiline *ağırlamak* anlamını vermiştir (2017: 795). Cümlede *ağırlamak* ve *'azizlemek* fiilleri *misafir edip ağırlamak* manasına gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Bu ēvi ḥarāb olası ere varaldan berü daḥı ḫarnum ṭoymadı, yüzüm gülmēdi. (6a.1-2).

Cümlede *ḫarnı ṭoymamaḫ* ve *yüzü gülmemek* sözcükleri mecaz anlamlıdır. *ḫarnı ṭoymamaḫ* deyimini *mutsuz olmak*; *ihtiyacı*, *arzu ve istekleri karşılanmamış olmak*, *tatmin olmamak* anlamındadır. Deyimin olumlu hâli de *hâli vakti, geçimi yerinde olmak* gibi anlamlara gelen *karnı tok*, *sırtı pek olmak* sözüne hemen hemen denk gelmektedir.

Yüzü gülmemek deyimini *keyfi yerinde olmamak*, *mutsuz olmak*, *sıkıntılı*, *çekilmez bir durumda olmak* anlamındadır. Cümlede *ḫarnı ṭoymamaḫ* ve *yüzü gülmemek* deyimleri *hayatından memnun olmamak*, *mutsuz olmak* manalarına gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Biñ söylerisenḫ birisini ṭuymaz, erüñ sözini ḫulağına ḫoymaz. (6b.10-11).

Gökyay, *ḫulağına koymak* fiiline *dinlemek*, *kulak asmak*, *söyleneni yerine getirmek* anlamlarını verir (1973: 253). Fiilin olumsuz hâli olan *ḫulağına ḫoymamaḫ* sözü *duymamak*, *kulak asmamak*, *duymazlıktan gelmek* gibi anlamlar taşır. Cümlede *ṭuymamaḫ* ve *ḫulağına ḫoymamaḫ* fiilleri *kulak asmamak*, *dinlememek*, *duymazlıktan gelmek* vb. manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

ḫara kéçe altına döşēñ, ḫara ḫoyun yaḫnısından öñine getürüñ. Yērse yēsüñ, yēmezse ṭursun gētsün. (8b.2-4).

Gökyay, *durmak* şeklinde imla ettiği fiile *kalkmak*, *ayağa kalkmak*; *beklemek*; *kalmak*; *sabretmek*, *sebat etmek*, *karar etmek*; *sakin olmak* (1973: 200), *Ergin* de aynı fiile *durmak*, *kalkmak* anlamlarını vermektedir (1997: 294). Özçelik, *ṭur-* fiiline *durmak*, *beklemek*, *kalmak*; *beklemek*; *devam etmek*, *sürmek*; *kalkmak* karşılıklarını verir (2016: 950). Cümlede *ṭurmaḫ* fiili *bulunduğu yeri terk etmek*, *ayrılmak* gibi anlamları da olan *gētmek* fiiliyle yakın anlamlıdır.

Hāy Dirse Ḥān, baña ḫazab ētme, incinüp acı sözler söyleme. (9a.3-4).

Gökyay, *kazab etmek* için *darılmak*, *hışım lanmak*, *hışmetmek*, *kakımak*, *kızmak* anlamlarını vermiştir (1973: 243). Özçelik, *acı sözler söyle-* için *kırıcı konuşmak* anlamını verir (2016: 781). *Acı söz* ifadesi günümüzde de *kişinin onuruna dokunan*, *gönlünü inciten söz* anlamında kullanılmaktadır (Türkçe Sözlük 1998: 10). Cümlede *ḫazab ētmek* ve *acı sözler söylemek* ifadeleri *kızmak*, *öfkelenmek* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

El götürdiler, ḫacet dilediler. (9b.3).

Tarama Sözlüğü'nde *el götürmek* deyimine *el kaldırmak, el açmak, elini göğe doğru kaldırmak; el çekmek, vazgeçmek* karşılıkları verilmiştir (1996: 1431-32). Gökyay, *hacet dilemek* için *mahrum olduğumuz, içten arzuladığımız bir şey için dua etmek, şiddetle arzuladığımız bir şeyi Allah'tan istemek* açıklamasını yapar (1973: 218). Cümlede *el götürmek* fiili *yalvarmak, yakarmak, dua etmek* manasında olup *hacet dilemek* fiiliyle yakın anlamlıdır.

Boğa ayağ üstüne tıramadı düşdi, depesinüñ üstüne yıkıldı. (10b.4-5).

Ayağ üstüne tıramamağ sözü *yıkılmak, çökmek, düşmek* gibi manalara gelir. *Düşmek* de *yere devrilmek, yıkılmak* vb. anlamlar taşır. *Depesinüñ üstüne yıkılmağ* da *devrilmek, yıkılmak, düşmek* vb. anlamdadır. Görüleceği üzere her üç fiil de benzer kavram alanlarına sahiptir.

Dirse Hân oğlana beglik vérdi, taht vérdi. (11a.8-9).

Taht sözcüğü cümlede *hükümdarlık, hükümdarlık makamı* anlamındadır. *Taht vérmek* sözü *birini tahta çıkarmak, yani birini bey yapmak* anlamına gelmektedir.

Yarimasun yarçimasun senüñ oğluñ kür kıpıdı, ercel kıpıdı. (11b.3).

Gökyay, *yarimasun yarçimasun* sözünün *felah bulmasın, yüzü gülmesin, yetip onmasın* anlamında bir *ilenç* olduğunu söyler (1973: 305). Ergin, dizinde ayrı ayrı gösterdiği *yarı-* ve *yarçı-* fiillerinin *bahtiyar olmak, mesut olmak, yüzü gülmek, fayda görmek, iyi olmak* vb. anlamlara geldiğini belirtir (1997: 322). Özçelik, birlikte aldığı bu söze *iflah olmasın, iyi gün görmesin* anlamını verir (2016: 965). Dede Korkut'ta hep *yarimasun yarçimasun* şeklinde geçen bu söz kalıplaşmış bir bedduadır.

Yarimasun yarçimasun, senüñ oğluñ kür kıpıdı, ercel kıpıdı. (11b.3).

Tezcan, *kür* sözcüğünün *nankör, hayırsız, uğursuz* anlamlarına geldiğini söyler (2018: 83). Kaçalın, *kür* için *nankör, hayırsız* (2017: 812), *ercel* için de *uğursuz, döneç, kaypak* anlamlarını verir (2017: 802). Özçelik, *kür* sözünün *hayırsız, ahlaksız* (2016: 904), *ercel* sözünün de *hayırsız* anlamına geldiğini belirtir (2016: 844). Cümlede *kür kıpıdı, ercel kıpıdı* sözü *uğursuz, hayırsız çıktı* vb. anlamlara gelmektedir.

Anasınun yanına alup geldi, al şerābuñ itisinden aldı içti, anasıyla şöhbet eyledi. Atasına¹ kaşd eyledi. (12a.3-5).

Cümlede *şoħbet eyle-* fiilinin *cinsel ilişki kurmak* anlamına geldiğini söyleyen Özçelik, bu sözün Nehcü'l-Feradis ve Kısasü'l-Enbiyā gibi bazı eserlerde de bu anlamda kullanıldığını örnekler vererek göstermiştir (2016a: 260-62). Aşağıdaki beyitlerde de *şoħbet kıılmağ* sözü cinsel ilişki kurmak manasındadır.

Geçen Nemrūd yerine zânî imiş / Zen-i hasnâ ile şöhbet kıılurmuş.

İştise bir güzel 'avrat hemân dir / Anı getürdür idi dir ol dilgîr (Hindî Mahmūd 2013: 362).

Ergin, *kaşd* için *kast, kötü niyet, tecavüz niyeti* karşılıklarını vermiştir (1997: 174). Özçelik, *kaşd eyle-* için *el uzatmak, tecavüz etmeye kalkışmak* anlamlarını verir (2016: 887). Cümlede *şoħbet eylemek* ve *kaşd eylemek* fiilleri *el uzatmak, tecavüz etmek* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Senün oğluñ bizüm sözüümüz almaz, bizüm sözüümüzle gelmez. (12a.12-13).

¹ Bu sözcük Gökyay, Ergin, Özçelik ve KDQE'de *atasına* şeklinde okunmuştur. Fakat Tezcan, sözcüğü *anasına* şeklinde tamir ederek okumuştur. Bu okuma doğrudur. Çünkü söz konusu anlatımda Dirse Han'a söylenen yalan sözlerde Boğaç Han'ın anasının yanına geldiği, sonra şarap içtiği ve anasıyla *soħbet ettiği* dile getirilmekteyken birden anlatımın değişip *atasına, yani babasına* gelmesi mantıklı görünmemektedir. İftiracıların, Dirse Han'ın huzurunda Dirse Han için *atasına kast eyledi* şeklinde üçüncü bir şahıstan bahsetmesi makul değildir. Söylenen sözle gerçekten Dirse Han kastedilmiş olsaydı *sana / size* şeklinde bir ifadenin geçmesi gerekirdi. Bu nedenle Tezcan'ın tamiri doğru ve yerindedir.

Tarama Sözlüğü'nde *söz almak* için *söz dinlemek* karşılığı verilmektedir (1996: 3550). Cümlede *söz almamak* ve *söze gelmemek* fiilleri *söz dinlememek*, *itaat etmemek* manalarına gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Babam at segirdişüme baqsun kıvansun, oğ atışuma baqsun güvensün, kılıç çalışuma baqsun sevinşün, [déridi]. (13a-5-6).

Tarama Sözlüğü'nde *kıvanmak* fiiline *sevinmek*, *güvenmek*, *öğünmek*; *haz duymak*, *heveslenmek* anlamı verilirken (1996: 2524), Ergin de aynı söze *kıvanmak*, *iftihar etmek*, *sevinmek* (1997: 183), Özçelik de söz konusu fiile *sevinip gurur duymak* anlamını verir (2016: 893).

Tarama Sözlüğü'nde *güvenmek* için *bel bağlamak*, *itimat etmek*; *sevinmek*; *iftihar etmek*, *övünmek* anlamları verilirken (1996: 1884-85), Gökyay da fiilin *sevinmek*, *öğünmek*, *kıvanmak* gibi anlamlara sahip olduğunu belirtir (1973: 217). Cümlede *kıvanmak* ve *güvenmek* fiilleri *sevinmek*, *sevinç duymak* anlamında ele alınabilir.

Dede Korkut'ta bu sözcüklerin farklı cümlelerde de *sevinmek* manasında kullanıldığı görülür: *Oğul sen mâla becid ol, yığ, men saña kız arayı gèdeyim, dèdi. Kaşlı Koca sevinî kıvanî öri turdı,* (88a.6-8) cümlesinde *kıvanmak* fiili *sevinmek* manasındadır.

Güvencümle getürdüğün gelincüğün o zâlim senden ayırdı, ula kardaş! (113b.4-5). Bu cümlede de, *güvenmek* fiilinden türemiş olan *güvenç* sözcüğü *sevinç* manasındadır. Çünkü şefkat ve sevgi ifade eden *gelincük* sözcüğüyle beraber kullanılması *güvenç* sözcüğünün *sevinç* manasında olduğunu göstermektedir.

Géyige atariken oğıla seni urur öldürür. (13a.8-9).

Gökyay, *urmak* fiilinin *yaralamak*, *öldürmek* gibi anlamlara da geldiğini söyler (1973: 297). Özçelik de fiilin *silahla isabet ettirmek* anlamının da bulunduğunu söyler (2016: 954). Günümüze ön seste /v/ türemesiyle *vurmak* şeklinde gelmiş olan *urmak* fiili cümlede *öldürmek* manasındadır.

Dirse Hâna karşı vardı, kapağ kaldurdu, Dirse Hânuñ yüzine bağıdı. (13b.9-10).

Cümlede *kapağ* sözü *göz kapağı* anlamındadır. Özçelik, *kapağ kaldur-* sözüne *gözünü açıp bakmak* anlamını verir. (2016: 882). *Kapağ kaldurmak* ve *yüzine bakmak* sözleri *gözlerini, bakışını muhatabının üzerine, yüzüne çevirmek, bakmak* manalarına gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Bugün yarın kanda ise gelür, korkma kayurma. (15a.1).

Özçelik, *kayur-* fiiline *kaygılanmak*, *çekinmek*, *korkmak* anlamlarını verir (2016: 888). *Korkmak* fiili de cümlede *endişelenmek*, *endişe etmek*, *kaygı duymak*, *tasalanmak* anlamındadır.

Kışda yazda qarı buzı erinmeyen Kazılığ Tağına geldi çığıdı. (15a.4-5).

Tarama Sözlüğü'nde *çıkmaq* fiiline *erişmek*, *müncer olmak* karşılıkları verilmiştir (1996: 893). Cümlede *çıkmaq* fiili *bir yere ulaşmak*, *erişmek*, *varmak* anlamında olup *gelmek* fiiliyle yakın anlamlıdır.

Bağsa görse bir derenün içine qarğa kuzğun éner çıkar, konar kalkar. (15a.6-7).

Cümlede geçen *éner çıkar*, *konar kalkar* ifadesinde *inmek* ve *konmak*; *çıkmaq* ve *kalkmaq* fiilleri kendi aralarında yakın anlamlıdır.

Hânum, oğlanuñ kırık günde yarası oğaldı, şapaşag oldu. (16b.6-7).

Ergin, *oğal-* fiiline *onulmak*, *iyileşmek*, *sağalmak*, *yara iyileşip kapanmak* anlamlarını verir (1997: 236). Gökyay, *şapaşag* sözüne *şapaşaglam*, *çok iyi*, *mükemmel sıhhatte* karşılıklarını vermiştir (1973: 276). Cümlede *oğalmaq* ve *şapaşag olmaq* fiilleri *iyileşmek*, *yarası geçmek*, *düzelmek*, *sağlam duruma gelmek* vb. manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Dirse Hân, eger oğlancuğın görürise arturmaz, bizi hep kırar, dediler. (16b.11-12).

Gökyay, *arturmak* fiiline *geriye bırakmak, sağ bırakmak* (1973: 166), Özçelik de *sürdürmek, devam ettirmek; sağ bırakmak* karşılıklarını verir (2016: 794).

Gökyay, *kırmak* fiiline *bozmak, bozguna uğratmak; öldürmek, mahvetmek; koparmak* (1973: 247), Özçelik de *öldürmek; kesmek; koparmak* anlamlarını verir (2016: 892). Cümlede *arturmamak* ve *kırmak* fiilleri *yaşatmamak, öldürmek, hayatta bırakmamak* manalarına gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Oğlan kırk yigidin boyına aldı, at depdi, ceng ü savaş éttdi. (19a.5-6).

Gökyay, *ceng etmek* fiiline *savaşmak, dövüşmek* (1973: 184), *savaş etmek* fiiline de *dövüşmek, düşmanla çarpışmak* anlamlarını verir (1973: 277). Özçelik ise birlikte aldığı *ceng ü savaş ét-* sözüne *savaşmak* manasını vermiştir (2016: 820). Cümlede *ceng etmek* ve *savaş etmek* fiilleri *savaşmak, çarpışmak, vuruşmak* vb. manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Dedem Korçut boy boyladı, şoy şoyladı, bu Oğuz-nâmeyi düzdi koşdı, (19a.10-11).

Tarama Sözlüğü'nde *düzmek* fiiline *dizmek, ipliğe geçirmek; yapmak, meydana getirmek, tertip, tanzim etmek; hazırlamak; telif etmek, nazmetmek; düzeltmek, tashih etmek; düzen vermek, akort etmek; süslemek, donatmak* anlamları verilmiştir (1996: 1371-76). Ergin de aynı fiile *düzmek, koşmak, tanzim etmek, tertip etmek, tedvin etmek* karşılıklarını verir (1997: 101).

Tarama Sözlüğü'nde *koşmak* için *arkadaş olarak vermek, terfik etmek, eklemek, zammetmek; nazmetmek* anlamları kaydedilmiştir (1996: 2668-70). Ergin de aynı fiile *koşmak, katmak, isnat etmek, arkadaş vermek, destan koşmak* karşılıklarını vermiştir (1997: 191). Cümlede *düzmek* ve *koşmak* fiilleri *destan, şiir, şarkı söylemek, yaratmak, oluşturmak, meydana getirmek, düzenlemek, tertip etmek* anlamındadır.

Anlar dağı bu dünyaya geldi geçdi, kervân gibi kondı göçdi. (19a.11-12).

Cümlede *insanların dünyadan gelip geçmesi bir kervanın bir yere konup göçmesine* benzetilmiştir. Bağlamda *gelip geçmek* ve *konup göçmek* fiilleri yakın anlamlara gelmektedir.

kaıdalum, otağumuza düşelüm, yeyelüm içelüm, hoş geçelüm. (20a.13).

Gökyay, *yeyüp içmek* sözüne *eğlenmek, zevküsefa etmek* anlamlarını vermiştir (1973: 309-10). Özçelik, *hoş geç-* fiiline *rahat yaşamak, gününü gün etmek* anlamlarını verir (2016: 870). Cümlede *yemek içmek* ve *hoş geçmek* sözleri *eğlenmek, hoş vakit geçirmek* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Baş endürüp bağır başğıl, biz kâfire selâm vérgil. Öldürmeyelüm. (22a.10-11).

Gökyay, *baş indürmek* sözüne *selamlamak, tazim etmek, itaat etmek, tabi olmak* (1973: 173), *bağır basmak* sözüne de *elini göğsüne koyarak selam vermek, selamlaşmak* gibi anlamlar verir (1973: 171). Cümlede *baş endürüp bağır başmak* ve *selâm vérmek* sözleri *itaat ederek, tabi olarak saygısını sunmak, selama durmak, itaat etmek, hürmet etmek, saygı göstermek* anlamındadır.

Kâfirün gözi korçdı, dünyâ 'âlem kâfirün başına karaņu oldı, (23a.2).

Cümlede iki ayrı deyim söz konusudur: 1. *dünyâ başına karaņu olmak* ki bu deyim günümüzde *dünya başına dar olmak* şeklinde kullanılır. 2. *âlem başına karaņu olmak* ki bu deyim de farklı eserlerde *cihan karaņu olmak, âlem gözüne karaņu olmak* şeklinde geçer. Tarama Sözlüğü'nde söz konusu deyim *Meğer suretinden görüptür nişan / Karaņu oluıptur ana bu cihan.* (1996: 2271). *Gözüne âlem karañudur güzelsiz âşıkın / Kişi dünyayı nider hurşid-i âlemtâbsız*

(1996: 2275) şeklinde kaydedilmiştir. *Dünyâ 'âlem başına karağu olmak ve âlem başına karağu olmak* deyimleri *büyük bir çaresizlik içinde kalmak, dünya gözüne zindan olmak* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Yoluñ kıyısın alup oturdu, ağladı şıkladı, (23a.7).

Tarama Sözlüğü'nde *sıklamak* fiiline *ağlamak, gözyaşı dökmek, sızlamak* anlamları verilmektedir (1996: 3412). Cümlede *ağlamak* ve *şıklamak* fiilleri *gözyaşı dökmek, ağlamak, sızlamak* manasına gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Nêçe kim bu düşü görđüm, şundan berü 'aqlum uşşum dère bilmen. (23b.5-6).

Özçelik, tek bir fiil olarak ele aldığı *aqlın uşşın dër-* sözüne *kendine gelmek, aqlını başına toplamak* anlamını verirken (2016: 786), Gökyay ise sadece *usunu dermek* fiiline yer verdiği eserinde söze *aqlını başına toplamak, kendine gelmek* anlamını vermiştir (1973: 297). *Usunu dermek* deyimini Tarama Sözlüğü'nde *Teenni ile depren divşür ussu / Ki yoktur son pişmanlıkta assı* (1996: 3987) şeklinde geçmektedir. *'Aqlını dère bilmek ve uşşunu dère bilmek* iki ayrı deyim olup *aqlını devşirmek, aqlını başına toplamak* anlamına gelmektedir.

Boyi uzun Borla [Hatun] bunı eşitdi, yüregiyile cânına odlar düşdi. (27b.6-7).

Yüregine odlar düşmek ve cânına odlar düşmek deyimleri *çok üzülme, büyük acı duymak, üzüntüden içi yanmak* gibi manalara gelen yakın anlamlı sözlerdir.

Oruz eydür: Ağzın kurusun ana! Dilün çürisün ana! (28b.6).

Gökyay, *ağzın kurusun* sözünün *söyleyemez ol!* manasında bir *ilenme, beddua* olduğunu (1973: 160), *dili çürümek* sözünün de *konusamamak, söyleyemez hâle gelmek* anlamına geldiğini söyler (1973: 196). *Ağzı kurusun* sözü günümüz sözlüklerinde de geçer: *ağzı kurusun: Uğursuzluk, kötülük dileyenlere, her şeyi kötüye yoranlara söylenen beddua sözü, dili kurusun: Ah, bunları söyleyenlerin ağızları kurusun!* (Ayverdi, 2010: 284). Aynı sözlükte *dili kurusun* şeklinde geçen söze de *"konusamaz olsun" anlamında beddua sözü, ağzı kurusun* açıklaması yapılmaktadır (Ayverdi 2010: 284).

Seni kâfirler bilmesünler, tuymasunlar. (29a.1).

Kazan'ın hatunu Borla Hatun kırk ince belli kız ile kâfirlere esir düşmüştür. Fakat kâfirler Borla Hatun'u, yanındaki kırk kız içinde bulamamaktadır. Kâfirler, Kazan'ın oğlu Oruz'u hapisten çıkararak boğazından urgan ile asıp çengele takmaya, kıyma kıyma ak etinden çekip kara kavurma yapmaya karar verir. Bu kavurmadan kim yemezse o Kazan'ın hatunudur şeklinde fikreylerler. Durumu öğrenen Borla Hatun oğlu Oruz'a, senin etinden yiyeyim mi, yoksa pis dinli kâfirin döşeğine gireyim mi, baban Kazan'ın namusunu lekeleyim mi, ne yapayım, diye sorar. Bunun üzerine Oruz annesine, sakın benim üzerime gelmeyesin, benim için ağlamayasın, beni çengele vursunlar, etimden çeksinler, kavurma etsinler, kırk bey kızının önüne iletinler, onların bir yediğinden sen iki kat fazla ye ki seni o kızlar içinde fark edemesinler, tanyamasınlar; pis dinli kâfirin döşeğine varma, kadehini sunma, babam Kazan'ın namusunu lekeleme, der.

Olayların anlatımından anlaşılacağı üzere Oruz, annesi Borla Hatun'un kırk kız içinde fark edilmemesini, tanınmamasını istemektedir. Bunu da *Seni kâfirler bilmesünler, tuymasunlar sözleriyle* ifade etmektedir.

Gökyay, *bilmek* fiiline *öğrenmek, anlamak, tanımak, haberdar olmak, sanmak* (1973: 176), *duymak* fiiline de *işitmek, hissetmek, sezme, anlamak, farkına varmak* anlamlarını vermiştir (1973: 200). Cümlede *bilmek ve tuymak* fiilleri *öğrenmek, farkına varmak, tanımak* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Oğul oğul! dëyüben zarlık kıldı, ağladı. (29a.7-8).

Tarama Sözlüğü'nde *zarılık kılmak* sözüne *ağlayıp sızlamak* anlamı verilirken (1996: 4804), Özçelik, aynı söze *feryat edip ağlamak* anlamını vermiştir (2016: 979). Cümlede *zarılık kılmak* ve *ağlamak* sözleri *ağlayıp sızlamak*, *feryat edip ağlamak* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Kadın ana, karşıum alup ne böğürürsün? Ne bozlarsın, ne ağlarsın? (29a.8-9).

Ergin, *bögür-* fiiline *bögürmek*, *bögüre bögüre ağlamak*, *bağıra bağıra ağlamak* (1997: 57), *buzla-* şeklinde okumuş olduğu fiile de *bağıra bağırıra ağlamak*, *feryat etmek*, *deve bağırarak* karşılığını vermiştir (1997: 63). Kaçalın de *bozla-* fiiline (*deve ve kişi*) *ağlamak*, *inlemek* anlamını verir (2017: 797). Cümlede *bögürmek*, *bozlamak* ve *ağlamak* fiilleri yakın anlamlıdır.

Ne bozlarsın, ne ağlarsın? Bağrumıla yüregüm ne tağlarsın? (29a.9-10).

Dağlamak sözcüğü mecazen *acı ve ızdırap çektirmek*, *büyük acı vermek*, *yakmak* gibi anlamlara gelir. Bu anlamıyla sözcük *bağır*, *ciğer* gibi sözcüklerle beraber kullanılır. Dede Korkut'ta da tıpkı günümüzde olduğu gibi *tağlamak* fiili *bağır* ve *yürek* sözcükleriyle kullanılarak bir deyim oluşturmuştur.

Gökyay, *yüregini dağlamak* sözüne *bağrını yakmak*, *içine ateş düşürmek* karşılığını vermiştir (1973: 316). *Bağrı tağlamak* deyimini de *içine ateş düşürmek*, *çok acı ve ızdırap çektirmek* anlamına gelmektedir. *Yüregini tağlamak* ve *bağrını tağlamak* deyimleri *içini yakmak*, *acıyla kıvrandırmak*, *çok acı ve üzüntü çektirmek* gibi manalara gelen yakın anlamlı sözlerdir.

Beglige toymadum, özüme yazuh. Yigit-ligine uşanmadum cânuma yazuh, dedi, (30a.7-8).

Özçelik, *uşan-* fiiline *doymak*, *bıkmak* anlamını verir (2016: 955). *Beglige toymadum* ile *yigitligine uşanmadum* ifadelerinin eş anlamlı ve denk olduğunu dile getiren Özçelik, *usan-* ve *bık-* fiillerinin *doymak noktasına ulaşmak* anlamına da geldiğini belirtir (2016a: 382).

Şavaşmadın uruşmadın kaydayım, gerü döneyim, gèdeyim, bellü bilgil, dedi. (31a.4-5).

Gökyay, *kayıtmak* fiiline *avdet etmek*, *dönmek*, *döndürmek*, *geri dönmek*, *ricat etmek* anlamlarını vermiştir (1973: 242). Özçelik de aynı fiile *geri dönmek*, *çekilmek* karşılıklarını verir (2016: 888). Bağlamda *gerü* sözcüğü hem *dönmek* hem de *gétmek* fiiliyle ilgilidir, dolayısıyla cümlede *gerü* *gétmek* sözü de yer almaktadır. Bu söz de *geri dönmek* manasındadır. *Kayıtmak*, *geri dönmek* ve *gerü* *gétmek* fiilleri cümlede *dönmek*, *geri gitmek*, *geldiği yere gitmek* anlamında olup yakın anlamlıdır.

Dedem Korqud gelüben boy boyladı, şoy şoyladı; (34b.9-10).

Kaçalın, *soyla-* fiiline *başına neler gediğini anlatmak*, *öğüt kabilinden manzum sözler söylemek*, *manzum hitap etmek*, *manzum dua etmek* karşılıklarını verir (2017: 817). Ergin, aynı söz için *destan manzumesi söylemek*, *manzum söylemek*, *deyiş demek*, *makamla manzum söylemek* anlamlarını verirken (1997: 271), *KDQE*'de aynı söze *söylemek*, *demek* (*destan, hikâye*); *şiir mani okumak*; *söz demek* vb. anlamlar da verilmektedir (2000: 196).

Gökyay, *boy boylamak* fiiline *destan söylemek*, *bir boyun hikâyesini anlatmak* anlamını verir (1973: 179). Ergin de *boyla-* fiiline *destan söylemek*, *hikâye anlatmak* anlamını verir (1997: 56). Cümlede *boy boylamak* ve *şoy şoylamak* sözleri *destan veya şiir söylemek* anlamına gelmektedir.

Yığışdursun, dürişdürsün! Günâhlarını adı görklü Muhammed Muştafâ yüzi şuyına bağışlasun! (35a.9-10).

Ergin, *yığışdur-* fiiline *yığıştırmak*, *toplamak*, *derleyip toplamak* (1997: 328), *dürişdür-* fiiline de *derleyip toparlamak*, *katlayıp bükmek*, *yığıştırmak*, *katlamak*, *bükmek*, *dürmek* anlamlarını verir (1997: 99). Özçelik, yukarıda görüleceği üzere *yığışdur-* ve *dürişdür-*

sözcüklerinin arasında virgül kullanılmıştır. Fakat iki ayrı gösterge olarak ele aldığı bu sözcükler dizinde *yığışdur- durişdür-* şeklinde geçmiş ve *derleyip toparlamak* anlamını vermiştir. (2016: 971). Dede Korkut'ta boy sonlarında geçen ve *derleyip toparlamak* anlamına gelen bu kalıplaşmış sözcükleri, Özçelik'in dizinde yaptığı gibi, birlikte ele almak daha yerinde olur.

Böyle değec şalın Oğuz begleri yüz göye tutdular, el şaldurup du'ā eylediler. (36a.7-9).

Gökyay, *yüz göye tutmak* fiilinin *Allah'a dönmek, dua için başını göğe kaldırmak* anlamına geldiğini söyler (1973: 316). Kamus-ı Türkî'de *el kaldırmak* fiiline *dua etmek* anlamı da verilir (2015: 302). Cümlede *yüz göye tutmak* ve *el şaldurup du'ā eylemek* gibi farklı gözükten sözcükler aynı kavram alanına girmekte olup yakın anlamlıdır. Dede Korkut'ta *el götürdiler, du'ā şıldılar* şeklinde de bir ifade geçer (39b.13).

Bāzırđān eydür: Yığit yığit, beg yığit; sen benim ünüm ağla sözüm diğle! (37b.5-6).

Tarama Sözlüğü'nde *ün* için *ses, yüksek ses, nida, avaz, sada; şöhret, çan* gibi anlamlar verilmiştir (1996: 4069). Cümlede *ün* sözcüğü *ses, avaz* anlamındadır çünkü Bāzırđān'ın *şöhret, çan* sahibi olması beklenemez. *Ünüm ağla* sözünde *ün* sözcüğü anlam aktarmasıyla *söz* anlamını kazanmıştır. *Ünüm ağla* ve *sözüm diğle* ifadeleri *söylediklerime kulak ver* manasına gelmektedir.

Bāzırđān dağı öğlerine düşdi, şulağuz oldu. (38a.2-3).

Özçelik, *öğine düş-* sözünün *kılavuzluk etmek, yol göstermek* manalarına geldiğini belirtir (2016: 924). Kaçalın de *şulağuz ol-* fiiline *önlerine düşmek* karşılığını verir (2017: 812). Cümlede *öğüne düşmek* ve *şulağuz olmak* sözcükleri *rehber olmak, yol göstermek, kılavuzluk etmek* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Beli, baş kesdi, çan dökdi, ādem ağtardı, dediler. (39a.13).

Özçelik, *ādem ağtar-* fiilinin *adam öldürmek* (2016: 782), *baş kesmek* fiilinin de *öldürmek* anlamına geldiğini belirtir (2016: 804). *Baş kesmek, çan dökmek* ve *ādem ağtarmak* sözcükleriyle *öldürmek* kavramı farklı şekillerde ifade edilmiştir.

Oğuz içinde başuma şağınç, yüzüme toğınç ederler, dedi. (41b.10-11).

Gökyay, *kağınç* için *ayıplama, kakma, kınama, başa kakma* anlamlarını vermektedir (1973: 232). Özçelik de *kağınç* ve *toğınç* sözcüklerine *ayıplama* anlamını verir (2016: 878-948).

Banı Çiçek ile güreşen Beyrek yenilme korkusuyla bunalmıştır. şayet yenilecek olursa Oğuz'un içine çıkamayacağını düşünerek kendi kendine *Oğuz içinde başuma şağınç, yüzüme toğınç ederler*, der. Burada geçen *başa şağınç etmek* ve *yüze toğınç etmek* deyimleri *ayıplamak, kınamak, dokundurmak* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Beyrek atı, kızuğ atını geçdi. Oğ atdılar; Beyrek kızuğ oğın yardı. (41b.2-4).

Gökyay, *yarmak* fiiline *ok yarışında rakibinin okunu geçmek, ortadan kesmek, iki bölük ayırmak, ikiye bölmek, parçalamak, öne geçmek* anlamlarını verirken (1973: 306), Tezcan da bu fiilin *ileri geçmek, geride bırakmak* anlamlarına geldiğini söyler ve bu sözün *yarış* ve *yarışmak* sözcüklerinin kökü olduğunu belirtir (2018: 159). Gökyay, *geçmek* fiiline *birini (yarışta) geçmek, yarışı kazanmak, önde olmak, geride bırakmak* sözcüklerinin de olduğu birçok karşılık verir (1973: 209). Cümlede *geçmek* ve *yarmak* fiilleri *geride bırakmak, daha ileride olmak, üstünlük sağlamak* vb. manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

ağız dilden görklü selām verdi. (43b.2).

Cümlede *ağız* ve *dil* isimleri *vermek* fiiline bağlanmaktadır, yani bu cümlede aslında iki ayrı fiil bulunmaktadır: *ağız vermek* ve *dil vermek*. Eserde *Ağız dilden birçağ kelime şaber mağa!* (15b.13-16a-1). şeklinde de bir ifade vardır.

Ayhan Bayrak

Hecrî Dîvânı'nda da *dil vermek* fiili geçer: *böyle tatlu yâr-iken ey husrev-i şîrîn-dehen / acı acı dil verür şîrîn temâşâdur lebûñ (Ey tatlı sözlü sultan, dudağın ne güzel bir eğlenceliktir; böyle tatlı bir yâr iken acı acı sözler söyleyebiliyor.)* (2016: 109).

Derleme Sözlüğü'nde *ağız vermek* sözü için *akıl vermek, öğütlemek, kıskırtmak; söz vermek, vaatte bulunmak; büyüğe karşı gelmek, karşılık vermek; sır vermek, açığa vurmak* gibi karşılıklar kaydedilmiştir (1993: 100). Söz konusu karşılıklarda *ağız vermek* deyimini *konuşmak, söylemek, sözle bildirmek* gibi manalar içermektedir. Günümüzde *bir sözü yerinde söyleyen, söylediği beğenilen* kişiler için kullanılan *diline sağlık* veya *ağızına sağlık* kalıp ifadeleri de bu deyimlerin ayrı fiiller olduğunu ortaya koymaktadır. Dede Korkut'ta *ağız vermek* ve *dil vermek* fiilleri yakın anlamlı olup *söylemek, sözle bildirmek* vb. manalara gelmektedir.

Beyrege ve anasına ve kız kardeşlerine muştucu geldi, sevindiler, şâd oldılar. (45a.4-5).

Gökyay, *şad olmak* fiiline *ferahlamak, sevinmek, yüzü gülmek* (1973: 284), Ergin de *sevinmek, neşelenmek* karşılıklarını vermektedir (1997: 277). Parlatır, *şâd* sözüne *sevinçli, huzurlu, mesrur, memnun* anlamlarını verir (2006: 1549) Cümlede *sevinmek* ve *şâd olmak* sözleri *sevinmek, sevinç duymak, memnun ve mutlu olmak* manasına gelmekte olup yakın anlamlıdır. Bu sözler eserde *şâd olup sevindiler.* (36b.7) şeklinde de geçmektedir.

Delünün cânına geçmiş, başı kayusu olmuş, gevdesi püre-den görünmez, yüzi gözü belürmez. Dedenün ayağına düşdi, (46a.12-13).

Tarama Sözlüğü'nde *canına geçmek* sözüne *canına yetmek, canına tak etmek* (1996: 751), *başı kayusu olmak* sözüne de *başı dertte olmak, başının derdine düşmek* anlamları verilmektedir (1996: 432). Cümlede *canına geçmek* deyimini *canına yetmek, bunalmak, dayanamaz duruma gelmek* gibi anlamlara gelmektedir.

Başı kayusu olmak deyimini de *başı dertte olmak, bunalmak, daralmak, kötü durumda olmak* gibi anlamlara gelmektedir. *Başı kayusu olmak* deyimindeki *kayu sözcüğü* ile eserde geçen *kayğu, kayurmak* sözcüklerinin de aynı kökten geldiği anlaşılmaktadır.

Dede Korkut'ta söz konusu deyimlerin geçtiği bölüme bakıldığında da verilen anlamın gerçekliği ortaya çıkmaktadır: Deli Karçar, kız kardeşini Bamsı Beyrek'e vermek için şart koştuğu aygırları, develeri, koçları, köpekleri gördükten sonra Dede Korkut'tan pireleri de ister. Dede Korkut onları hep bir yerde topladığını belirterek *gidip semizini al, zayıfını bırak*, der. Dede Korkut, Deli Karçar'ı çıplak bir vaziyette pirelerin olduğu ağıla sokar. Pireler Deli Karçar'a üşüşür. Deli Karçar, pirelerle başa çıkamaz, Dede Korkut'a, *Medet Dede, kerem eyle Allah aşkına kapıyı aç, çıkayım*, der. Dede kapıyı açar, Deli Karçar ağıldan çıkar. Dede'nin gördüğü manzara şu şekilde anlatılmaktadır: *Delünün cânına geçmiş, başı kayusu olmuş, gevdesi püreden görünmez, yüzi gözü belürmez.*" Yani Deli Karçar *çaresizdir, darda kalmış, bunalmış, sıkıntıya düşmüş, çok kötü durumdadır.*

Delü Karçar segirderek vardı, şuya düşdi. Büredür; şuya akdı géttdi. (46b.2-3).

Cümlede *aşmak* ve *gétmek* fiilleri *yok olmak, kaybolmak* manasında olup yakın anlamlıdır.

Otuz toköz yigidilen Beyrek tutsak géttdi. Tañ ötdi, gün toğdı. (47a.12-13).

Ergin, *öt-* maddesinde *tañ ötdi* sözüne *tan ağardı, şafak söktü* anlamlarını vermektedir (1997: 246). Gökyay, *gün doğmak* sözüne *güneş doğmak* karşılığını vermiştir (1973: 216). Cümlede *tañ ötmek* ve *gün toğmak* sözleri *gün doğmak* manasındadır.

Oğul oğul! dèyüben böğürdi, zarılık kıldı. Ağ bürçeklü anası büldür büldür ağladı, gözinün yaşın dökdi, (47b.5-7).

Tarama Sözlüğü'nde *zarılık kılmak* sözüne *ağlayıp sızlamak* anlamı verilmiştir (1996: 4804). Ergin, *bögür-* fiiline *bögürmek*, *bögüre bögüre ağlamak*, *bağıra bağıra ağlamak* anlamlarını verir (1997: 57). Cümlede *zarılık kılmak*, *bögürmek*, *büldür büldür ağlamak*, *gözinün yaşın dökmek* fiilleri yakın anlamlıdır.

Kızı gelini kas kas gülmez oldu, kızıl kına ağ eline yakmaz oldu. (47b.10-11).

Cümlede *kas kas gülmez olmak* sözü *hiçbir şeye sevinmemek*, *sevinç göstermemek*, *üzülmek* gibi anlamlara gelmektedir.

Kızıl kına ağ eline yakmaz olmak sözü bir ritüelden gelmektedir. Düğünden bir gece önce gelin evinde kadınlar arasında yapılan eğlence kına gecesi olarak bilinir. Bu gecede gelin ve arkadaşlarının eline kına yakılarak eğlenilir. *Kızıl kına ağ eline yakmamak* sözüyle *artık Beyrek'ten sonra eğlenecek, sevinecek, mutlu olacak hiçbir şeyin kalmadığı* anlatılmak istenmiştir.

Murādına maqşūdına  rmeyen yalnız  ardaş! d y p a laşdılar, b gr şdiler. (47b.13-48a-1).

Ergin, *b gr ş-* fiiline *b gr şmek*, *bağıra bağıra ağlamak* (1997: 57),  zcelik de *yüksek sesle a laşmak* karşılığını vermiştir (2016: 814). Aslında *bögürmek* sığır, manda, deve gibi hayvanların bağırması anlamına gelir. Hik yede, yakınlarının Beyrek için *a lamaları*, *feryat ederek a lamaları*, *b g rmeye benzetilmektedir*. Dede Korkut'ta *bögürü bögürü a laşdılar* şeklinde başka bir söz de geçer. Cümlede *b gr şmek* ve *a laşmak* fiilleri *bağıra bağıra ağlamak*, *a lamak* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Beyregün y r u yoldaşları a ı çıkarup karalar g ydiler. Kalın Oğuz begleri Beyrek için 'azim yas tuttular, umud  zdiler. (48a.10-12).

Gökyay, *a  çıkarmak* sözünün *yasa girmek*, *yas tutmak üzere ak giyecekleri çıkarmak*, *yaslanmak* anlamlarına geldiğini belirtir (1973: 158). *Karalar g ymek* sözü günümüzde *karalar bağlamak* veya *karalara girmek* şeklinde kullanılmaktadır. Cümlede geçen *umud  zmek* fiili de *artık hiçbir ümidi kalmadığı için çok  z lmek* anlamına gelir.

Beyrek'ten on altı yıldır haber alınamamaktadır. Bu durumda artık herkes Beyrek'in öldüğünü düşünerek *ak çıkarmış*, *karalar giymiş*, *yas tutmaya başlamış* ve * mit üzmüştür*. Arka arka sıralanan bu eylemlerin hepsi yas ritüeli içinde olup yakın anlamlıdır.

Gömleği göricek begler  n r  n r a laşdılar, z rliklar[a] girdiler. (48b.12-13).

Cümlede * n r  n r a laşmak* sözü *hüngür hüngür ağlamak*, *hıçkıra hıçkıra ağlamak* anlamına gelirken *zarılıklara girmek* sözü de yine aynı şekilde *zari zari ağlamak*, *feryat edip ağlamak*, *zarılanmak* gibi manalara gelmektedir. Dede Korkut'ta cümlenin devamında *Mere, neye ağlarsız? Biz bunu tanımazuz.* (148b-12) şeklinde bir söz geçer. Burada geçen *niye ağlarsız* ifadesinden de * n r  n r a laşmak* ve *z rliklara girmek* fiillerinin aynı anlamlara geldiği anlaşılmaktadır.

Tartdı ya a-sın yırtdı, acı tırna  a  yüzine aldı çaldı, g z alması gibi al yanağın [tartdı] yırtdı. (49a.3-5).

Acı tırna  a  yüzine  almak sözü *yürek acısıyla güzel yüzünü tırmalamak* anlamına gelir. Bu aslında bir yas ritüelidir ki * ok büyük acı*, * z nt *, *sıkıntı çekmek* manasına gelmektedir. *G z alması gibi al yanağın yırtmak* sözü de *acı tırna  a  yüzine  almak* sözüne denk bir anlam içermektedir. Bu sözler arasında söyle bir benzerlik kurulabilir:

a  yüz: göz alması gibi al yanak

acı tırnak yanağın yırtmak: acı tırnak yüzine  almak

Ayhan Bayrak

Görüleceği üzere iki farklı sözle anlatılmak istenen aslında aynı şeydir. Kaybedilmiş sevilen bir kişinin insanda yarattığı büyük üzüntü bu sözlerle anlatılmak istenmiştir.

bögürü bögürü ağlaşdılar, zārılık kıldılar. (50b.10).

Cümlede *bögürü bögürü ağlaşmak* sözü *feryat ederek ağlamak* manasında olup *zārılık kılmak* ile yakın anlamlıdır.

Geldüğümce seni şen görürdüm, güleridün, oynarıduñ. (50b.13-51a-1).

Cümlede *gülmek* ve *oynamak* fiilleri *neşeli, sevinçli, keyifli olmak; güzel vakit geçirmek; gülüp oynamak* manalarına gelmekte olup yakın anlamlıdır. *Şen olmak* sözü de *neşeli, keyifli, sevinçli, mutlu, canlı olmak* manasındadır. *Gülüp oynamak* cümlede *şen olmak* olarak görülmektedir. Dolayısıyla bu sözler yakın anlamlıdır.

Kırk nefer kâfirler atlandılar, ardına düşdiler, kova géttdiler, yétmediler, döndiler. (52a.7-8).

Gökyay, *kova gitmek* sözüne *ardından sürüp gitmek, ardına düşüp gitmek* (1973: 252), Özçelik de aynı söze *kovalamak, takip etmek* anlamlarını verir (2016: 899). Özçelik, *ardına düş-*sözüne de *arkasından gitmek, izlemek* anlamlarını vermiştir (2016: 793). Cümlede *ardına düşmek* ve *kova gétmek* fiilleri *kovalamak, takip etmek, peşinden gitmek* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Yandı bağrum, göyindi içüm. (53a.9).

Gökyay, *bağrı yanmak* sözüne *içine ateş düşmek, çok üzölmek, çok acı duymak* anlamlarını vermiştir (1973: 171). Özçelik, *içi göyin-* fiiline *içi yanmak, acı duymak* manasını verir (2016: 872). Cümlede *bağrı yanmak* ve *içi göyinmek* deyimleri *çok üzüntü çekmek, çok acı duymak* vb. manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Yaltacuk gördi kim yanar, sazdan çıktdı, Beyregün ayağına düşdi, kılıcı altından geçdi. (61b.9-10).

Gökyay, *kılıcı altından geçmek* sözüne *özür dilemek, suçunun bağışlanmasını dilemek* (1973: 245), Özçelik de aynı söze *af dilemek* karşılığını verir (2016: 891). Özçelik, *ayağına düş-* fiiline *ayağına kapanmak, yalvarmak* anlamlarını verir (2010: 798). Cümlede *ayağına düşmek* ve *kılıcı altından geçmek* sözleri *ayağına kapanmak, çok yalvarmak, içi yanarak bir istekte bulunmak* vb. manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Kazan! Şağıña bakduñ kaş kaş güldün. Şolına bakduñ çok sevindiñ. (64a.2-3).

Kaçalin, *kaş kaş gül-* fiiline *çok sevinmek; kah kah, sesli sesli gülmek* anlamını verir (2017: 810). Cümlede *kaş kaş gülmek* fiili *çok sevinmek* anlamındadır. Bu sözün geçtiği boyda olaylar şöyle gelişmektedir:

Kazan, sağına baktığında kardeşi Kara Göne'yi gördüğünü ve onun *baş kestiğini, kan döktüğünü, ganimet aldığını, ad kazandığını* söylemektedir. Kazan'ın *kaş kaş gülmek* sebebi bu duruma çok sevinmesidir. Yine aynı şekilde soluna baktığında da dayısı Aruz'u gördüğünü ve onun da *baş kestiğini, kan döktüğünü, ganimet aldığını, ad kazandığını* söylemekte, akabinde de *bu duruma çok sevindiğini* dile getirmektedir. Sonuçta Kazan'ın sağına ve soluna baktığında gördüğü durum aynıdır. Dolayısıyla bu cümlelerde *kaş kaş gülmek* ve *çok sevinmek* sözleri aynı durum karşısında hissedilen aynı duyguları belirtmektedir.

Bir gün ola düşem ölem, sen kalasın. (64b.4).

Gökyay, *düşmek* fiiline *ölmek*, *savaşta ölmek* anlamlarını da vermiştir (1973: 201). Cümlede *düşmek* ve *ölmek* fiilleri *yaşamaz olmak*, *vefat etmek*, *hayatı sona ermek*, *can vermek* vb. manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

A Begler! Oruz hüb söyledi, şeker yedi. (65a.1-2)

Gökyay, *şeker yemek* için *güzel söylemek*, *tatlı konuşmak*, *hoş söylemek* anlamını verirken (1973: 286), KDQE'de aynı söze *güzel söylemek*, *hoş danışmak* anlamları verilmiştir (2000: 198).

Oruz, babası Kazan'ın ağladığını görür. Babasına sebebini sorar, babası da *On altı yaşına geldin, bir gün ola düşeyim öleyim, sen kalasın. Yay çekmedin, ok atmadın baş kesmedin, kan dökmedin. Kanlı Oğuz içinde ganimet almadın, yarınki gün zaman dönüp ben ölüp sen kalınca tacımı tahtımı sana vermezler diye sonumu andım ağladım*, der. Bunun üzerine Oruz da babasına, *Hüneri oğul babadan mı görür öğrenir, yoksa babalar oğuldan mı öğrenir, ne zaman sen beni alıp kâfir hudut boyuna çıkardın, kılıç çalıp baş kestir, ben senden ne gördüm, ne öğrenirim?* der. Kazan elini eline çalıp kah kah gülerek *A Begler! Oruz hüb söyledi, şeker yedi.* sözünü söyler.

Ardından da Kazan orada bulunanlara *Beyler siz yiyiniz içiniz, sohbetinizi dağıtmayınız, ben bu oğlanı alayım, ava gideyim, yedi günlük azık ile çıkayım, ok attığım yerleri, kılıç çalıp baş kestiğim yerleri göstereyim...* der. Görüleceği üzere Kazan, oğlu Oruz'un *söylediklerini onaylamakta, güzel bulmakta, oğluna hak vermektedir*, bunu da *hüb söyledi, şeker yedi* sözleriyle ifade etmektedir.

Kazan oğlunu alup kara taşlar üzerine ava çıktı, av avladı, kuş kuşladı, sığın geyik yıkdı (65a.10-11).

Cümlede *avlamak*, *kuşlamak* ve *yıkmaq* fiilleri *bir avı diri veya ölü olarak ele geçirmek*, *yakalamak* manasına gelmekte olup yakın anlamlıdır. Dede Korkut'ta eti yenen hayvanlar için *yıkmaq*, uçan hayvanlar için *kuşlamak*, diğer hayvanlar için de *avlamak* fiili kullanılmaktadır.

Baba, [ceng] içinde beg yigitler öldürseler kan şora[r]lar-[m]ı, da'vilerler mi? (66a.11-12).

Özçelik, *kan şor-* fiiline *kan davası gütmek* anlamını verir (2016: 881). Bu sözcük günümüzde *kana kan istemek* şeklinde kullanılmaktadır. Gökyay, *kan davilemek* fiiline *dökülen kanın hesabını sormak*, *kan dava etmek* anlamını vermiştir (1973: 234). *Kan şormağ* ve *kan da'vilemek* sözleri yakın anlamlı olup *intikam almak*, *kan gütmek* manalarına gelmektedir.

Döne döne şavaşa-yım, döne döne çekişeyin. (67a.11-12).

Ergin, *çekiş-* fiiline *çekişmek*, *dövüşmek*, *kavga etmek*, *savaşmak* anlamlarını verir (1997: 72). Söz konusu cümlede *çekişmek* fiili *savaşmak* anlamındadır.

Yağıya gi[r]üb baş kesmedün, âdem öldürüp kan dökmedün. (67b.6-7).

Cümlede *baş kesmek*, *âdem öldürmek* ve *kan dökmek* sözleri *birinin hayatına son vermek*, *canını almak*, *birini öldürmek* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

menüm doğışdügüm, menüm çekışdügüm, menüm kılıçlaşdugum görgil, ögrengil ve hem bize puşu olğil, oğul! (67b.9-10).

Özçelik, *gör-* fiiline *görmek*; *görmek*, *geçirmek*, *öğrenmek*; *şahit olmak*; *karşılaşmak*; *anlamak*; *görüştürmek*; *müşahede etmek*; *bulmak*; *iyilik görmek*; *sahip olmak* anlamlarını verir (2016: 859-61). Kaçalın de *ögren-* fiiline *görmek* anlamını vermektedir (2017: 815). Cümlede *görmek* ve *öğrenmek* fiilleri *anlamak*, *kavramak*, *tanımak*, *idrak etmek* manasına gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Kâfirün uçını başdı tağıtdı. (68b.7-8).

Ayhan Bayrak

Cümlede *başmak* fiili *yenmek*, *bozguna uğratmak* anlamındadır. ATTTBS’de *basmak* fiiline *galip gelmek*, *yenmek* anlamları da verilmiştir (1999: 64). Özçelik, *tağıT-* fiiline *dağıtmak*, *bozmak*; *bozguna uğratmak* anlamlarını verir (2016: 943). Cümlede *başmak* ve *tağıtmak* fiilleri *düşmanı dağıtmak*, *bozguna uğratmak*, *yenmek* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Baba!, dèyü ağlatdular. Ana!, dèyü bozlattular. (69a.5).

Derleme Sözlüğü’nde *bozulamak* (*bozlamak*) için *deve acı acı bağırmaq; deve gibi bağırmaq; acı iniltili, kuvvetli ses çıkarmak, haykırmak, ağlamak* anlamları kaydedilmiştir (1993: 752-53). Söz konusu cümlenin geçtiği bölümde Oruz’un kâfirlere esir oluşu anlatılır: Pazısından ellerinin bağlanması, kıl organının boynuna takılıp yüzüstü sürüklenmesi, etinden kan çıkıncaya kadar dövülmesi sırasıyla nakledilir. Oruz’un büyük bir maddi işkenceye maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Buradan hareketle cümlede *ağlatmaq* ve *bozlatmaq* fiillerinin *acı iniltili, kuvvetli ses çıkarmak, acı acı inlemek* anlamlarına geldiği söylenebilir.

ķılıcıla pāreleyeyin, altı bölük édeyin, altı yoluñ ayırında bırağayın. (69b.1-2).

Gökyay, *altı bölük etmek* sözünün *altı perli şesper veya soğancık denilen topuzla vurup parçalamak, bölük bölük etmek, parça parça etmek* anlamlarına geldiğini söyler (1973: 163). Cümlede *pārelemek* ve *altı bölük étmek* fiilleri *parçalamak, parça parça etmek, parçalara ayırmak* vb. manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Oruzı görmedi, ķara bağrı şarşıldı, dom yüregi oynadı, (69b.10-11).

Kazan, oğlunun esir alındığından habersiz bir şekilde evine döner. Kazan’ın hanımı Boyu Uzun Borla Hatun’un, oğlunu göremeyince yaşadığı olumsuz yoğun duygular *ķara bağrı şarşıldı, dom yüregi oynadı* ifadeleriyle anlatılır.

Gökyay, *bağrı sarsılmak* deyimine *derinden sarsılmak, çok üzölmek* anlamlarını verir (1973: 171). Kamus-ı Türkî’de *yürek oynamak* deyimine *helecân-ı kalbe uğramak, havf ve telâştan yürek çarpmak* anlamları verilmiştir (2015: 1359). Cümlede *bağrı şarşılmak* ve *yüregi oynamak* sözleri *sarsılmak, paniğe kapılmak, çok korkmak* manalarına gelmekte olup yakın anlamlıdır.

ķazan içim göyner; şarı yılan şokmadın ağca tenüm ķalkar şişer; (70b.4-5).

Gökyay, *kalkmak* fiiline *kabarmak, yükselmek, şişmek* anlamlarını da vermiştir (1973: 233). Özçelik, aynı fiile *kalkmak, kabarmak, (kuş) havalanmak* anlamlarını verir (2016: 880). Cümlede *ķalkmaq* fiili *kabarmak, şişmek* anlamındadır.

ķarđu cıda oynadanlar vardı geldi; altun cıda oynadana yā Rab noldı? (70b.8-10).

Gökyay, *varmak* fiiline *evlenmek, kocaya gitmek; gitmek; çıkmak; kalkmak, karşılaşmak, karşısına çıkmak; ulaşmak, yetişmek; üzerine gitmek, üzerine yürümek; yürümek* (1973: 300), Özçelik ise aynı fiile sadece *gitmek* anlamını verir (2016: 958). *Varmaq* fiili cümlede *ulaşmak, gelmek* anlamındadır.

ķazanı tutuñ, ķarusından ağ ellerini bađlañ, gafillüce görklü başın kesüñ, alca ķanın yer yüzine döküñ. (73b.2-4).

Cümlede *başıñ kesmek* ve *ķanın yer yüzine dökmek* fiilleri *bir insanı öldürmek, bir insanın hayatına son vermek, canını almak* manasına gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Oğlyıla ikisini bir yerden öldürüñ, ocağını söyindürüñ! dèyü söyleşdiler. (73b.4-5).

Söyindürmek fiili *söndürmek* şeklinde günümüze gelmiştir. *Ocağı söndürmek* deyimini *yuvasını yıkmak, yok etmek, çoluk çocuğunu yok etmek, kökünü kurutmak, adını yok etmek* gibi

manalar taşır. Hikâyedeki olayda Kazan ve oğlu Oruz'un, ikisinin birden öldürülmesi, *Kazan'ın ocağının sönmesi, yok olması, yuvasının yıkılması* anlamına gelir.

Ƙara gözlü kız ƘarƘaşumı ağlatmağıl. Ƙaricuđ olmuş anamı şızlatmağıl. (73b.11-12).

Gökyay, *şızlatmak* fiiline farklı kaynaklarda geçen *ağrıtmak, şızlatmak; ağrı vermek; ağlatmak, inletmek, şızlandırmak* karşılıklarını verir (1973: 280). Cümlede *ağlatmak* ve *şızlatmak* fiilleri *ağlatmak, inletmek, şızlatmak* manasında olup yakın anlamındadır.

Anam menüm için gök geýüp Ƙara řarınsun, řalın Ođuz élinde yasum řutsun. (74a.11-12).

Gökyay, *gök geýüp Ƙara řarınmak* sözüne *yas urbası giymek, yasa girmek, yaslanmak* anlamlarını vermektedir (1973: 213). Dede Korkut'ta aynı söze benzer *Ƙara geýüp gök řarınmak* (151b.12) sözü de geçer. *Gök geýüp Ƙara řarınmak* bir ritüel olup *yas tutmak* manasına gelir.

Ƙaricuđ anağ Ƙan yaş dökdü, ağ sağallu babadı buğlu oldu. (75a.6-7).

Ƙan yaş dökmek sözü *kan ağlamak, büyük bir üzüntü içinde olmak* anlamına gelmektedir. Ergin, *buğ* sözüne *sıkıntı, ıstırap, acı, tehlike* anlamlarını vermektedir (1997: 61). Kaçalın de *buğ* için *keder, duman* karşılığını verir (2017: 797). *Buğlu olmak* fiili de *çok müteessir olmak, çok üzölmek* anlamına gelir. Cümlede *Ƙan yaş dökmek* ve *buğlu olmak* sözcükleri *kan ağlamak, büyük bir üzüntü içinde olmak* vb. manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Ásmānlu gökde Ƙara bulut oluban kāfirün üzerine gürleyeyim, ağ yıldırım olup şakıyayım, (75b.6-7).

Gürlemek, şakımak (şimşek Ƙakmak) gibi bazı tabiat olaylarının insanda yarattığı etki, korku bilinen bir gerçektir. Bu sözcükler *düşmana Ƙıkışmak, düşmanın üzerine hızla gitmek* gibi anlamlara gelmektedir.

Deve gibi kükredi, arşlan gibi anradı, nara urup hayırdı. (75b13-76a.1).

Nara urmak / nara atmak sözü yüksek sesle bağırmak, haykırmak anlamına gelir. Cümlede yiğit narası deve kükremesine ve arşlan anramasına benzetilmiştir. *Deve gibi kükremek, arşlan gibi anramak, nara urup haykırmak* sözcükleri *düşmana meydan okumak, onu korkutmak, tehdit edip ona gözdağı vermek* anlamına gelir. Eserde *nara urup haykırmak* yanında *na'ra urdu hayırdı*. (115b.3) şeklinde de bir ifade geçer.

Derelerde kāfire Ƙırgun girdü, on beş biğ kāfir kimi Ƙırıldı, kimi şutuldu. (78b.2-4).

Gökyay, *Ƙırgun girmek* sözüne *Ƙırgına uğramak* karşılığını vermektedir (1973: 246). Özçelik de *Ƙırgun gir-* sözü için *Ƙırgın girmek, topluca ölmek* anlamlarına yer verir (2016: 892). Cümlede *Ƙırgun girmek* sözü *bozguna uğramak, topluca ölmek, Ƙırımına uğramak* anlamlarına gelir.

Gökyay, *Ƙırılmak* fiiline *öldürölmek, mahvedölmek, katliama uğramak; bozulmak, kaçarken bozguna uğramak* (1973: 246-47), Özçelik de *kesölmek, ölmek* anlamlarını verir (2016: 892-93). *Ƙırmak* kökünden gelen *Ƙırgın girmek* ve *Ƙırılmak* fiilleri cümlede *öldürölmek, mahvedölmek, katliama uğramak* vb. manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Ƙırıđ ulı şulıla Ƙırıđ cāriyye, oğlı başına Ƙevürdü, āzād eyledi. (78b.10-11).

İmlasında veya anlamında tereddüt ettiği bazı sözcükler için * işareti kullanan Gökyay, * *başı üzerine Ƙevürmek* şeklinde aldığı söze *kurban olmak, sadaka vermek, bir felaketten kurtuluş veya zafer şükranesi olarak sadaka vermek, kurban kesmek, kul azat etmek* karşılıklarını vermiştir (1973: 173). KDQE'de de *başı üzerine Ƙevirmek* sözüne *sadaka vermek* karşılığı verilmiştir (2000: 132). Özçelik, cümlede geçen *Ƙevürmek* fiilinin *serbest bırakmak, azat etmek* anlamında olduğunu söyler (2016a: 605). Cümlede *Ƙevürmek* fiilinin Özçelik'in belirttiği gibi *azat etmek* anlamında olduğu söylenebilir. Eserde *Ƙırıđ baş şul, Ƙırıđ Ƙırmak, oğlı başına āzād eyledi.* (34b.7-8) şeklinde de bir cümle geçer.

Ayhan Bayrak

Menüm erligüm, bahadirligüm, cılasünligüm, yigitligüm Rûma, Şâma gède çavlıana, dèridi. (79b.7-8).

Cümlede *gétmek* fiili *duyulmak* manasındadır ki fiil *bir haberin veya bir olayın başka yerlerde bilinir hâle gelmesi, yayılması, şüyu bulması* anlamına gelir. *Çavlanmak* fiili de *herkes tarafından duyulmak, şüyu bulmak, dillere destan olmak* anlamındadır. Cümlede *gétmek* ve *çavlanmak* fiilleri *adı duyulmak, ün almak, nam salmak* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

‘Azrâyili menüm gözüme göstergil; şavaşayım, çekişeyim, dürişeyim, (80a.7-8).

Özçelik, *düriş-* fiiline *mücadele etmek, çarpışmak, savaşmak* (2016: 839), *çekiş-* fiiline de *çekişmek, kavga etmek, savaşmak* anlamlarını verir (2016: 823). Cümlede *şavaşmak, çekişmek, dürişmek* fiilleri *çarpışmak, savaşmak, çekişmek* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

‘Azrâyil atınuñ gözine görindi, at ürkdı, Deli Dumrulı götürdi, yere urdı; kara başı buñaldı, buñlu kaldı. (82a.1-2).

Cümlede *başı buñalmak* ve *başı buñlu kalmak* sözleri *bunalmak, sıkıntıya düşmek, darda kalmak* gibi anlamlara gelmektedir. Hikâyede yine aynı anlama gelen *buñaldı, buñlu oldu.* (107b-1) ifadeleri de geçer.

‘Avrat burada şoylamış. Görelüm hânım, ne şoylamış, eydür: Ne dèrsin, ne şoylarsın? Göz açup gördüğüm, gönül vèrüp sevdüğüm! (85b.4-7).

Dede Korkut’ta kahramanların uzun diyalogları hep manzum biçimde verilmiştir. Bu kısımlar öncesinde *şoylamış, eydür* şeklinde sözler yer alır. Söz konusu diyalogda Deli Dumrul eşine Azrail’in, göğsüne basıp tatlı canını almak istediğini, babasından ve anasından can istediğini fakat onların dünya şirin, can tatlı deyip canını vermek istemediğini söyler. Deli Dumrul, Azrail’in kendi canını alacağını dile getirerek eşine bundan sonra gözün kimi tutarsa, gönlün kimi severse sen ona var, iki oğlancığı öksüz koyma, der. Bunun üzerine eşi de Deli Dumrul’a *ne dèrsin ne şoylarsın* şeklinde bir giriş cümlesiyle karşılık vermeye başlar. Bu giriş *sen ne diyorsun, sen ne anlatıyorsun, sen ne söylüyorsun, benden nasıl böyle bir şey bekliyorsun* anlamına gelmektedir. Cümlede *ne şoylarsın* sözü *öyle şey olur mu, o nasıl şey, yakışık alır mı* gibi anlamlara sahip *ne dèrsin (ne demek)* sözüyle yakın anlamlıdır. *Şoylamak* fiilinin *söylemek* anlamı *Artvin İli Yusufeli İlçesi Uşhum Köyü Ağzı* adlı eserde kaydedilmiştir: *şoylamak: söylemek, bildirmek; türkü okumak // çalıp soylamak: çalıp söylemek* (Turan 2006: 276).

Ne söylersin, ne eydürsin cānum baba? (90a.4-5).

Cümlede *eytmek* ve *söylemek* fiilleri yakın anlamlıdır. Parigi’de *eytmek* ve aynı madde içinde geçen *dimek ve güften* sözcüklerine *demek, söylemek* anlamları verilmiştir (2015: 326).

Oğul oğuruñ açuğ olsun, sağ esen varup gelesin! (90b.3-4).

Cümlede *oğurun açuğ olsun* sözü *uğur ola, uğurlar olsun, yolun açık olsun, yolda bir engelle, bir kazayla karşılaşmayasın, sağ salım gidip gelesin* anlamına gelmektedir.

Çan Turalı gürzin göge atar, ènüp yere düşmedin *karvar, tutar.* (90b.8-9).

Karvamağ (kavramağ) fiili cümlede *elle veya kolla sıkıca tutmak* manasına gelmekte olup *tutmağ* fiiliyle yakın anlamlıdır.

‘İzzet hürmet eylediler, ağ çadır dikdiler, ala kalı döşediler, (91a.6-7).

Cümlede iki isim bir fiile bağlanmıştır, dolayısıyla iki fiil vardır: *izzet eylemek, hürmet eylemek.* *‘İzzet eylemek* sözü *saygı, ihtiram göstermek, hürmet etmek* gibi manalara gelmekte

olup *hürmet eylemek* ile yakın anlamlıdır. '*izzet eylemek* sözü Kaygusuz Abdâl'da da geçer: '*izzet eylemek malı çokdur diyü / Dahı arturur başunda sevdâyı*' (Güzel 2021: 536).

Boğa dizin çökdi, boynuzıyla bir mermer taşı yoğurdu, peynir gibi dıtdı. (92a.9-10).

KDQE'de *yoğurmak* fiiline *ezip bükme*, *hamur gibi gibi yoğurmak*, *ezmek* anlamları verilirken (2000: 211), Özçelik de fiile *parçalamak* anlamını verir (2016: 974). *Yoğurmak* fiili bağlamda *parçalamak* anlamına gelmektedir. Gökyay, *ditmek* fiiline *didik didik etmek*, *lime lime eylemek*, *parça parça etmek*, *koparmak*, *paralamak* anlamlarını vermiştir (1973: 197). Cümlede *yoğurmak* ve *ditmek* fiilleri *parça parça etmek*, *parçalamak* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Kâfirler eydür: Şimdi yigidi atar yıkar, serer partar. (92a.11).

Cümlede *atmak* fiili *hasmını yere atmak*, *devirmek*, *yıkma* anlamındadır. KDQE'de *yıkma* fiiline *yıkma*, *devirmek*, *yere sermek*, *yere vurma*, *güreşte galip gelmek* vb. karşılıklar verilir (2000: 211). Gökyay, *sermek* fiiline *yere atmak*, *yere düşürmek*, *yere yıkmak* anlamlarını vermiştir (1973: 278). *Atmak*, *yıkma* ve *sermek* fiillerinin *rakibini devirmek*, *yere düşürmek*, *yere yatırmak* gibi anlamlara geldiği söylenebilir.

Ulu kiçi kalmaya söz edine. karı koca kalmaya kov edine. (95b.3-4).

Gökyay, *söz etmek* fiiline *arkasından söylemek*, *çekiştirmek* anlamını vermektedir (1973: 282). Özçelik de *söz edin-* için *dedikodu edinmek*, *diline dolamak* anlamlarını verir (2016: 938). Gökyay, *kov etmek* fiiline *birinin ardından kötölemek*, *dedikodu etmek*, *gammazlık etmek*, *arkadan çekiştirmek* anlamlarını vermektedir (1973: 251). Özçelik de *kov edin-* için *dedikodu yapmak*, *dedikodu edinmek* anlamlarını verir (2016: 899). Cümlede *söz edinmek* ve *kov edinmek* fiilleri *dedikodu etmek*, *çekiştirmek* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Selcan Hatun bu yeri görklü gördi, beğendi. (97b.3-4).

KDQE'de *görklü* sözcüğüne *güzel*, *yaraşıklı* karşılığı verilmektedir (2000: 158). Cümlede *görklü görmek* ve *beğenmek* sözleri *bir şeyi iyi ve güzel bulmak*, *beğenmek* manalarına gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Düşdiler, 'işrete meşgul oldular, yédiler içdiler. (97b.4-5).

Gökyay, *işrete meşgul olmak* fiilinin *âlem yapmak*, *içip eğlenmek*, *eğlenmeye dalmak* anlamlarına geldiğini söyler (1973: 229). *Yemek içmek* sözü de cümlede *işret etmek*, *eğlenmek* anlamındadır.

Kan Turalınınu atını ebçin to[na]tdı, géydürdi, gendü dahı ebçin to[na]ndı géyindi (97b.10-11).

Ergin, *tonat-* fiiline *giydirmek*, *giydirip kuşatmak* (1997: 292), Özçelik de *giydirmek* anlamını vermiştir (2016: 949). Cümlede *to[na]tma* ve *géydürmek* fiilleri korumak amacıyla ata zırh *giydirmek*, vücuduna zırh *geçirmek* anlamına gelmektedir. Bu fiiller *Beyrege dâyeler kaftan géyürüp tonatdılar.* (60b.1-2) cümlesinde de aynı anlamda kullanılmıştır. Cümledeki ikinci kısımda geçen dönüşlü *to[na]nma* ve *géyinmek* fiilleri de söz konusu işi kendi üzerinde yapma anlamı taşımaktadır.

Yağı yéttdi, düşmen értdi, [noldı saña] ne yatarsın? (98a.8-9).

Özçelik, *yét-* fiiline *yetişmek*, *ulaşmak*; *yeterli gelmek*; *gücünü yetmek* (2016: 970-71), *ér-* fiiline de *ermek*, *ulaşmak* anlamlarını verir (2016: 844). Cümlede *yétmek* ve *érmek* fiilleri *gelmek*, *yetişmek* manasında olup yakın anlamlıdır.

Kan Turalı gözün açdı, kapakların kaldırdı, gördü, (98b.3-4).

Gökyay, *kapak kaldurmak* sözüne *gözünü açmak*, *göz kapaklarını kaldırmak* anlamlarını verir (1973: 235). Cümlede *gözün açmak* ve *kapakların kaldurmak* deyimleri *bakmak* manasına gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Bu gelen kâfir çok kâfirdür. Şavaşalum dögişelüm, ölenümüz ölsün, (98b.13-99a.1).

Ergin, *dögiş-* fiilinin *dövüşmek*, *savaşmak*, *cenk etmek*, *vuruşmak* anlamlarına geldiğini belirtir (1997: 95). Cümlede *savaşmak* ve *dögişmek* fiilleri *çarpışmak*, *cenk etmek*, *vuruşmak*, *muharebe etmek* vb. manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Yağı başıldı, düşmen şımdı. (100b.6).

Ergin, *başıl-* fiiline *basılmak*, *yenilmek*, *alt olmak* anlamlarını verir (1997: 38). Gökyay, *sınmak* fiiline *kırılmak*, *parçalanmak*; *yenilmek*, *yenilgiye uğramak*, *yok edilmek* anlamlarını vermiştir (1973: 210). Cümlede *başılmak* ve *sınmak* fiilleri *mağlup olmak*, *kırılmak*, *yenilmek*, *alt olmak* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Kaşusından ol eri şancasum vaqt deşedüm, göz ucıyıla ol ere başdum, (105b.4-5).

Özçelik, *deşe-* fiiline *dikkatle bakmak* anlamını verir (2016: 831). Özçelik'in belirttiği gibi cümlede *deşe-* fiili *bakmak* ile ilgilidir çünkü sözün devamında gelen *dayum Emen imiş, anı bildüm*. (*dayım Emen imiş, onu tanıdım*.) cümlesi bir *bakma*, *görme* eyleminin olduğunu kanıtlamaktadır.

Şadılık étdiler, yéme içme oldı. (109a.3-4).

Ergin, *şadılık it-* için *eğlenmek*, *şenlik yapmak* anlamlarını vermektedir (1997: 277). Özçelik, *yéme içme ol-* sözüne *ziyafet verilmek* anlamını verir (2016: 969). Cümlede *şadılık étmek* ve *yéme içme olmak* sözleri *eğlenmek*, *şenlik yapmak*, *ziyafet olmak* vb. manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Gel, yahşı at bin, yahşı yigitlerle eş yort. (109a.7).

Tarama Sözlüğü'nde *eşmek* fiiline *hızlı yürüme*, *atla hızlı hızlı gitmek*; *hızlı yürütmek*, *koşturmak* 1996: 1559-61), *eşüp yortmak* fiiline de *gezip dolaşmak*, *seğirtip koşmak* anlamları verilmektedir (1996: 1561). Ergin de aynı fiile *at koşturmak*, *yortmak*, *tırıs gitmek*, *eşkin ve yorga gitmek* anlamlarını verir (1997: 107).

Gökyay, *yortmak* fiiline farklı kaynaklardan aldığı *at yorgalamak*, *hızlı sürmek*, *kaba eşkin yürüme*, *rahvan yürüme*, *tırıs gitmek*, *koşmak* anlamlarını verir (1973: 314). Ergin de aynı fiile *at koşturmak*, *at sürmek*, *at koşturup gitmek*, *tırıs gitmek*, *eşkin ve yorga gitmek*, *koşturmak*, *atla süratli gitmek* anlamlarını verir (1997: 340). Cümlede *eşmek* ve *yortmak* fiilleri yakın anlamlı olup *at koşturmak* anlamına gelmektedir. Tezcan, *eş yort* sözünün bir ikileme olarak ele alınması gerektiğini söyler (2018: 298).

Oğul Depegöz, Oğuz elünde zebün oldı, buşaldı. (111b.9-10).

Gökyay, *zebun olmak* sözüne *bitkin hâle gelmek*, *hâlsiz kalmak*, *takatsiz düşmek* anlamlarını verir (1973: 317-18). Cümlede *zebün olmak* ve *buşalmak* fiilleri *kötü duruma düşmek*, *darlanmak* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Depegöz eydür: Hoş, öyle olsun, evet; hem maña iki âdem vérün, (112a.2-3).

Gökyay, *hoş ola* sözüne *iyi ya*, *pekâlâ*, *peki*, *öyle olsun* gibi anlamlar verir (1973: 223). *Öyle olsun* sözü de *evet*, *tamam*, *pekâlâ* gibi anlamlara gelmektedir. Cümlede *hoş olsun* ve *öyle olsun* sözleri *peki*, *dediğin gibi olsun*, *öyle olsun* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Anası feryâd édüp ağladı, zârlık eyledi. (112a.11-12).

Cümlede *feryād édüp ağlamak* ve *zârlılık eylemek* fiilleri yakın anlamli olup *yüksek sesle ağlamak, ağlayıp sızlamak* gibi manalara gelmektedir.

Selcük ödi şıtdı, cân vérdi. (113a.2).

Özçelik, *ödi şıt-* fiiline *ödü yarılmak, ölmek* anlamlarını verir (2016: 921). Cümlede *ödi şıtmak* sözü *cân vermek* sözüyle yakın anlamlidir.

Aruz sevindi, kalın Oğuz begler[i] ile Basaşa karşı geldi. Basat babasının elin öpdi. Ağlaşdılar, bozlaşdılar. (113b.13-114a.2).

Kaçalin, *bozlaş-* fiiline (*deve ve kişi*) *ağlaşmak, inleşmek* anlamını verir (2017: 797). Cümlede *bozlaşmak* ve *ağlaşmak* fiilleri uzun bir süre sonra birbirine kavuşan insanların sevinçlerinden, mutluluklarından dolayı gözyaşı dökmesi anlamındadır.

Depegözün yağrına bir oğ urdı, oğ geçmedi, pārelendi. Bir dağı atdı, ol dağı pāre pāre oldı. (114b.10-12).

Cümlede *pārelenmek* ve *pāre pāre olmak* fiilleri *parçalanmak, parça parça olmak* manasına gelmekte olup yakın anlamlidir.

Bir gece döşeginde katı katı inledi, āh etdi. (123a.8-9).

Begil bir av sırasında ayağını kırmış ve bunu kimseye söylememiştir. Acılar içinde evde yatmaktadır. Bu durum hikâyede *Bir gece döşeginde katı katı inledi, āh etdi* şeklinde betimlenmektedir. Cümlede *katı katı inlemek* sözü *şiddetli bir acıdan dolayı inim inim inlemek, acı çekmek* manalarına gelir. Benzer şekilde *āh etmek* sözü de *bir acıdan dolayı feryat edip inlemek, ahlamak* gibi anlamlara gelmektedir.

Gör āhir neler oldı, neler kopdı menüm başuma, dedı (123b.13-124a.1).

Cümlede *olmak* fiili *meydana gelmek, vuku bulmak* manasındadır. Özçelik, *kop-* fiiline *büyümek, yetişmek; meydana gelmek; gelmek* anlamlarını verir (2016: 898). Bağlamda *kopmak* fiili; *meydana gelmek, vuku bulmak* manası da bulunan *olmak* fiiliyle yakın anlamlidir.

Oğlan kuş yürekli olur, meydānı kor kaçır, dedı. (125b.5-6).

Gökyay, *meydanı komak* sözüne *dövüşten kaçmak, meydandan çekilmek, meydanı bırakmak* anlamlarını vermektedir (1973: 259). Cümlede *meydānı komak* ve *kaçmak* fiilleri *korkup vazgeçmek, cesaret edemeyip kaçmak* manalarına gelmekte olup yakın anlamlidir.

Yoğarudan aşğa kâfir, oğlanı katı urdı, kalkanın uvatdı, tuğulgasını yoğurdu, (127a.8-10).

Özçelik, *yoğur-* fiiline *parçalamak* (2016: 974), *uvat-* fiiline de *ufaltmak, parçalamak* anlamlarını verir (2016: 955). Cümlede *uvatmak* ve *yoğurmak* fiilleri *parçalamak, parça parça etmek* vb. manalara gelmekte olup yakın anlamlidir.

Gürzile döğışdiler, kara polad uz kılıcıla tartışdılar. Serpe serpe meydānda kılıçlaşdılar. (127a.10-12).

Ergin, *döğış-* fiiline *dövüşmek, savaşmak, cenk etmek, vuruşmak* (1997: 95), Özçelik de *dövüşmek, savaşmak* anlamını verir (2016: 836). Ergin, *tartış-* fiiline *çekişmek* (1997: 286), Özçelik de *çekişmek, dövüşmek* anlamını verir (2016: 945). Ergin, *kılıçlaş-* fiiline *kılıçlaşmak, karşılıklı olarak kılıçla vuruşmak* (1997: 181), Özçelik de *kılıçla vuruşmak* anlamını vermiştir (2016: 892). Cümlede *döğışmek, tartışmak, kılıçlaşmak* fiilleri *vuruşmak, savaşmak, çarpışmak* vb. manalara gelmekte olup yakın anlamlidir.

Çig[in]leri toğrandı, kılıç-ları uvandı, birbirin alımadı[lar]. (127a.12-13).

Gökyay, *doğramak* fiiline *kıymak, parça parça kesmek, parçalamak* anlamlarını vermiştir (1973: 197). *Toğranmak; parça parça edilmek, kesilip parçalanmak* manasına gelir. Tarama

Ayhan Bayrak

Sözlüğü'nde *uvanmak* için *ufanmak*, *kırılmak*, *parçalanmak* anlamları kaydedilmiştir (1996: 4017). Cümlede *toğranmak* ve *uvanmak* fiilleri *kesik kesik olmak*, *parçalanmak*, *ufalanmak* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Ƙarġu ƚalı süñüler ile Ƙırışdılar, meydānda boġa gibi süsişdiler. (127a.13-127b.1).

Ergin, *Ƙırış-* fiiline *kırışmak*, *vuruşmak*, *birbirini öldürmek* anlamlarını verir (1997: 182). Tarama Sözlüğü'nde *süsümek* fiiline *mızrak gibi bir şeyle dürtüşmek*, *hayvanlar boynuzlarıyla birbirine vurmak* anlamı verilmiştir (1996: 3638). Cümlede *süsümek* fiili *dürtüşmek*, *dövüşmek*, *çarpışmak*, *savaşmak* manalarına gelmektedir.

Hikâyede Begil'in oğlu ve kâfir Tekür'ün kılıç, gürz, kargı, süngü, kalkan vb. araçlarla yaptığı birebir vuruşma boğaların boynuzlarıyla yaptığı dürtüşmeye, dövüşmeye benzetilerek betimlenmiştir.

At üzerinden ikisi Ƙarvaşdılar, tartışdılar. (127b.2-3).

Ergin, *Ƙarvaş-* fiiline *kavraşmak*, *tutuşmak*, *kapışmak* anlamlarını vermiştir (1997: 174). Gökyay, *tartışmak* fiiline *çekişmek*, *cedelleşmek*, *inatlaşmak*, *keşakeş etmek* karşılıklarını vermektedir (1973: 290). Cümlede *Ƙarvaşmak* ve *tartışmak* fiilleri *tutuşmak*, *çekişmek*, *kapışmak* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Ƙara Ƙara ƚaġlardan haber aşdı, Ƙanlu Ƙanlu şulardan haber geçdi, (130a.1-2).

Cümlede *aşmak* ve *geçmek* fiilleri *Ƙara Ƙara ƚaġlar* ve *Ƙanlu şular* gibi olumsuzluk ifadelerinden sonra kullanılmıştır. Dolayısıyla burada *aşmak* ve *geçmek* fiilleri *istenmeyen*, *kötü*, *kara bir haberin bir yere ulaşması* anlamındadır.

Segrek mest oldı, ƚaşra ayak yolına çıkdı. (130a.8-9).

Cümlede *taşra* sözcüğü *ayağ yolına çıkmak* deyimindeki *çıkmak* fiiline bağlanmaktadır. *ƚaşra çıkmak* ve *ayağ yolına çıkmak* sözleri *büyük abdest yapmak*, *helaya gitmek* manalarına gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Aġzun için öleyim oġul! Dilün için öleyim oġul! (131a.3).

Özçelik, *aġzı için öl-* ve *dili için öl-* sözlerinin *dua ve takdir* sözü olduğunu belirtir (2016a: 783). Hikâyelerin farklı yerlerinde bazen tek başına, bazen de beraber görülen bu kalıp sözler yakın anlamlıdır.

Üç yüz altmış alt[ı] alp ava binse, Ƙalın ġeyik üzerine ġavġā Ƙopsa Ƙardaşlu yigitler Ƙalkar Ƙopar olur; (131b.7-8).

Gökyay, *kalkmak* fiiline *kalkmak*, *ayağa kalkmak*, *ansızın ayağa fırlamak*, *ayağa sıçramak*; *kuş konduğu yerden uçmak*, *yükselmek*; *ayağı yerden kesilmek*; *kabarmak*, *yükselmek*, *şişmek*; *yola çıkmak* (1973: 233), Özçelik de *kalkmak*; *kabarmak*; *(kuş) havalanmak* anlamlarını verir (2016: 880). Cümlede *Ƙalkmak* fiili *gitmek*, *hızla gitmek*, *kopmak* anlamındadır.

Gökyay, *kopmak* fiiline *ayağa kalkmak*; *haşredilmek*; *meydana çıkmak*, *çıkmaq*, *zuhur etmek*; *ikiye bölünmek*, *ayrılmak*, *kırılıp yerinden ayrılmak* (1973: 251), Ergin de aynı fiile *kopmak*; *çıkmaq*, *ortaya çıkmak*, *olmak* anlamlarını verir (1997: 189). Derleme Sözlüğü'nde de aynı fiile *koşmak* *hızlı gitmek*; *kalkmak*, *ayrılmak*, *çıkmaq* anlamları verilmektedir (1993: 2921). Parlatır da söz konusu fiile *ileri fırlamak*, *atılmak*, *koşmak* vb. anlamlar verir (2006: 920-21). Cümlede *Ƙopmak* fiili *koşarak gitmek*, *hızla gitmek*, *atılmak* manasında olup *Ƙopar olmak* fiiliyle yakın anlamlıdır.

Varmazuz; kökümüz keser, hepümüz Ƙırar! dediler. (134b.6-7).

Cümlede *kesmek* ve *kırmak* fiilleri *öldürmek*, *katletmek*, *yok etmek* manasında olup yakın anlamlıdır.

Begler, gelün yatalum, dedi. Kazanı küçücek ölüm tutdı, uyudı. (138a.11-12).

Küçücek ölüm tutmak sözü *uyumak* anlamına gelmektedir. Dede Korkut'ta bu söz şöyle açıklanır: *Oğuz begleri yedi gün uyurıdı, anun için küçücek ölüm dërleridi.* (138a-13).

Hem bizi ög, Oğuzı şındurğıl, seni koyuvérelüm, var gét, dediler. (140a.1-2).

Cümlede *varmak* sözcüğü *gitmek*, *yürümek*, *çıkılmak* manasındadır.

Elüje girmişiken, mere kâfir, öldür meni, yitür meni! Şal kılıcuñ, kes başum; (141a.10-11).

Kamus-ı Türkî'de *yittirmek* şeklinde imla edilen fiile *kayıp ve zayi etmek*, *fevt eylemek*, *izâ'a ve itlaf etmek* anlamları verilmiştir (2015: 1350). Cümlede *yitürmek* fiili *kaybetmek* anlamında değildir. Hikâyede Kazan kâfirlere tutsak olmuştur, kâfirlerden kılıçla başının kesilmesini istemektedir, dolayısıyla *yitürmek* fiili bağlamda *hayatına son vermek*, *canını almak* manasına gelmekte olup *öldürmek* sözcüğüyle yakın anlamlıdır.

Eyitdi: Diri-dür, Tomanın Kal'asında tutsağ-dur, dedi. Böyle degec oğlan ağladı, melül oldı, (143a.6-8).

Cümlede *ağlamak* ve *melül olmak* fiilleri *üzülmek*, *üzüntü çekmek*, *kederlenmek* manalarına gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Buldukları kâfiri kırdılar, diri çıkartmadılar, mālını yağmaladılar, (144a.8-9).

Gökyay, *kırmak* fiiline *bozmak*, *bozguna uğratmak*; *öldürmek*, *mahvetmek*; *koparmak* anlamlarını verirken (1973: 247). Özçelik de aynı fiile *öldürmek*, *kesmek*, *koparmak* karşılıklarını verir (2016: 892). Cümlede *kırmak* fiili *sağ bırakmamak*, *öldürmek* gibi manalara gelen *diri çıkartmamak* fiiliyle yakın anlamlıdır.

Kazan at depdi, süñüsin çeküp elinden aldı, depesine urdı. Päre päre oldı, uvandı. (146a.7-8).

Özçelik, *päre päre ol-* fiiline *paramparça olmak* karşılığını verir (2016: 925). Gökyay, *ufanmak* için farklı kaynaklarda geçen *dağılmak*, *parçalanmak*, *toz ufak olmak*, *ufalanmak* anlamlarına yer vermiştir (1973: 296). Cümlede *päre päre olmak* ve *uvanmak* fiilleri *parçalanmak*, *parça parça olmak* manalarına gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Vallâh men Kazan oğurına başum komışam, Kazandan dönmezem; gerekse yüz päre eyle, dedi. (150b.8-9).

Cümlede *oğurına baş komağ* ve *dönmek* sözleri *bir şey uğruna ölümü göze almak*, *canını vermeye hazır olmak*, *kendini adamak*, *uğruna baş koymak* vb. manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Beyrek etmegün başmadı, anlara muñi' olmadı. (Drs152a.4-5).

Gökyay, *etmegünü basmamak* sözüne *nankörlük etmemek*, *gördüğü iyiliği unutmamak*, *gördüğü nimeti çiğnememek* anlamını vermiştir (1973: 206). Özçelik de *etmek bas-* fiiline *nankörlük etmek* anlamını verir (2016: 846). Cümlede *muñi' olmamak* sözü de *itaat etmemek*, *boyun eğmemek*, *tabi olmamak*, *beklenen davranışı göstermemek* anlamlarına gelmektedir.

Kazanuñ ayağına düşdiler, suçların dilediler, elin öpdiler. Kazan suçların bağışladı, (153b.2-3).

Özçelik, *ayağına düş-* ve *el öp-* sözlerinin birer af dileme ifadesi olduğunu belirtir (2016a: 524). Cümlede *ayağına düşmek*, *suçların dilemek*, *elin öpmek* ifadeleri *ayağına kapanmak*, *suçlarının affedilmesini istemek*, *özür dilemek*, *yalvarmak*, *suçların affedilmesi için eline ayağına*

Ayhan Bayrak

kapanmak anlamında olmalıdır. Çünkü söz konusu ifadelerden sonra gelen *Ƙazan şuçların bağışladı* cümlesi bunu gerektirir.

Beyregün kanın tayısından aldı; Aruzuñ évini çapdurdı, élini günini yağmalatdı. (153b.4-5).

Tarama Sözlüğü'nde *çapmak* fiiline *yağma, çapul etmek; saldırmak, atılmak, vurmak, hücum etmek* vb. anlamlar (1996: 826), *çaptırmak / çapdurmak* fiiline de *yağmalatmak, yağma ettirmek; koşturmak* anlamları verilmiştir (1996: 828). Cümlede *çapdurmak* şeklinde ettirgen olarak kullanılan fiil de *yağmalatmak, yağma ettirmek* gibi anlamlara gelmektedir.

Ƙazan gök alañ [görklü] çemene çadır dikdürdi, otağın Ƙurdu. (153b.5-6).

Cümlede *dikmek* fiili *bir şeyi çatmak, kurmak* anlamındadır. Fiil ettirgen hâliyle kullanıldığı için işi başkasına yaptırma anlamı taşır. Bu anlamıyla *Ƙurmak* fiiliyle yakın anlamlı olması ilk başta pek mümkün gözükmemektedir. Fakat *Ƙurmağ* etken bir fiil olmasına rağmen cümlede ettirgenlik anlamı taşımaktadır. Bu durum, “*Çocuğu okula yazdılar. (Çocuğu okula yazdır-dılar.), Bin lira daha indi, yine almadı. (Bin lira daha in-dir-di, yine almadı.)*” cümlelerinde olduğu gibi günümüzde de görülmektedir.

Cümlede çadır ve otağ sözcükleri yakın anlamlıdır. Ƙazan'ın çadırını başkasına diktirip otağını kendi kurması da mantıklı olmaz.

Cümlede yargıyı vurgulamak, pekiştirmek, anlatımı derinleştirmek, nesre ahenk sağlamak gibi farklı işlevleri bulunan yakın anlamlı fiiller Dede Korkut'un söz varlığı zenginliğinin bir göstergesi, aynı zamanda bir üslup özelliği olarak karşımıza çıkar.

Eserde tespit edilen yakın anlamlı bazı fiillerin birer deyimden oluştuğu görülür: *Ƙarnı toymağ, yüzü gülmek, Ƙulağına koymağ, el götürmek, söz almağ, Ƙapak Ƙaldurmağ, baş éndürüp bağır başmağ, aklı dère bilmek, uşsu dère bilmek, cânına odlar düşmek, bağırını tağlamağ, yüz göye Ƙutmağ, baş kesmek, Ƙan dökmeğ, âdem ahtarmağ...*

Deyimleşmiş fiiller birer birleşik fiildir. Deyimlerin, yardımcı eylemlerle oluşmuş birleşik fiillerden veya kurallı birleşik fiillerden daha farklı bir oluşum süreci vardır. Deyimler isim ve fiillerin bir araya gelmesiyle oluşur. Fakat bu oluşumda isim unsuru anlam genişlemesiyle yeni anlamlar kazanmış bir isimdir. Bu isim beraber kullanıldığı fiille kalıplaşarak bir deyim oluşturur. Eserde tespit edilen yakın anlamlılık ilişkisi gösteren deyimler dilin işlenmişliğinin, üretkenliğinin bir göstergesidir.

Eserde aynı cümle içinde geçen yakın anlamlı fiillerden ilk fiilin bir zarf-fiil gibi işlev gördüğü anlaşılmaktadır.

yığar dèrer : yığıp dèrer, urur öldürür : urup öldürür, Ƙayıtdı gèrü döndi : Ƙayıtıp gèrü döndi, ağladı şıkladı : ağlayıp şıkladı, şalur gèder : şalup gèder, yazdı düzdi : yazup düzdi, düzdi Ƙoşdı : düzüp Ƙoşdı, ağladı şıkladı : ağlayup şıkladı, Ƙarvar Ƙutar : Ƙarvayup Ƙutar...

Yukarıda da görüleceği üzere aynı cümle içinde arka arkaya sıralanan yakın anlamlı fiillerden ilkinin bir zarf-fiil işleviyle ikinci fiili durum açısından belirttiği görülmektedir.

Aynı cümle içinde geçen yakın anlamlı fiiller tam olarak birbirinin yerini tutmamaktadır. Bu fiiller arasında küçük de olsa anlam farkları vardır. Eserde bu şekilde küçük anlam farklarını belirten çok sayıda fiilin olması dilin ayrıntıları ifade gücünün, anlatım zenginliğinin bir göstergesidir.

2. Yakın Anlamlı Fiilimsi ve Fiiller

Dede Korkut'ta fiilimsi ve fiillerin oluşturduğu yakın anlamlı birçok söz yer almaktadır. Yakın anlamlı fiillerden ilki bir zarf-fiil ekini alarak ikinci fiile bağlanmış,

böylece birleşik bir fiil oluşturmuştur. Bu tür yakın anlamlı sözcüklerde ilk sözcük bir zarf işlevinde olup ikinci sözcüğü anlamca tamamlayıp pekiştirmektedir. Dede Korkut'un kendine has bir üslup özelliği olarak karşımıza çıkan bu durum Türkçedeki fiil zenginliğinin de bir göstergesidir. Eserde tespit edilen fiilimsi ve fiillerden oluşmuş yakın anlamlı sözcükler aşağıda listelenmiştir.

Bu dedügi 'Osmān nesli-dür. İŖde sürülüb gēde yörir. (3a.7).

Dede Korkut'un giriş kısmında Korkut Ata ahir zamanda hanlığın tekrar Kayı'ya geçeceğini, ahir zaman olup kıyamet kopuncaya kadar kimselerin, onların ellinden hanlığı alamayacağını belirtmekte, ardından da *"Bu dedügi 'Osmān nesli-dür. İŖde sürülüb gēde yörir."* şeklinde sözünü tamamlamaktadır.

Tarama Sözlüğü'nde *sürülmek* fiiline *devam etmek, sürülüp gitmek, sürüp gitmek* (1996: 3635), *gitmek* fiiline de *yürümek, cari olmak, yürürlükte bulunmak; geçmek vb.* anlamlar verilmektedir (1996: 1706). Gökyay, *gideyorur* şeklinde okuyup imla ettiği söze *gidip duruyor, devam edip gidiyor* anlamını vermektedir (1973: 212). Cümlede *sürülmek* fiili *sürüp gitmek, devam etmek* anlamındadır. İkinci kısımda geçen *gēde yörir* sözü de *sürüyor, sürüp gidiyor, devam ediyor* anlamına gelir.

Her ne ki buyursa şabül ederleridi, sözün tıutup temām ederleridi. (3a.10-11).

Gökyay, *sözünü tutmak* fiiline *dediğini yapmak, sözünü dinlemek, sözünü yerine getirmek* (1973: 282), *tamam etmek* için de *bitirmek, tamamlamak* karşılıklarını vermiştir (1973: 289). Cümlede *sözün tıutup temām etmek* ifadesi *verdiği sözü yerine getirmek, verdiği sözün gereğini yapmak* anlamındadır.

Yad oğulı Ŗaklamağıla oğul olmaz; böyüyende Ŗalır gēder. (3b.5).

Kamus-ı Türkî'de *gitmek* fiiline *kaçmak, bırakıp ayrılmak* anlamları da verilmiş *"AŖçısı gitmiş."* cümlesi bu anlama örnek gösterilmiştir (2015: 390). Cümlede *gētmek* fiili de *bırakıp gitmek, kaçmak* anlamlarına gelmektedir. *Ŗalmak* fiili de *bırakmak, ayrılmak* manasındadır. *Ŗalmak* fiilinin bu anlamı *Ŗalan kâfirler bilüp meydānı Ŗalır kaçdı.* (128a.6-7) cümlesinde daha net şekilde görülmektedir. Bağlamda *Ŗalmař* ve *gētmek* fiilleri *terk etmek, bırakmak, kaçmak, ayrılmak* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Gēyige atariken oğıla seni urur öldürür. Oğıuñ seni öldürmedin sen oğını öldürü görgil-[]a! (13a.8-10).

KDQE'de *urmak* fiiline *çakmak, basıp yenmek, yaralamak, öldürmek, sançmak* vb. sözcüklerin de bulunduğu birçok karşılık verilmektedir (2000: 204). Cümlede *urmak* fiili *herhangi bir silahla bir canlının hayatına son vermek, öldürmek* manasındadır.

oğılanı iki řalusınuñ arasında urup çakdı, yıķdı. Oğı toķındı, alca şanı şorladı. (13a.13-13b.1).

Günay, *Rize İli Ağızları* adlı kitabında *çakmak* fiilinin *silahla ateş etmek, vurmak* anlamlarına da geldiğini kaydetmiştir (2003: 313). Gökyay, *urmak* fiilinin *yaralamak, öldürmek* gibi anlamlara da geldiğini belirtmektedir (1973: 297). Özçelik de fiilin *silahla isabet ettirmek* anlamının da bulunduğu söyler (2016: 954). Cümlede *çakmak* fiili *urmak* fiiliyle yakın anlamlı olup *yaralamak, silahla yaralamak* anlamına gelmektedir.

Ŗaru yılan Ŗokmadın ağıca tenüm, kalkup Ŗişer. (14a.9).

Gökyay, *kalkmak* için aralarında *kabarmak, yükselmek, şişmek* sözcüklerinin de bulunduğu birçok karşılık vermiştir (1973: 233). *Ŗalkmak* sözcüğü cümlede *kabarmak, şişmek* anlamındadır.

Otağıñ öñinde eriŖi geldi, gēyigi Ŗiñirledi. (40a.8-9).

Ayhan Bayrak

Gökyay, *eriş-i-gelmek* şeklinde geçtiği söze *erişip gelmek, yetişmek, erişip yakalamak* (1973: 205). Ergin de *iriş-* şeklinde imla ettiği fiile *erişmek, ulaşmak, kavuşmak* anlamlarını vermiştir (1997: 153). Cümlede *érişmek* fiili *varmak, ulaşmak* manasına gelmekte olup *gelmek* fiiliyle yakın anlamlıdır.

Şazan Beg bakup temâşâ éderidi. (56b.10).

Gökyay, *temâşa etmek* için *bakmak, seyretmek* (1973: 292), Özçelik de aynı fiile *seyretmek* karşılığını vermiştir (2016: 947). *Bakup temâşâ étmek* sözü *gözü ile takip etmek, bakmak, seyretmek* anlamındadır.

Oğlı Oruza bu iş, hoş gelmedi, ilerü geldi, diz[in] çökdi. Babasına çağırup şoylar, (63b.12-13).

Ergin, *çağır-* fiiline *çağırarak, bağırarak, manzum söylemek, türkü çağırarak, seslenmek, davet etmek* (1997: 68) *şoyla-* fiiline de *destan manzumesi söylemek, manzum söylemek, deyiş demek, makamla manzum söylemek* anlamlarını verir (1997: 271). Dede Korkut'ta *çağırarak* ve *şoylamak* fiillerinin birlikte kullanıldığı cümlelerden sonra muhakkak manzum cümleler gelmektedir. Cümlede *çağırarak* ve *şoylamak* fiilleri *manzum söylemek* anlamına gelmektedir.

Boynı uzun bedevî géyigi alup yıkdıñ, semiz etüñ yükletdün, gerü döndün. (70a.5-6).

Özçelik, *al-* fiilinin *avlamak, ele geçirmek* anlamına da geldiğini belirterek (2016: 787), *Eger begler géyik alsa, kulağı dilük olsa Begil savıncudur, déyü Begile gönderürleridi.* (121a.3) cümlesinde *al-* fiilinin *avlamak* anlamında olduğunu söyler (2016a: 759).

Cümlede *yıkmağ* fiili de *avlamak* anlamına gelir. Bu fiil bu anlamda bazen tek başına, bazen de *almağ* fiiliyle beraber kullanılmıştır. *Ava çıkdı, av avladı, kuş kuşladı, şığın géyik yıkdı* (65a.10-11) cümlesinde daha da açık şekilde görüleceği üzere *yıkmağ* fiili *avlamak, ele geçirmek* manasında olup *avlamak, kuşlamak* fiilleriyle yakın anlamlıdır. Söz konusu cümlede de *almağ* ve *yıkmağ* fiilleri *avlamak, ele geçirmek* manasına gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Şayduban baba, gerü döngil! (73b.9).

Özçelik, *şay(ı)T-* fiiline *geri dönmek, çekilmek* anlamlarını vermektedir (2016: 888). *Şayıtmağ* fiili, *geldiği yere gitmek, avdet etmek* gibi manalara gelen *gerü dönmek* fiiliyle yakın anlamlıdır. Dede Korkut'ta bu sözler *şayda döngil* şeklinde de geçer: *yaradan şakşıyçün baba, şayda döngil, éve varđıl.* (73b.12-13).

Şayduban baba, gerü döngil. Altun [başlu] ban évüñe sürüp varđıl. (73b.9-10).

Tarama Sözlüğü'nde *sürmek* fiiline *yürümek, ilerlemek, izlemek, devam etmek* vb. (1996: 3630-31), *varmak* fiiline de *gitmek, yürümek* anlamları da verilmiştir (1996: 4154). Cümlede *sürmek* ve *varmak* fiilleri yakın anlamlı olup *yürümek, gitmek* manasındadır.

Şara ayđırın cılavısını maña tartđıl, yigit! Tike tutup yüzüme bakđıl, yigit! (76a.11-12).

Ergin, *tike tut-* sözüne *başını kaldırmak, gözünü dikmek, gözünü dikerek bakmak* (1997: 289), Özçelik de aynı söze *gözünü dikip dikkatle bakmak* anlamını verir (2016a: 583). Cümlede *tike tutmak* ve *yüze bakmak* sözleri *gözünü dikmek, bakmak, dikkatle bakmak* vb. manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Kāfirler üşer; kılıcın yalın eyler, kāfiri öğine katup kovar. (99b.8-9).

Özçelik, *öđine kat-* fiiline *önüne katmak, kovalamak* anlamlarını verir (2016: 924). Ergin, *šov-* fiiline *kovmak, kovalamak, önüne katmak* anlamlarını vermiştir (1997: 191). Cümlede *öđine katmak* fiili *bir yerden sürüp çıkarmak, kovalamak* gibi manalara gelen *šovmak* fiiliyle yakın anlamlıdır.

Depegöz çevürüp öñin aldı, Oğuzı şalıvërmedi, gerü yërine kondurdı. (111b.3-4).

Gökyay, çevürmek fiiline kuşatmak, sarmak; alt üst etmek, devirmek, döndürmek vb. (1973: 189), Özçelik de önünü kesmek, çevirerek pişirmek, kuşatmak, döndürmek, serbest bırakmak, azat etmek anlamlarını verir (2016: 824). Gökyay, önün almak fiiline engel olmak, önüne geçmek (1973: 268), Özçelik de aynı fiile yolunu kesmek, çevirmek anlamını vermektedir (2016: 923). Cümlede çevürmek ve öñin almak fiilleri yolunu kesmek, durdurmak anlamlarına gelmektedir.

Bir çoç yërinden kalkdı, gerinüp sündi. (115b.9-10).

Gökyay, gerinmek fiiline esnemek, kollarını gerip açmak (1973: 211), sünmek fiiline uzamak, uzanmak anlamlarını vermiştir (1973: 283). Özçelik de gerin- fiiline gerinmek (2016: 854), sünmek fiiline de gerinmek anlamını verir (2016: 939). Tezcan, gerinmek ve sünmek fiillerinin eş anlamlı olduğunu, İskendername'de de gerindi sündi şeklinde bir ikileme olarak geçtiğini söyler (2018: 312). Söz konusu cümlede de sünmek ve gerinmek fiilleri uzamak, uzanmak sünmek manasına gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Gelmez olsañ memleket bozulup harāb olur, (124b.3-4).

Özçelik, bozul- için bozguna uğramak (2016: 814), harāb ol- için de yıkılmak, bozulmak anlamlarını verir (2016: 867). Cümlede bozulmak ve harāb olmak fiilleri bozguna uğramak, yıkılmak gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Kalan kâfirler bilüp meydānı şalıp kaçdı. (128a.6-7).

Cümlede şalmağ ve kaçmağ fiilleri yakın anlamlı olup bırakmak, terk etmek, gitmek, uzaklaşmak gibi manalara gelmektedir.

Begleri başup Kazan öñinde otururıdı, kimseye iltifāt eylemezidi. (129a.3-4).

Özçelik, baş- fiilinin basmak; yakalamak; yenmek, alt etmek; basmak, bastırmak; saymamak, saygı göstermemek anlamlarına geldiğini dile getirir (2016: 802-03). Cümlede başmağ fiili iltifāt etmemek, saygı göstermemek vb. anlamlara gelmektedir.

Kaba ağaçda tal budagun kırımışıdı, yaşarup gögerdi āhir. (131a.5-6).

KDQE'de yaşarmak için yeşillenmek (yeşillenmek), yapraklanmak anlamlarına yer verilmiştir (2000: 209). Tarama Sözlüğü'nde de göğermek için morarmak, yeşermek, mavileşmek, bitki yapraklanmak anlamları verilmektedir (1996: 1727). Cümlede yaşarmağ ve göğermek sözcükleri yeşermek, yeşillenmek manalarına gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Ağ saçallu babasını, ağ bürçeklü anasını ağladuban bozlacur mı olur? (135b.6-7).

Kaçalin, bozlat- fiiline (deve ve kişi) ağlatmak, inletmek, bağirtmak (2017: 797). Özçelik de aynı fiile (deve) bağirtmak ve ağlatmak anlamlarını vermektedir (2016: 814). Cümlede bozlatmağ fiili ağlatmak anlamındadır.

Yedi gün yedi gece toy düğün edüp yeme içme oldı. (147a.12-13).

Gökyay, toy düğün etmek sözüne düğün yapmak, eğlence ve ziyafet vermek anlamlarını vermiştir (1973: 294). Özçelik, yeme içme olmağ sözüne ziyafet verilmek anlamını verir (2016: 969).

Söz konusu ifade Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Oruz Çıkardığı Boy'da geçer. Tomanın Kalesi'nde kâfirlerin elinde esir olan Kazan kurtarılır. Daha sonra Oğuz'a gelindiğinde kendisi için bir ziyafet verilir. Toy düğün edüp yeme içme oldı ifadesi bu ziyafeti anlatmak için söylenmiştir. Cümlede toy düğün etmek ve yeme içme olmağ fiilleri yakın anlamlı olup ziyafet verilmek anlamına gelmektedir.

Ayhan Bayrak

atdan ayğır, deveden buğra, koyundan koç kırdurdu. Taş Oğuz beglerine ağırlık édüp toyladı. (Drs149a.7-8)

Gökyay, *ağırlık etmek* için *ağırlamak, ikram etmek, ziyafet vermek, toylamak* anlamlarını verir (1973: 159). Tarama Sözlüğü'nde *toylamak (doylamak)* için *ziyafet vermek, yedirip içirmek, ağırlamak* anlamları kaydedilmiştir (1996: 3837). Bağlamda da *ağırlık édüp toylamak* sözü *toylamak, ziyafet vermek, yedirip içirmek, ağırlamak* vb. manalara gelmektedir.

Aruz araya Muşhaf getürdi, hep begler el urup and içtiler: (149b.4-5).

Özçelik, *el ur-* sözüne *el atmak, eline almak, kutsala el basarak yemin etmek* anlamlarını verir (2016: 842). Cümlede *el urmak* sözü; *bir şeyi yapmaya veya yapmamaya söz vermek, yemin etmek* manalarına gelen *ant içmek* sözüyle yakın anlamlıdır.

Eserde tespit edilen fiilimsi ve fiillerin oluşturduğu yakın anlamlı sözlerde kelimelerin her biri ayrı bir anlam inceliğine sahiptir. Hiçbir kelime tam olarak başka bir kelimeyi karşılamaz fakat anlamsal olarak birbirini tamamlayabilir. Bu şekilde anlamsal olarak birbirini tamamlayan yakın anlamlı sözcükler dilin ayrıntıları ifade etme gücünün, söz ve anlam zenginliğinin bir tezahürüdür.

3. Yakın Anlamlı Fiilimsiler

Fiiller kip eklerini alarak cümlede yüklem görevini üstlenir. Fakat bazen fiiller kip eklerini almaz, fiilimsi eklerini alarak cümlede yardımcı öge olarak kullanılır. Fiiller fiilimsi eklerini alarak cümlede fiillerden geçici isim, sıfat ve zarf türetirler. Dede Korkut'ta da bu şekilde fiilimsi ekleriyle kullanılan sözcükler yer almaktadır. Cümle içinde arka arkaya gelen ya da sıralı cümlelerde görülen bu tür sözcüklerin bir kısmında yakın anlamlılık ilişkisi görülmektedir. Eserde tespit edilen bu tür yakın anlamlı sözler aşağıda sıralanmıştır.

Yazılıp düzilüp gökden éndi Tañrı 'ilmi Qur'an görkli. (5a.5-6).

Cümlede *yazılmak* fiili *söz ve düşünceyi özel işaret veya harflerle anlatmak, yazı ile anlatmak, yazıya geçirmek, telif etmek* anlamında değildir. Kur'an-ı Kerim gökten yazılı bir şekilde inmemiştir, sonradan yazıya geçirilmiştir. Dede Korkut'ta söz konusu cümleden sonra *Ol Qur'ânı yazdı düzdi, 'ulemâlar öğrenince güydi bağıdı 'âlimler serveri 'Osmân 'Affân oğlu görkli.* (5a.6-7) cümlesi geçer. Buradan da anlaşılacağı üzere *yazılmak* ve *yazmak* fiilleri yukarıdaki cümlelerde farklı kavramlarla ilgilidir.

Yazılıp düzilüp gökden éndi ifadesinde *yazılmak* fiili *takdir olunmak, Allah tarafından ezelden belirlenip takdir edilmek* anlamındadır. *Yazılmak* fiilinin bu anlamı *Ezelden yazılmasa kul başına kazâ gelmez.* (3a.13) cümlesinde çok daha belirgin şekilde ortaya çıkmaktadır.

Tarama Sözlüğü'nde *düzülmek* fiiline *yapılmak, tertip, tanzim olunmak, hazırlanmak* anlamları da verilmiştir (1996: 1378). Cümlede *düzülmek* fiili de *ortaya konmak, meydana getirilmek, takdir olunmak, önceden belirlenmek* gibi anlamlara gelmektedir.

Kulağ urup diñleyende ümmet görkli. Minârede bañlayanda fağı görkli. (5a.10-11).

Gökyay, *kulak urmak* için *kulak vermek, dinlemek* anlamını vermektedir (1973: 253). Tarama Sözlüğü'nde de aynı söze *kulak vermek, dinlemek; ehemmiyet vermek, kulak asmak* karşılıkları kaydedilmiştir (1996: 2719-21). Cümlede *kulağ urmak* ve *diñlemek* fiilleri *kulak vermek, dinlemek* manasına gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Ayne Melek, Kutlu Melek! Ölmege yitmege gétmemişidüm, yatacağ yérüm gêne bu harâb olasıydı. (6a.12-6b.1).

Ölmege yitmege gétmemişidüm ifadesi *gittiğim yerde sonsuz olarak yatıp kalmayacaktım; geçici olarak, kısa süreliğine bir yere gitmişim; dönecektim* anlamına gelir.

Yatacak yerüm gene bu harāb olasıydı ifadesi de *gittiğim yer geçici olarak, kısa süreliğine gittiğim bir yerd, ölüp de mezara gitmedim, hemen gelecektim, yine benim döneceğim yer bu harap olası evdi* anlamına gelmektedir. Dolayısıyla cümlede *ölme* ve *yitme* sözcükleri *gidip de dönmeme*, yani *ölme, ölüp gitme* anlamındadır.

Dede Korkut'ta, *yitmek* fiilinden türemiş olan *yitürmek* fiili de geçer. *Elüğe girmişiken mere kâfir, öldür meni, yitür meni! Şal kılıcıñ, kes başum;* (141a.10-11) cümlesinde **öldürmek** sözcüğüyle beraber kullanılan **yitürmek** sözcüğü de *ölü hâle getirmek, canını almak* anlamına gelmektedir.

Ölmek ve *yitmek* fiilleri Orhun Abideleri'nde de tekrarlı zarf-fiil şeklinde şöyle geçer: *İnim Kül Tigin birle, eki Şad birle ölü yitü kazgantım. (Kardeşim Kül Tigin ile, iki Şad ile (birlikte) ölesiye yitesiye çalıştım, çabaladım.)* (Tekin, 1998: 46-47). Söz konusu ikilemede *yitmek* ve *ölmek* fiilleri denk bir anlama sahiptir.

Dirse Hân kalkubanı yerinden örü turup, kırk yigidin boyına alup Bayındır Hanuñ şöbetine gelirdi. (7b.7-8).

Gökyay, *örü-durmak* fiiline *ayağa kalkmak, kalkmak, dikilmek, davranmak* anlamlarını verir (1973: 268). Tarama Sözlüğü'nde *örü durmak, (örü turmak)* için *ayağa kalkmak, ayakta durmak* karşılıkları geçmektedir (1996: 3122). Cümlede *kalkmağ* ve *örü turmağ* sözleri yakın anlamlı olup *yerinden kalkmak, doğrulmak* gibi manalara gelir.

göz açuban gördüğüm, gönül vérib sevdüğüm A Dirse Hân! (14a.2-3).

Gökyay, *gönül vermek* için *aşka düşmek, âşık olmak, tutulmak* (1973: 214), *sevmek* için de *âşık olmak, gönül vermek, sevmek* anlamlarını vermiştir (1973: 279). Cümlede *gönül vérmek* ve *sevmek* sözleri *gönül bağlamak, candan bağlanmak, sevmek, âşık olmak* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Şavaşmadın urışmadın alı véreyim, döngil gérü! (18a.9-10).

Ergin, *urış-* fiiline *vuruşmak, savaşmak, çarpışmak* karşılıklarını vermiştir (1997: 303). Cümlede *şavaşmağ* ve *urışmağ* fiilleri *savaşmak, dövüşmek, çarpışmak* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

gelen hırsuzları korqudan, korquduban şamâtasıyla ürkiden! Ordumuñ haberin bilür misin? (25a.10-12).

Gökyay, *ürkütme* fiiline *korkutmak, korkutup sıçratmak, korkutup kaçırmak* anlamlarını vermiştir (1973: 298). Dede Korkut'ta Kazan, Karaca Çoban'ın kara köpeğiyle haberleşirken söylediği "*Gelen hırsuzları korqudan, korquduban şamâtasıyla ürkiden!*" ifadesinde köpeğin çıkardığı seslerle, havlamalarla hırsızları korkuttuğu, hırsızları korkutarak kaçırdığı anlaşılmaktadır. Cümlede *ürkütme* ve *korqumağ* fiilleri *korkutup kaçırmak, korkutmak* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Kâfirleri it ardına birağup horlayan, (33a.7-8).

Gökyay, *it ardına bırakmak* için *horlamak, küçük düşürmek* (1973: 229), Özçelik de aynı söze (*argo*) *rezil etmek, itin götüne sokup çıkarmak* (2016: 876), Tezcan da *köpekten daha değersiz saymak* anlamını vermektedir (2018: 144). Gökyay, *horlamak* için *hor bakmak, küçük düşürmek, hor görmek, maskaralığa almak, azarlamak* (1973: 223), Özçelik de *aşağılamak* anlamını vermektedir (2016: 870). Cümlede *it ardına birağmağ* ve *horlamağ* sözleri *aşağılamak, küçük düşürmek* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Menüm dahı oğlum olsa, Hân Bayındırın karşısun alsa tursa, kullık eylese. (36a.5-6).

Ayhan Bayrak

Tarama Sözlüğü'nde *karşısını almak* sözüne *karşısına geçmek*, *karşısına durmak* anlamları verilmiştir (1996: 2321). Gökyay, *karşım alup* ifadesi için *karşıma geçip*, *karşımda durup* anlamlarını vermiştir (1973: 240). Özçelik, *al-* fiilinin **+da durmak** anlamında da kullanıldığı belirtir (2016: 788). Cümlede *karşusın almağ* sözü *karşusın turmak* sözüyle yakın anlamlıdır.

Hân Bayındırup karşusın alsa tursa kullık eylese cümlesinde *karşusın alsa* ve *karşusın tursa* sözleri gerçek anlamda değil mecazi anlamda kullanılmıştır. Cümlenin sonunda geçen *kullık eylese* ifadesinden de anlaşılacağı üzere *karşusın almağ* ve *karşusın turmak* sözleri *birinin hizmetinde, emrinde olmak, yanında bulunmak* anlamındadır.

Aleyke's-selām, ay 'amel[i] azmış, fi'li dönmüş, Kâdir Allah ağ alına kıda yazmış! (43b.4-5).

Gökyay, *ameli azmış* sözüne *ne yapacağını şaşırması*, *yanlış işe girmiş* (1973: 164), *fiili dönmek* sözüne de *ne yapacağını şaşırarak*, *ne yaptığını bilmemek*, *ters iş yapmak* anlamlarını vermektedir (1973: 208). Cümlede *'ameli azmış* ve *fi'li dönmüş* sözleri *azgın, sapkın* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

bir yaşadıkda baş ko[y]duğum, yolında öldüğüm, kurbân olduğum. (48a.6-7).

Özçelik, *yolında öl-* sözüne *uğrunda ölmek* (2016: 975), *kurbân ol-* için de *...uğruna can vermek* karşılığını verir (2016: 902). *Yolında ölmek* ve *kurbân olmağ* deyimleri yakın anlamlı olup *uğrunda can vermek*, *yoluna baş koymak*, *kendini feda etmek*, *canını vermek* vb. anlamlara gelir.

Āvāzum gédilmedin, ünüm boğılmadın bir atdur elüme girdi. (52b.2-3).

Özçelik, *āvāz gédil-* için *ses kısılmak* (2016: 797), *ün boğıl-* için de *sesi kısılmak* karşılığını verir (2016: 956). Cümlede *āvāz gédilmek* ve *ün boğılmak* sözleri *sesi kısılmak*, *sesi gitmek* manalarına gelmekte olup yakın anlamlıdır.

İtüñi ulıtmayan, çetüğüñi mavlatmayan alpan-lar başı Kızan oğlançuk ile serhoş olup yaturlar, dedi. (65b.2-4).

Özçelik, *itüñi ulıtma-*, *çetüğüñi mavlatma-* ifadelerinin (*argo*) *rahatsız etmek*, *rahat vermemek* anlamlarına geldiğini dile getirmektedir (2016: 876). Cümlede *it* ve *çetük* (*kedi*) sözcükleri mecazi anlam taşır. *İtüñi ulıtmamak*, *çetüğüñi mavlatmamak* ifadelerinde dolaylı olarak *düşmanı tehdit etme* anlamı vardır.

Od kibi şılayup, ılduz gibi parlayup gelen nedür? (66a.2-3).

Ergin, *şıla-* fiiline *ışıldamak*, *parıldamak*, *parlamak*; *ışıl ışıl yanmak* vb. anlamlar verir (1997: 279). Cümlede *şılamak* fiili *ışıldamak*, *parlamak*, *parıldamak* anlamındadır.

Menüm şavaşduğum, menüm döğışdügüm, menüm çekışdügüm menüm kılıçlaşdügüm görgil, ögrengil. (67b.8-10).

Cümlede geçmiş zaman sıfat-fiil ekleriyle kullanılan *şavaşmak*, *döğışmek*, *çekışmek*, *kılıçlaşmak* fiilleri yakın anlamlı olup *çarpışmak*, *vuruşmak*, *harbetmek*, *muharebe etmek* vb. anlamlara gelmektedir.

bağduğumda konuşma éyü bağdum, umanına usanına aş yédürdüm. (71a.3-4).

Ummağ bir şeyin olmasını istemek, beklemek, ümit etmek gibi anlamlara gelir. Derleme Sözlüğü'nde *usmak* fiilinin Kadıköy *Sarayköy-Denizli ağzında *ummak* anlamına geldiği belirtilerek *Ben, beş on kuruş daha usuyordum.* cümlesi bu anlama örnek gösterilmiştir (1993:

4043). Cümlede *ummağ* ve *usanmağ* fiilleri *istemek*, *beklemek*, *ümit etmek* manalarına gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Dêgil maña! Dêmez olsañ yana göyne qarğaram Qazan saña! (72a.4-5).

Ergin, *göyin-* fiiline *yanmak* anlamını vermiştir (1973: 127). Cümlede *yanmağ* ve *göyünmek* fiilleri tekrarlı zarf-fiil ekini alarak *yana göyne* şekline gelmiş ve böylece *yana yakıla* anlamını kazanmıştır.

Toğuzını bir yérine şaydurayım. Urışmadan, döğışmeden 'âlemi toldurayım. (75b.8-9).

Özçelik, *urış-* fiiline *vuruşmak*, *savaşmak* (2016: 955), *döğış-* fiiline de *dövüşmek*, *savaşmak* karşılıklarını verir (2016: 836). Cümlede *urışmağ* ve *döğışmek* fiilleri *savaşmak*, *çarpışmak* vb. manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Dâyim turan Cebbâr Tanrı! Bâkî kalan Settâr Tanrı! (82b.8-9).

İç seste /y/ türemesi görülen *dâyim* sözcüğü Arapça *dâim*'den gelmektedir. Devellioğlu'nda *dâim* sözcüğüne *devamlı*, *sürekli* (1993: 162), *bâkî* sözcüğüne de *Tanrı*; *dâimi*, *kalcı* gibi anlamlar verilmiştir (1993: 68). Cümlede Tanrı'nın daimi ve ebedî oluşu, yakın anlamlı *dâyim turan* ve *bâkî kalan* sözleriyle ifade edilmiştir.

Her kim ol üç cānvarı başsa, yêñse, öldürse kızımı aña vêrürem, (88b.1-3).

Gökyay, *basmağ* fiiline aralarında *yenmek*, *üstün gelmek alt etmek* gibi sözcüklerin bulunduğu birçok karşılık vermiştir (1973: 172). ATTTBS'de de *basmağ* fiiline *galip gelmek*, *yenmek* gibi anlamlar verilir (1999: 64). *Yêñmek* fiili *savaş* veya *yarısmada üstünlük sağlamak*, *üstün gelmek*, *galip gelmek* gibi anlamlara gelmektedir. Cümlede şart ekini almış *başmağ* ve *yêñmek* fiilleri *yenmek*, *galip gelmek*, *üstün gelmek* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Kan Turalı gürzin göge atar, ênüp yere düşmedin qarvar, tutar. (90b.8-9).

Cümlede *ênmek* fiili *yüksekten* veya *yukarıdan aşağıya doğru gelmek*, *düşmek* manasındadır. *Düşmek* de *bir nesne bulunduğu yerden aşağıya doğru inmek* anlamındadır. Zarf-fiil eklerini almış *ênmek* ve *düşmek* fiilleri cümlede yakın anlamlıdır.

kara polad uz kılıcdan kayıtmayan, ağca tozlu katı yaydan darsınmayan, ağ yekeklü ötkün oğdan kayıkmayan, (94a.2-4).

Kan Turalı, Sarı Tonlu Selcan'ı almak için çok zorlu bir rakip olan boğayla karşılaşmış ve onu yenmiştir. Sırada arslan vardır. Kan Turalı, arkadaşlarından kendisini övmesini ister. Bunun üzerine arkadaşları Kan Turalı'yı yukarıdaki ifadelerle övmeye başlar.

Özçelik, *kay(i)T-* fiiline *geri dönmek*, *çekilmek* (2016: 888), *darsın-* fiiline de *rahatsız olmak*, *korkmak* anlamlarını verir (2016: 827). Ergin, *kayığ-* fiiline *yana kaymak*, *sapmak*, *inhiraf etmek*, *çekinmek* anlamlarını verir (1997: 176), Gökyay da *dönmek*, *geri gitmek*, *inhiraf etmek*, *sapmak*, *eğilmek* anlamlarını vermektedir (1973: 242). *kayıtmayan*, *darsınmayan*, *kayıkmayan* sözleri Kan Turalı'nın *korkusuzluğunu*, *gözü pekliğini* ifade etmekte olup yakın anlamlıdır.

Qazılık Kocayı karmalayup tutup kal'aya koydılar, (103b.9-10).

Tarama Sözlüğü'nde *karmalamak* fiiline *şurasından burasından kavramak*, *avuç içine alıp tutmak* anlamları verilmiştir (1996: 2318). Cümlede *karmalamağ* fiili *ele geçirmek*, *yakalamak* manasına gelen *tutmağ* sözcüğüyle yakın anlamlıdır.

Yañış haberdür oğul! Kaçan geden senüñ ağağ degül, [ğayrı] erdür. (131b.4-5).

Egrek ve arkadaşları akından dönerken bir koruya uğrarlar. Burada atlarının eyerlerini, kendi zırhlarını çıkarmış bir hâlde yiyip içmedeyken Kara Tekür'ün altı yüz adamı Egrek'i yakalayıp Alınca Kalesi zindanına atarlar. Egrek'in kardeşi Segrek bu durumu öğrenerek babasına

Ayhan Bayrak

anlatır. Babası bunun yanlış bir haber olduğunu söyler, akabinde de Segrek'i rahatlatmak için “*Kaçan geden senüñ ağağ degül, gayri erdür.*” der. Söz konusu cümlede *gétmek* fiili *zorla götürülmek, sevk olunmak* anlamındadır. Çünkü Egrek kendi isteğiyle *gitmemiş, zorla götürülmüştür*. Cümlede *kaçmak* fiili de *kaçırılmak, zorla götürülmek* anlamındadır.

Türkçede bazı fiiller ek almadan cümledeki kullanıma göre edilgenlik ifade eder: “*Kaçan balık büyük olur. / Kaçırılan balık büyük olur. İnşaat nihayet bitti. / İnşaat nihayet bitirildi. Kapı çaldı. / kapı çalındı.*” Söz konusu cümlede *kaçmak* fiili de edilgen bir anlam taşır.

Kazanı birağur gederisevüz érende bizi kırarlar. (138b.6-7).

Özçelik, *bırak-* fiiline *bırakmak; terk etmek; koymak, asmak, hapsetmek* anlamlarını verir (2016: 808). Cümlede *bırakmak* fiili *terk etmek* manasında olup *koyup gitmek, terk etmek* gibi manalara gelen *gétmek* fiiliyle yakın anlamlıdır.

kalan ölülerümüzi cem‘ éderimiş hem ölülerümüz için vérdüğümüz aşı ellerinden çeküp alup yerimiş. (139b.7-8).

Gökyay, *çekmek* fiiline aralarında *kılıç çekmek, zorla almak, vurmak* gibi sözcüklerin de bulunduğu birçok karşılık vermiştir (1973: 188). Özçelik de *çekmek* fiiline *çekmek, almak, çıkarmak; ince ince doğramak; yaşamak, katlanmak; (yayı) ok atmak üzere girmek; zor ile almak* anlamlarını verir (2016: 823). Özçelik, *Ne yerde güzel kopdıysa çeküp aldı* cümlesinde zarf-fiil ekli *çekmek* fiilinin *zor ile almak* anlamında olduğunu belirtir (2016a: 240). Söz konusu cümlede *çekmek* fiili *zorla almak, selbetmek, kapmak* gibi manalara da sahip olan *almak* fiiliyle yakın anlamlıdır.

Eserde bu şekilde bir cümle içinde aynı veya farklı türdeki fiilimsi eklerini almış yakın anlamlı sözcüklerin sıralanması anlatıma incelik ve derinlik katmaktadır.

4. Yakın Anlamlı İsimler

Dede Korkut'ta yakın anlamlılık ilişkisi gösteren sözcüklerin önemli bir kısmı da isimlerden oluşmaktadır. Hikâyelerde yakın anlamlı isimler çoğu zaman arka arkaya, bazen de cümle içinde veya sıralı cümlelerde bir arada kullanılmıştır. Arka arkaya gelen yakın anlamlı isimlerin bir kısmı da kalıplaşmıştır.

İsimlerden oluşan yakın anlamlı sözcüklerin farklı çekim ekleriyle kullanıldığı görülmektedir. Bu tür sözcükler hâl ekleri, iyelik ekleri, bildirme ekleri gibi farklı isim çekim ekleriyle kullanıldığı gibi hiç ek almadan, yalın hâlde de kullanılmıştır.

Dede Korkut'ta geçen yakın anlamlı isimlerin bir bölümü aynı anlamlarıyla günümüzde de kullanılmaktadır. Bir bölümünün ise günümüzden farklı anlamlara sahip olduğu görülmektedir.

Eserde yakın anlamlılık ilişkisi gösteren isimlerin bir kısmı somut, bir kısmı da soyut anlamlıdır. Yakın anlamlı gibi görünen *kargu - sünü, cübbe- çuğa, kul - kırnaç, kul - karavaş, kul - halâyık, ton - kaftan, karga- kuzgun* gibi bazı somut sözcüklerin dikkatli incelendiğinde çok belirgin bir şekilde farklı kavramlara karşılık geldiği görülmektedir. Genel olarak aynı kavram alanı içinde olsa da, bütünsel bir yakınlık gösterse de bu sözcükler sahip olduğu belirgin farklı özelliklerden dolayı yakın anlamlı olarak alınmamıştır. Eserde isimlerin oluşturduğu yakın anlamlı sözler aşağıda sıralanmıştır.

Ölen âdem dirilmez, çıhan cân gérü gelmez. (3b-1).

Cümlede *ölen âdem* ve *çıhan cân* sözleri *vefat eden, hayatını kaybeden kişi* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Ƙamusına benzemedi, cümle ‘âlem-leri yaradan Allâh Tanrı görkli. (5b.3-4).

Tulum, Allâh için *Taîri, Çalab, İlâh, Hâkk, Mevlâ, Rebb, Hudâ, Hodâ, Hudây, Yezdân* vb. karşılıklar kaydetmiştir (2011: 274). Güncel Türkçe Sözlük'te *Tanrı* sözcüğü için *Kâinata var olan her şeyi yaratan, koruyan, tek ve yüce varlık, Yaradan, Allah, Rab, İlâh, Mevla, Halik, Hüda, Hu, Oğan...* açıklaması yapılmaktadır. Arapça kökenli *Allah* ve Eski Türkçeden beri kullanılagelen *Tanrı* sözcükleri çoğu zaman birbirinin yerine kullanılabilen, aynı kavram dairesi içinde bulunan isimlerdir.

Dede Korkut'ta *Allah* ve *Tanrı* sözcüklerinin yanında *Hağ, Kâdir, Yaradan, Rab, Hû* kelimeleri de *Allah* kavramını karşılamak için kullanılmıştır. Bu farklı sözcüklerin bazen bir arada, bazen sıralı cümleler içinde beraber kullanıldığı görülür.

Ozan [eydür]: évün tayağı oldur ki yazıdan yabandan éve bir [udlu] konuğ gelse, (5b.7-8).

Tarama Sözlüğü'nde *yazı* için *ova, sahra, ıssız kır* anlamları verilmiştir (1996: 4450). Ergin de aynı söze *ova, sahra, kır, yaban yer* anlamlarını verir (1997: 326). Tietze'de *yazı / yazu* için *sahra, kır, ova, düzlük; tarla; yabancı yer* anlamları verilmektedir (2019: 9. Cilt-275).

Gökyay, *yaban* için farklı kaynaklarda verilen *dışarı, çöl, kır, gurbet, insandan hâli yer, kenar* vb. anlamlara yer vermiştir (1973: 301). Tietze'de de *yaban* için *dışarı, uzak yer, gurbet, ıssız, yerleşim olmayan yer; yabancı, el* gibi anlamlar verilmektedir (2019: 9. Cilt-105). Cümlede *yazı* ve *yaban* sözleri *uzak, yabancı yer* manasına gelmekte olup yakın anlamlıdır. Bu sözcükler *yazıdan yabandan* şeklinde kalıplaşarak bir ikileme oluşturmuştur.

Ne gelürise benüm sağruma gelsün déyü elin götine urur; yönin aharu sağrısın erine dönderür. (6b.8-10).

Gökyay, *sağrı* için farklı kaynaklarda geçen *atın arka üst tarafı, insanın yahut hayvanın arkası, sağrısı* gibi karşılıklara yer verirken (1973: 274), Özçelik de *sağrı, kalça* anlamlarını verir (2016: 928), Türkçe Sözlük'te *göt* için *anüs, alt taraf, dip; kaba et, kış, popo* gibi anlamlar verilmektedir (1998: 880). Cümlede *sağrı* ve *göt* sözcükleri *insanın arka tarafı, kış* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Şamî günlügi yér yüzine dikdürmişidi. Ala şayvânı gök yüzine esenmişidi. (7a.2-3).

Özçelik, *günlük* için *gölgelik* (2016: 864), *şayvân* için de *gölgelik, güneşlik* karşılıklarını verir (2016: 932). Tarama Sözlüğü'nde de *sayvan* için *gölge yapan siper, şemsiye* (1996: 3359), *günlük (1)* için de *şemsiye, gölge yapmaya yarayan perde* karşılıkları verilmektedir (1996: 1872). Cümlede *günlük* ve *şayvân* sözleri *gölgelik, güneşlik* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Beg yigitler cilasunlar birbirine kuyulan çağda, (7b.6).

Kamus-ı Türkî'de *yigit* sözcüğüne *yetişmiş genç, delikanlı; yürekli, şeci, cesur, bahadır, dilir, dilâver* anlamları verilmiştir (2015: 1349). Ergin, *cilasun* için *yigit, kahraman, babayigit* (1997: 66), Kaçalın de *bey eren, bey yigit, er yigit, koç yigit, ala gözlü, kara gözlü, kahraman, delikanlı* anlamlarını verir (2017: 798). Cümlede *cilasun* ve *yigit* sözcükleri *kahraman, bahadır, alp* gibi manalara gelen yakın anlamlı sözcüklerdir. Yine cümlede söz konusu sözcüklerin ortak sıfatı olarak kullanılan *beg* sözcüğü de *kahraman, bahadır, alp, yigit* gibi anlamlara gelmektedir.

Aç görseñ toyurgıl, yalıncağ görseñ tonatğıl, (9a.7).

Gökyay, *ac* için *aç, yemek ihtiyacı olan, karnı boş; yoksul, çıplak, yurtsuz, yuvasız; istekli, iştahlı; boş; nasipsiz, muhtaç* gibi anlamlara yer vermiştir (1973: 157). Cümlede *aç* sözcüğü *yoksul, muhtaç* anlamındadır. Sözcüğün bu anlamı günümüzde de görülmektedir: Ayverdi, *aç* sözcüğünün *yoksul, muhtaç kimse, fakir* gibi anlamlara da geldiğini kaydetmiştir (2010: 6).

Yalıncağ görseñ tonatğil ifadesinde *yalıncağ* sözü mecaz anlamda kullanılmıştır. *Yalıncağ* (*çıplak*) ile kastedilen dışarıda, sokakta, meydanda üzerinde hiç giysisi olmadan çıplak gezen değil *yoksul*, *perişan*, *zavallı*, *muhtaç* kimsedir. Söz konusu cümlede ikisi de mecaz anlamda kullanılan *aç* ve *yalıncağ* sözcükleri *yoksul*, *muhtaç*, *fakir* vb. manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Bir tama direk ururlar, ol tama tayağ olur. (10b.1).

KDQE’de *direk* için *direk*, *dayak*, *paya* (*destek*, *payanda*) anlamları verilmiş olup ayrıca *bir şeyi saklamak için altına vurulan tir*, *sütun*, *dayak* açıklaması da yapılmış, *direk urmak* sözüne de *dayak urmak* karşılığı verilmiştir (2000: 147). Ergin, *tayağ* için *dayak*, *destek*, *direk* anlamlarını verirken (1997: 287) Özçelik ise sadece *direk* anlamını verir (2016: 946). Cümlede *destek* ve *tayağ* sözcükleri *destek*, *payanda* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Altun başlu ban év vérgil, bu oğlana gölge olsun, erdemli-dür. Çign[i] kuşlı cebe ton vérgil bu oğlana geber olsun, (11a.3-5).

Özçelik, *cebe ton* sözüne *zirh* karşılığını verir (2016: 819). Kaçalın, *geber* için *zirh*, *giysi* karşılığını vermiştir (2017: 803). Burhân-Katı’da da *geber*’in *cevşen*, *zirh*, *tulga*, *âhenin ceng libası* anlamına da geldiği belirtilir (2009: 268). Cümlede *cebe ton* ve *geber* sözleri *savaşlarda düşman silâhlarından korunmak için giyilen demir vb. maddelerden yapılmış giysi*, *zirh* anlamına gelmektedir.

Oğluñ sağ-dür, esen-dür, avdadur. (14b.13).

Parlatır, *esen* için *sağ*, *sıhhatte*, *sahih*, *salim*; *sağlam*; *saf*, *hâlis* vb. (2006: 414), *sağ* için de *sağlam*, *doğru*; *yaşamakta olan*, *hay*, *diri*, *canlı*; *hastaliksız*, *hasta olmayan*; *emin* gibi anlamlar verir (2006: 1439). Tietze’de *sağ* sözcüğüne *hayatta*, *sağ*, *iyi durumda* gibi anlamlar da verilmiştir (2019: 7. Cilt 136). Cümlede *sağ* ve *esen* sözcükleri *sağlam*, *sağlıklı*, *salim*, *sıhhatli* vb. manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Karğarısaj babama karğa, bu suç bu günâh babamdandır, dedi. (16a.9).

Gökyay, *suç* için *cürüm*, *günah*, *hata*, *kabahat* anlamlarını vermiştir (1973: 282). Parlatır, *günâh* için *dinin kurallarını yerine getirmemek veya bu kurallara aykırı hareket etmekle oluşan suç*; *kusur*, *kabahat*; *sorumluluk*, *mesuliyet* anlamlarını verir (2006: 535). Cümlede *suç* ve *günâh* sözcükleri *kabahat*, *cürüm* manasına gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Kavum kabla menüm koma yurdum. (24a.5-6).

Lehce-i Osmânî’de *kavim* sözcüğüne *halk*, *ümmet*, *cemaat*, *hısım* ve *hiş* anlamları verilirken (2000: 690), Ergin de sözcüğe *kavim*, *akraba*, *hısım akraba* anlamlarını vermiştir (1997: 175). Kaçalın, *kabla* için *bir dip atanın sopundan dal budak salan boy oymak*; *ana tarafı*, *hısımlar* karşılıklarını verir (2017: 807). Cümlede *kavum* ve *kabla* sözcükleri *soy sop*, *akraba* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır. Özçelik, birlikte ele aldığı bu iki sözcüğün *hısım akraba* anlamına geldiğini belirtir (2016: 887).

Hasanla Hüseyinüñ hasreti şu, bağ u boştānuñ zīneti şu, (24b.4-5).

Gökyay, *bağ* sözcüğüne *bağçe* (1973: 170), Özçelik ise *bağ*, *üzüm bağı* anlamını vermiştir (2016: 800). Tietze’de *bostan* için *bahçe*, *sebze bahçesi* anlamları kaydedilmiştir (2016: 1. Cilt 766), Gökyay da aynı sözcüğe *güllük*, *gül bahçesi*, *hoş kokulu meyve bahçesi*, *bahçe* (1973: 179), Ergin de *bağ*, *bahçe*, *bostan* anlamını vermiştir (1997: 55). Cümlede su ile ilişkilendirilen *bağ* ve *boştān* sözcükleri *bahçe*, *meyve bahçesi* manasına gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Tavla tavla şehbāz atlaruñ kâfir binmiş, kaçār kaçār kızıl develerüñ kâfir yetmiş, altun akça bol hazīneñi kâfir almış, (26a.1-3).

Özçelik, *altun akça* sözüne *altın, gümüş* anlamını verir (2016: 790). *Tavla tavla şehbâz atlar, kağar kağar kızıl develer, bol hazîne* sözleri hep bir çokluk, fazlalık bildirmekte, dolayısıyla kâfirlerin Kazan'ın evinden her şeyi olabildiğince aldıklarını göstermektedir. Cümlede *altun akça* sözü de çokluk, fazlalık bildiren *çok para, servet, hazine* sözlerine denktir.

KDQE'de *hazine* sözüne *hazine; kıymetli mal konulan yer; mal koyulan yer, akça saklanan yer; değerli şeyler saklanan yer* anlamları verilmiştir (2000: 164). Gökyay, *ağır hazine* sözüne *zengin hazine, çok para ve mal* anlamlarını vermektedir (1973: 159) ki *bol hazîne* sözü de bu anlama gelmektedir. Cümlede *altun akça* ve *bol hazîne* sözleri *servet, zengin hazine* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Karaca Çoban darb eyledi, kaba ağacı yériyile yurdiyula kopardı, (27a.7-8).

Cümlede *yer* ve *yurt* sözcükleri yakın anlamlı olup *bir ağacın kökü, ağacın kökü etrafındaki toprak* manasına gelmektedir.

Bu yana sögli melik kâfirlerle şên şâdmân yeyüp içüp otururdu. (27b.3-4).

Ergin, *şadman* sözcüğüne *şen, neşeli, sevinçli, şâdüman* karşılıklarını vermektedir (1997: 277). Tulum, *şadümân* için *açılmış, şên, mesrûr, müferrâh, mâhzûz* gibi karşılıklar kaydetmiştir (2011: 1632). Özçelik, birlikte aldığı *şên şâdmân* sözüne *neşeli* anlamını verir (2016: 941). Cümlede *şên* ve *şâdmân* sözcükleri *sevinçli, neşeli* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Beglige toymadum, özüme yazuh. Yigit-ligine uşanmadum cânuma yazuh, dedî, (30a.7-8).

Gökyay, *öz* sözüne *kendi, nefis, iç, benlik, zat; halis, has, yalnız, bir şeyin en iyi parçası* gibi anlamlar verirken (1973: 269), Özçelik, aynı söze sadece *kendi* karşılığını verir (2016: 925). Özçelik, *cân* için *can, ruh* karşılığını geçer (2016: 818). Cümlede *öz* ve *cân* sözcükleri *kendi, kendi varlığı, öz, can* vb. manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Kazan Beg ordusını, oğlanını uşagını, hazînesini aldı, gerü döndi, (34b.3-4).

Ergin, *oğlan* sözcüğüne *oğlan, çocuk (oğlan veya kız)* karşılığını vermektedir (1997: 225). Tulum, ise aynı söze *hizmetkâr, âdem, yanaşma, ter oğlanı, gulâm, hâdim; kul, tutsak, köle, kullukçi, besleme, bende* gibi karşılıklar da vermiştir (2011: 1406).

Kieffer ve Bianchi'nin hazırladığı *Dictionnaire Turc-Français; ouchaq / uşak* sözcüğüne *jeune garçon, domestique* karşılıklarını vermiştir (1835: 46). Saraç (1985) *jeune* için *genç, taze, toy, küçük vb. (792), garçon* için de *oğlan, genç, delikanlı vb. (650), domestique* için (4) *hizmetçi ya da uşak* karşılığını verir (455).

Räsänen *uşak / uşak* için (Osm. Krm.) '*jung, kind, Knabe, Jüngling, junger Diener*' karşılıklarını vermiştir (1969: 517). Bu karşılıklar da *genç, çocuk, oğlan, delikanlı, genç hizmetçi* anlamına gelir.

Lügat-i Çağatay ve Türki-i Osmânî'de uşag için *ufak çocuk, hizmetkâr, hurd ve rîze* karşılıkları verilmiştir (1298: 34). Ergin, *uşak* için *çocuk* karşılığını verir (1997: 304). Özçelik de aynı sözcük için *erkek çocuk* (2016: 913), bir ikileme olarak aldığı *oğlan uşak* sözüne de *çoluk çocuk* anlamını vermiştir (2016: 914). Ergin de *oğlanını uşagını* sözünü günümüz Türkçesine *çoluğunu çocuğunu* şeklinde aktarmıştır. Tarama Sözlüğü'nde de *oğlan uşak* sözüne *çoluk çocuk, çocuk kalabalığı* anlamı verilmiştir (1996: 2931).

Cümlede diğer sözcüklerin de anlamı dikkate alındığında *oğlan ve uşak* sözlerinin *çoluk çocuk, çocuk kalabalığı* anlamına gelmediği anlaşılmaktadır. Salur Kazan'ın çocuk kalabalığı, küçük çocukları yoktur. O zaman *oğlan uşak* sözü başka bir anlamda olmalıdır. Bu sözlerin anlamını bulmak için metin üzerinden hareket etmek yol gösterici olabilir:

Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da Salur Kazan arkadaşlarıyla ava gitmektedir. At Ağızlı Aruz Koca, Salur Kazan'a şöyle der: *Gürcistân ağzında otursun. Ordu üstüne kimi*

Ayhan Bayrak

*ķorsın? azan eydür:   yüz yigidilen oğlum Oruz menüm ev m üstine ursun, ded . (20b.4-6). Görüleceği  zere **Orduj**  stine kimi ķorsın?* sorusuna verilen cevap *  yüz yigidilen oğlum Oruz menüm **ev m**  stine ursun*, eklinindedir. Burada **ordu** sözcüğü **ev** sözcüğüne denk gelmektedir. Yine *sası d nl , d n düşmeni, alaca atlu k fir bindi, y lgadı, d n buçuğında azan Beg nj ordusuna geldi. Altun [başlu] ban  vlerin k firler apdılar* cümlesinde de **ordu** sözcüğüyle kastedilen Salur Kazan'ın **evidir**.

Salur Kazan avda iken bir rüya görür. Kardeşi Kara G ne, Salur Kazan'ın rüyasını yorumlar; kötü bir rüyadır. Bunun  zerine Salur Kazan, geride bıraktığı ailesi için endişelenmeye başlar, ordusuna dönmeye karar verir. Eserde bu durum Öyle nakledilir: *Ordum Şağ esen degül ise başuğuza are  d nj, men dağı g td m, der*. Bu cümleden Salur azan'ın tek başına avdan ayrılıp ordusuna, yani evine gitmek istediği anlaşılmaktadır. Salur Kazan, Őayet *ordudakiler*, yani evde bulunan *annes , eşi, kızı, gelini, oğlu sağ salim* ise geri döneceğini söyler.

Kara G ne'nin dedikleri doğru ıkmıştır. Salur Kazan'ın evi yağmalanmıştır: Eserde bu durum Öyle anlatılır: *Altun [başlu] ban  vlerin k firler apdılar, aza beņzer ızı geli[ni]ni ıķrışdurdılar. Tavla tavla Őebb z atlarını bindiler, at r at r develerini yetdiler, ağır azinesini, bol açasını yağmaladılar. ırķ ince <bellü> ızıyula Bo[y]ı uzun Borla atun y sir g tdi. azan Beg nj arıcuğ olmuş anası ara deve boynında aşılı [y sir] g tdi.  n azanuğ oğlu Oruz Beg   yüz yigidilen eli bağlu, boynı bağlu [y sir] g tdi. (21a.3-11).*

Salur Kazan ve arkadaşları kızıl kıyamet bir savaş sonucunda k firleri büyük bir bozguna uğratar. Artık savaş bitmiştir. Salur Kazan alıkonulan **ordusunu**, yani *annesini, eşini, oğlunu; oğlanını uşadıını*, yani *kırķ ince belli kızını ve -kırķ baş kulunu*²; **azinesini**, yani *bol açasını, atlarını ve develerini* yanına alarak geri döner. Cümlede *oğlan* ve *uşak* sözcükleri *hizmetk r, hadim, bende* gibi anlamlara gelmektedir.

*Ağ Őaallu baban yeri **umak** olsun! Ağ bürçeklü anan yeri **behişt** olsun!* (35a.5-6).

Parlatır, *umak* için *cennet, behişt, firdevs* karşılıklarını verir (2006: 1742). Tulum, *behişt* için *cennet, umak, rızv n, firdevs, bihişt* karşılıklarını kaydetmiştir (2011: 390). L gat-i N ci'de *behişt* sözcüğünün Farsça olup *cennet* anlamına geldiği belirtilir (2009: 59). Cümlede *umak* ve *behişt* sözcükleri *cennet* manasına gelmekte olup yakın anlamlıdır.

*Bu mağalda **erenler j** meyd nı arslanı, **pehlev nlaruğ** aplanı Boz Oğlan y tdi.* (38a.4-5).

Tietze'de *eren* için *erler; er, yiğit, kahraman, yüksek Őahsiyet* gibi anlamlar kaydedilmiştir (2016: 2. Cilt 657). Ergin, *eren* sözcüğüne *eren, er, yiğit, kahraman* anlamlarını vermektedir (1997: 106). Tietze'de *pehlivan / pehlevan* için *g reşci; ordunun önünde tek başına savaşan kahraman, yiğit, cesur* anlamları verilmektedir (2018: 6. Cilt 340).  zelik, *pehliv n* için *yiğit, kahraman* anlamlarını vermiştir (2016: 926). Cümlede *eren* ve *pehlev n* sözcükleri *yiğit, savaşci, ceng ver* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Bu mağalda erenler j meyd nı arslanı, pehlev nlaruğ aplanı Boz Oğlan y tdi. (38a.4-5).

Kamus-ı T rk 'de *arslan* sözüne *kuvvet ve savletiyle meşhur olan maruf hayvan aıklaması* yapılarak sözcüğün mecazen *cesur adam, bahadır* anlamlarına geldiğini belirtilir (2015: 72). *Erenler j meyd nı arslanı* sözünde *arslan*; kahramanlık, cesaret, kuvvet ve sağlamlıkta *en birinci, en  nde, en üstün* gibi anlamlara gelmektedir.

Kamus-ı T rk 'de *kaplan* 'ın *pek vahşi ve yırtıcı bir hayvan olduğu; üstüne fırladığı insan ve hayvanın, pençesinden kurtulamadığı* belirtilmiştir (2015: 593). *Pehliv nlaruğ aplanı*

² Hik yenin sonunda *ırķ baş kul kırķ ırnağ, oğlu Oruz başına  z d eyledi*. cümlesi geçer. Buradan da anlaşılacağı üzere Kazan Bey'in sadece *ırķ ince bellü ızı* değil *ırķ baş kul*'u da k firlere esir gitmiştir. Metnin bu bölümünün tamir edilerek *ırķ baş kul* ifadesinin eklenmesi doğru olacaktır.

ifadesinde *kaplan* sözcüğünün anlamı *erenlerüñ meydānı arslanı* ifadesinde geçen *arslan* ile aynıdır. Sözcük *kahramanlık, cesaret, kuvvet ve sağlamlıkta en birinci, en önde, en üstün* anlamlarına gelmektedir.

Beyregün beşik kertme nişānlısı adağlusıydı. (40a.10-11).

Derleme Sözlüğü'nde *adaklı / adağlı / adağlı* sözüne *nişanlı kız* anlamı da verilmiştir (1993: 62). Cümlede *nişānlu* ve *adağlu* sözcükleri *evlenmek için söz verip yüzük takmış, nişan yapmış kimse* manasına gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Delü Karçar dağı ağ ban évini, ağ otağını kara yérüñ üzerine kırdurmuş idi, (43a.12-13).

Özçelik, *ban év* için *büyük çadır* (2016: 802) *otağ* için de *makam çadırı, yönetim çadırı* anlamını vermiştir (2016: 919). KDQE'de de *otağ* için farklı kaynaklarda geçen *çadır, yaşayış için çadır, ağaçtan veya keçeden yapılmış ev, oba; od yanan yer, büyük çadır vb.* sözcüklere yer verilmiştir (2000: 187).

Cümlede *ağ ban év* ve *ağ otağ* sözleri *büyük çadır* anlamındadır. Bu durum şu şekilde açıklanabilir: Bay Böre Beg Oğlı Bamsı Beyrek Boyı'nda geçen Delü Karçar, Bay Bican Bey'in oğlu ve Banı Çiçek'in kardeşidir. Bir bey oğlu olmasına rağmen kardeşi Banı Çiçek'i istemeye gelenleri öldürüyor olması, Dede Korkut'u görünce ağzının köpüklenmesi, Dede Korkut'a "*Ey ameli azmış, fiili dönmüş, kadir Allah ak alnına bela yazmış! Ayaklıların buraya geldiği yok, ağızlıların bu suyundan içtiği yok, sana noldu, amelin mi azdı, filin mi döndü, ecelin mi geldi, buralarda neylersin!*" diye çıkışması, Dede Korkut'tan akla hayale gelmedik isteklerde bulunması Delü Karçar'ın bir yönetici veya bey olmadığını göstermektedir. Bundan dolayı cümlede *makam çadırı, yönetim çadırı* anlamı olması düşünülemez.

Dede eydür: Allāhuñ 'ināyeti, erenlerüñ himmeti oldı, kıızı aldum, dedı. (45a.3-4).

Doğan; *inayet* için *iyilik, yardım, lütüf, ihsan, kerem, Allah'ın bir kimseye ihsanı, dikkat, gayret* (1990: 526), *himmət* için de *yardım, ihsan, lütüf, manevi yardım, ruhanî imdat, cehd, gayret* gibi anlamlar verir. (1990: 477). Cümlede *ināyet* ve *himmət* sözcükleri *yardım, ihsan, gayret* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Beyregün yār u yoldaşları ağı çıkarup qaralar géydiler. (48a.10-11).

Gökay, *yar* için *arkadaş, dost, muhib, âşina, biliş* (1973: 305), Parlatır da *dost, arkadaş, muhip; sevgili, mahbup ve mahbube, maşuk ve maşuka; bildik, tanıdık, âşina* gibi anlamlar verir (2006: 1817). Tulum, *yār* için *sevgülü, sevdük, dost, máhbüb, má'sūk, muhábbetlü, hábib, cānān, halil; biliş, yoldaş, dost, yaran; yoldaş, eş* gibi karşılıklar göstermiştir (2011: 1866).

Parlatır, *yoldaş* için *birlikte yola çıkan kimse, yol veya seyahat arkadaşı; genellikle arkadaş; silāh arkadaşı, savaş eri vb.* (2006: 1841), Özçelik de *yoldaş, arkadaş* anlamını verir (2016: 975). Cümlede *yār* ve *yoldaş* sözcükleri *arkadaş, dost* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Gelür burdan géçer, uralum anı, aña varmasun, teñine tuşma varsun, dediler. (52b.12-13).

Teñ sözcüğü günümüze *denk* şeklinde gelmiş olup *eş, eşit* gibi anlamlara sahiptir. Derleme Sözlüğü'nde *tuş* için *eş, yoldaş, yaşıt* anlamları kaydedilmiştir (1993: 3996). Cümlede *teñ* ve *tuş* sözcükleri *denk, eş* gibi manalara sahip olup yakın anlamlıdır.

Kardaş Beyrek! déyü ağlar bozlar. Toyuñ düğünüñ kara oldı! déyü ağlar. (53a-5).

Ergin, *toy* için *toy, düğün, büyük ziyafet, şölen* anlamlarını vermektedir (1997: 293). Söz konusu cümlede *toy* sözcüğü *düğün* anlamındadır:

Beyrek on altı yıl esirlikten sonra Oğuz'a döndüğünde nişanlısı Banı Çiçek'in Yalancı oğlu Yaltacuk'la yapılmakta olan düğününü görür. Düğünde kız kardeşleri "*Vardı gelmez beg yigidüm, hān yigidüm Beyrek!...*" diye ağlamaktadırlar. Burada *toy* sözcüğünün *düğün* anlamına

Ayhan Bayrak

geldiği anlaşılmaktadır. Derleme Sözlüğü'nde de *toy babası* şeklinde bir söz vardır ve *düğün sahibi* karşılığı verilmiştir (1993: 3975).

Vardı gelmez beg yigidüm, hân yigidüm Beyrek!, dèyü ağladuğum çok. (60a.2-3).

Çağbayır, *hân / han* sözcüğüne *Türklerin en büyük başbuğu, kral, hükümdar; rütbe ve derece itibarıyla kağandan aşağı olan; eski Türk devlet kuruluşunda hakandan sonra gelen ve ikinci derecedeki devlet veya beyliğin başkanı* gibi karşılıklar verir (2017: 2355). Dede Korkut'ta bu unvan hakan, hükümdar olmadığı hâlde bazı kimselerin soyluluğunu, saygınlığını, asaletini ifade etmek için de kullanılmıştır.

Çağbayır, *bey* için *erkek, bay; erkek adlarından sonra kullanılan unvan ve saygı sözü, efendi; erkeklere seslenmek ve onları çağırma için adları yerine kullanılan hitap sözü; kadının eşi, koca; bir yörenin ileri gelen kişisi; baş, reis; amir; beylik adı verilen küçük devletin başkanı* gibi karşılıklar verir (2017: 684). Dede Korkut'ta *bey* sözcüğü de tıpkı *hân* sözcüğü gibi *soyluluk, saygınlık, asalet* bildiren bir unvandır. Çoğu zaman bir arada kullanılan *hân ve beg* sözcükleri arasında anlam farkı yoktur: Hikâyelerde hem *Hân Beyrek* hem de *Boz atlu Beyrek Beg*, hem *Boğaç Hân* hem de *Boğaç Beg* şeklinde ikili kullanımlar vardır. Bazen de bu unvanların aynı cümle içinde bir arada geçtiği de görülür: *Meger Dirse Hân dèrleridi bir begün oğlu kıızı yoğıdı.* (7b.1-2).

Cümlede *beg yigidüm, hân yigidüm Beyrek!*, ifadesinde *beg* sözcüğü bir unvan değil bir sıfattır. Karahan, unvan grubunu *bir şahıs ismiyle, bir unvan veya akrabalık isminden kurulan kelime grubudur* şeklinde tanımlar (2015: 68). Görüleceği üzere *beg yigit* sözündeki *yigit* sözcüğü bir akrabalık veya şahıs adı değildir. Bundan dolayı *beg* sözcüğü *beg yigit* ifadesinde sıfat görevindedir. Söz konusu ifadede *beg yigit* sözü de *koç yigit, civan* anlamına gelmektedir.

Beg yigidüm, hân yigidüm Beyrek!, ifadesindeki *hân yigit* sözünde *hân* da unvan değil bir sıfattır. *Hân yigit* sözü *beg yigit, koç yigit, civan* sözüyle aynı anlamdadır.

Dede Korkut'ta yine aynı hikâyeye içinde *hânnum yigit* ifadesi geçer: Babası, annesi, kız kardeşi Beyrek'in öldüğünü sanarak yas tutmaktadır. Kötü haber Beyrek'in nişanlısı Banı Çiçek'e de ulaşır. Bunun üzerine Banı Çiçek aşağıdaki sözlerin de bulunduğu bir ağıt yakar.

Toyınca yüzine bakmaduğum hânnum yigit!
Kanda gètdüñ beni yalnız koyup cânum yigit?
Göz açuban gördüğüm,
gönül ile sevdüğüm (48a.4-7).

Görüleceği üzere *Toyınca yüzine bakmaduğum* ifadesi fiziksel bir güzelliğe vurgu yapmaktadır. *Hânnum yigit!* ifadesiyle çok güzel yakışıklı bir sevgili betimlenmektedir. Yine *Kanda gètdüñ beni yalnız koyup cânum yigit* sözünde de *cânnum yigit* ifadesi *çok sevimli, çok güzel, şirin* sevgili anlamındadır.

Hân sözcüğünün *delikanlı, koç yigit* anlamı şu manide de vardır:

Ata biner ağadır
Atın yolu dağadır
Kömür gözlü han yigit
Bu maniler sanadır (Yıldızoğlu 2019: 24).

Manilerde aşk, gurbet, hasret, özlem, sitem gibi daha çok duygusal temaların dile getirildiği düşünüldüğünde *Kömür gözlü han yigit* ifadesinde *han yigit* sözünün de *sevilen, sevgi duyulan, yakışıklı, genç, delikanlı, koç yigit* anlamına geldiği anlaşılmaktadır.

*Kazan içmişidi. Çarğap çuğa **çadır otağ** bağışlarıdır; (63b.5-6).*

Ergin, *otağ* sözcüğüne *otağ, büyük çadır, süslü çadır, çadır, çadır ev, oda* (1997: 238), Özçelik de *makam çadırı, yönetim çadırı* anlamlarını verir (2016: 919). Cümlede *otağ* sözcüğü *makam çadırı, yönetim çadırı* anlamında değildir. Çünkü hikâyede Kazan, oğlu Oruz için *Yarınki gün zemân dönüp, ben ölüp sen kalıcağ a! Tācum tahtum saña vėrmeyeler dēyü şonımı anđum ağladum, oğul* (64b.6-7) şeklinde endişesini dile getirmektedir. Bu endişede olan birisinin *makam çadırını* veya *yönetim çadırını* başka birine bağışlaması düşünülemez. Bundan dolayı burada *otağ* sözü *çadır* anlamında olmalıdır.

Tācum tahtum saña vėrmeyeler dēyü şonımı anđum ağladum, oğul, (64b.7).

Çağbayır, *taht* için *hükümdarların resmî görevlerini yürütürken üzerinde buldukları yüksekçe yer, krallık koltuğu; hükümdarlık yetkisi* gibi anlamlar verir (2017: 4498). Cümlede *tāc* sözcüğü *iktidar, hükümdarlık* anlamına gelmektedir. Yine aynı şekilde *taht* sözcüğü de *iktidar, hükümdarlık, hükümdarlık makamı* gibi anlamlara gelir.

Devece böyümiş-sin, köşekce ‘aqluñ yoğ. Depeçe böyümiş-sin tarıca beynüñ yoğ. (64b.9-10).

Aklı yoğ sözü *anlayışı kıt, akılsız, doğruyu görüp gerektiği şekilde davranamayan, beynsiz, budala, ahmak* vb. anlamlara gelir. *Beyni yoğ* sözü de *akılsız, akılsızca hareket eden, kafasız, düşüncesiz, ahmak* gibi anlamlar taşır. *Beyin* kelimesinin mecazi anlamda kullanıldığı *beynüñ yoğ* sözündeki anlam *aklı yok* sözündeki anlamla denktir.

Ol gün nā-merdler muhannatlar şapa yér gözetdi. (68a.11-12).

Nā-merd sözü *mert olmayan, sözünün eri olmayan, güvenilmez, korkak, alçak* gibi anlamlara gelir. *Muhannat* sözcüğü de *namert alçak, korkak, kalles, vefasız* gibi anlamlar taşır. Cümlede *nā-merd* ve *muhannat* sözcükleri yakın anlamli olup *namert, kalles, alçak* vb. manalara gelmektedir.

Murādula maşşūda ėrgürem dėridüm. (72a.2-3).

Parlatır, *murād* sözcüğüne *istek, arzu, kām; maksat, meram, ifadeye niyet olunan şey* gibi anlamlar verir (2006: 1132). Tulum, *māşşūd* için *istek, dilek, arzū, mūrād, iştivāk, mātleb, emel* vb. anlamlar kaydetmiştir (2011: 1189). Cümlede *murād* ve *maşşūd* sözcükleri *istek, dilek, hedef, niyet, amaç, gaye* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlidir.

Menüm erligüm, bahadirligüm, cılasünligüm, yigitligüm Rūma, Şāma gėde çavlıana, (79b.7-8).

Cümlede arka arkaya sıralanan ve *kahramanlık, alplık* gibi manalara gelen *erlik, bahadirlık, cılasünlik yigitlik* sözcükleri neredeyse her zaman birbirinin yerine kullanılabilir kadar yakın anlamlidir.

Delı Dumrul kırk yigıdilen yėyüp içüp otururiken nagāhenden Azrāyil çığa geldi. ‘Azrāyili ne çavuş gördi, ne kapuci. (80b.3-5).

Ergin, *çavuş* için *çavuş, bekçi, hizmetkār* anlamlarını verir (1997: 71). Gökyay, *kapuci* için *kapı bekçisi, kapıyı bekleyen, koruyan* anlamlarını vermiştir (1973: 235). Cümlede *çavuş* ve *kapuci* sözcükleri *bekçi, kolcu* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlidir.

Mere ne heybetlü kocasın! Dėgil maña, kadam belām toğınur bugün saña! (81a.1-2).

Ergin, *kada* sözcüğüne *kaza, bela* anlamlarını vermektedir (1997: 160). Cümlede *kada* ve *belā* sözcükleri *şer, felâket, kötülük* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlidir.

Senden ‘aziz, senden sevgilü anañ-dur. Oğul, anaña var! (84a.2-3).

Ayhan Bayrak

Parlatır, *aziz* için *sayılan ve sevilen, kıymetli; saygın, hürmetli, muhterem, muazzez, mükerrem; değeri yüce, değerli* vb. (2006: 134), *sevgili* için de *sevilen, mahbup, habîp, dost, aziz* anlamlarını verir (2006: 1498). Cümlede ‘*aziz* sözcüğü *çok izzetli, çok sevilen, sevgili* gibi manalara gelmekte olup *sevgi duyulan, sevilen, aziz* anlamındaki *sevgilü* sözcüğüyle yakın anlamlıdır.

Oğul, kız görmek senden, mal rızık vermek benden, dedi. (87b.9-10).

Cümlede *mal* sözcüğü *varlık, servet, zenginlik* anlamına gelmektedir. Burada *rızık* sözcüğü ise *yiyecek, içecek şey, azık, nimet* anlamında olmayıp *mal, zenginlik* anlamındadır. *Rızık* sözcüğü Parigi’de *rızık, māl, māl-dārlik* şeklinde geçer, sözlükte bu sözcükler için 1. *mal*. 2. *zenginlik* anlamı verilmiştir (2015: 741). Bağlamda *mal* ve *rızık* sözcükleri *zenginlik, servet* vb. manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Ol kızuñ üç cānvar kalıñlıđı kaftanlığı varıdı. (88a.13-88b.1)

Göküyay, *kalın* için farklı kaynaklarda geçen *gelin almak için verilen para, başlık, güveyinin evlenmek istediği kızın evine gönderdiği mal, evlenecek kızın çeyizi* gibi anlamlar verir (1973: 233). Tarama Sözlüğü’nde *kalıñ* için *mehri muaccel* karşılığı verilmekte ve *Kalıñ ve kaftanlık almayayın* cümlesi tanık gösterilmektedir (1996: 2185). Özçelik, *kalıñlıK kaftanlıK* sözünün *nikāh bedeli, mehir* anlamına geldiğini belirtir (2016: 880). Tezcan da *kalıñlıK kaftanlıK* sözlerinin eş anlamlı olup bir ikileme oluşturduğunu söyler (2018: 242).

Hey kırık eşüm, kırık yoldaşum! (90b.9).

Ergin, *iş* şeklinde imla ettiği sözcüğe *eş, arkadaş* anlamlarını vermektedir (1997: 155). Tietze’de *eş* sözcüğü’nün *arkadaş, yoldaş; zevç, zevce; benzer, manend, nazir* vb. anlamlara geldiği belirtilir (2016: 2. Cilt 650). Parlatır, *yoldaş* için *birlikte yola çıkan kimse, yol veya seyahat arkadaşı; genellikle arkadaş; silāh arkadaşı, savaş eri* gibi anlamlar verir (2006: 1841). Özçelik, *yoldaş* için *yoldaş, arkadaş* anlamını vermektedir (2016: 975). Cümlede *eş* ve *yoldaş* sözcükleri *arkadaş, refik, dost* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Çün ‘ināyet Tanrıdan oldu, begün paşanun himmeti Kan Turalıya oldu. (94b.10-12).

Parlatır, *beğ* için *koca, eş; sözü geçen adam, zengin kimse; dost, efendi, arkadaş* anlamlarını verir (2006: 173). Kamus-i Türkî’de *bey* sözcüğüne *büyük, zengin, bay, ileri gelen adam; baş, reis; hakim, emir, vali; âmir, zabıt, kumandan* gibi anlamlar verilmektedir (2015: 128). Lehce-i Osmānî’de *paşa* için ilk olarak *vücūh, ileri gelen, bir mahallin mütehayyizi* gibi anlamlar verilmiştir (2000: 309). Cümlede *bey* ve *paşa* sözcükleri *ileri gelen, eşraf, nüfuzlu* vb. manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Kırık yerde otaK dikdürdi, kırık yerde kızıl ala gerdek dikdürdi. (96b.10-12).

Ergin, *otağ* için *otağ, büyük çadır, süslü çadır, çadır, çadır ev, oda* (1997: 238), *gerdek* için de *gerdek, zifaf odası, zifaf çadırı, perde* gibi anlamlar vermektedir (1997: 115). Cümlede *gerdek* sözcüğü *zifaf odası, zifaf çadırı* anlamında değil *otağ* anlamındadır. Kırk zifaf odası veya çadırın kurulması mantıklı olmaz. Ayrıca şu cümlede de *otağ* sözünün *gerdek* sözcüğüyle aynı anlamlı olduğu görülmektedir: *Hānum Kazan! Ünüm anla sözüm dinle! ala sabāh tırmiş-sın ağ ormana girmiş-sin, ağ kavağın budağından yırganuban geçmiş-sin, cān yacuğın egmiş-sin, oK-cuğazın [atmış-sın otacuğın] kırmış-sın, adın gerdek kırmış-sın.* (57a.6-10).

ŞovuK şovuK şular, çayırılar çemen-ler... Selcan Hatun bu yeri görklü gördi. (97b.2-3).

Dede Korkut’ta *çayırılar çemen-ler* sözlerinin geçtiği bölümde Kan Turalı, uzun mücadelelerden sonra Sarı Tonlu Selcan Hatun’u alıp Oğuz’a dönmektedir. Yolda bir yerde dururlar. Bu durdukları yerde “...kuğı kuşları, tırnalar, keklik-ler uçarlar; şovuK şovuK şular,

çayır lar çemen-ler...” vardır. Cümlede *çayır ve çemen* sözleri *bir yerde kendiliğinden biten, yetişen otlar; yeşillik* anlamındadır.

Yağı başıldı, düşmen şındı. (100b.6).

Kaçalin, *yağı* için *öldürmek kasdında olan, düşman* karşılıklarını verir (2017: 822). Parlatır da *yağı* için *düşman, hasım* (2006: 1807), *düşmân* için de *düşman, yağı* anlamını verir (2006: 372). Cümlede *yağı ve düşmen* sözcükleri *hasım, düşman* manasına gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Ķādir Allāh bilür, men saña mūniseḡ, yāram; kıyma maḡa! (101a.7-8).

Gökyay, *munis* sözcüğüne *alışık, kanı sıcak, ünsiyetli* (1973: 260), Ergin, aynı söze *mūnis, alışkın, itaatkâr* (1997: 216), Parlatır da *alışkın, alışmış olan; candan, içten, can yoldaşı; girişken, sokulgan...* (2006: 1131), Özçelik ise *dost, arkadaş* anlamlarını vermektedir (2016: 908). Cümlede *mūnis* ve *yār* sözcüklerinin anlamını tespit edebilmek için hikâyede anlatılanlara bakmak gerekir.

Kan Turalı üç canavarla savaştıktan sonra Selcan Hatun’u alıp Oğuz’a dönmektedir. Selcan Hatun’un babası Tekür, kızını Kan Turalı’ya verdiği için pişman olur. Altı yüz kâfir gece gündüz at koşturup Kan Turalı’ya yetişir. Kan Turalı düşmanla savaşıyor ama zor durumdadır. Selcan Hatun’un yardımıyla düşmanları basıp kırarlar fakat Kan Turalı’nın atı oklanmıştır. Olayların sonrasında Selcan Hatun, atının arkasına aldığı Kan Turalı’yla yola koyulur.

Perişan bir durumdan Selcan Hatun’un sayesinde kurtulması, Selcan Hatun’un kendisini atının arkasına alması Kan Turalı’nın gururunu incitmektedir. Bu durumun Oğuz’da duyulmasından korkan Kan Turalı, Selcan Hatun’a *Seni öldürürüm*, der. Bunun üzerine Selcan Hatun: **Ķādir Allāh bilür men saña mūniseḡ, yāram; kıyma maḡa!**” sözüyle karşılık verir.

Selcan Hatun’un Kan Turalı’ya *Allah bilir...* demesi aslında *sen bilmiyorsun ama Allah biliyor, ben sana içimden, senin bilmediğim özel duygular besliyorum* anlamına gelmektedir. Bundan dolayı burada *mūnis* sözcüğü *alışık, alışkın, kanı sıcak, itaatkâr* anlamında değil *sevgili, âşık, yār* anlamındadır.

Ķan Turalı cemāl u kemāl iyesi yigıt idi. (91b.13). Selcan Hatun daha ilk gördüğünde Kan Turalı’ya âşık olmuştu. Eserde bu durum *tar kıllığı yoşuldı, kedisi mavladı, avşıl olmuş țana gibi ağzınuň suyu ağıdı.* şeklinde anlatılır. Daha sonra da Selcan Hatun’un ağzından **Ķağ Te’āla atamuň göḡline rahmet eyleye, kâbin kesüp meni ol yigide verse.** cümlesi verilir. Kan Turalı için kullanılan *cemāl u kemāl iyesi yigıt idi* sözü *Yusuf ve Züleyha* hikâyesini çağrıştırmaktadır. Selcan Hatun’un ilk bakışta Kan Turalı’nın güzelliğine vurulması, ona âşık olması yine *Yusuf ve Züleyha* hikâyesinde anlatılanlarla benzerlik göstermektedir.

Ķādir seni nā-merde muhtāc étmesün! Allāh vèren ümizün üzilmesün! (102b.7-8).

Ķādir sözcüğü Allah’ın sıfatların biri olup *her şeye gücü yeten, kudretinin sınırı olmayan* manasına gelmektedir. Cümlede bir sıfat olarak değil de bir isim olarak kullanılan **Ķādir** sözcüğü *Tanrı* manasına gelmekte olup *Allāh* sözcüğüyle yakın anlamlıdır.

Yarar ıocaların yanına cem’ eyledi, yad yağı yarağıyla yola girdi. (103a.8-9).

Kamus-ı Türkî’de *yat* şeklinde geçen söze *yabancı, garip, bigâne, ağyar; hasım, düşman, muarız, hilaf-gir* anlamları verilmiştir (2015: 1331). Çağbayır da *yad* için *yabancı, ecnebi, garip; hasım, düşman* anlamlarını verir (2017: 6194).

Bayındır Han’ın veziri olan Kazılık Koca, Bayındır Han’dan akın diler. Han ona izin verir, o da işe yarar yaşlılarını yanına alır, hazırlığını yapar, Karadeniz kenarındaki Düzmürd Kalesi’ne gelir ki kalenin altmış arşın boyunda Arşın oğlu Direk Tekür denen kâfir bir tekürü vardır. Kazılık Koca’nın akına çıkmadan önce işe yarar yaşlılarını yanına alması, bir hazırlık yapması aslında düşmanın daha önceden bilindiğini gösterir. Yani *yad* sözcüğü cümlede *yabancı,*

garip, bigâne, ağyar anlamından ziyade *düşman, muarız, hasım* anlamında olup *yağı* ile yakın anlamlıdır.

Ƙalmıř yigit arħası, beze miskîn umudı, Türkistānuř direği, tülü şuşuş yavrısı, (104b.2-3).

Gökyay, *kalmış* sözüne *aciz, düşkün* anlamını verirken (1973: 233), KDQE’de aynı söze *sınık düşmüş, aciz, düşkün* anlamları verilir (2000: 173). Ergin, *beze* için *zavallı, miskin, biçare, suçlu, günahlı* (1997: 45), *miskin* için de *miskin, zavallı* anlamlarını verir (1997: 215). Gökyay, *beze* için farklı kaynaklarda geçen *fakir, yoksul, nasıpsız, ümitsiz* (1973: 175), *miskin* için de *asla bir nesneye malik olmayan, fakir, kahırlı, zayıf, hâlsiz, hasta, zavallı* gibi anlamlara yer verir (1973: 259), Burhân-ı Katı’da sözcüğe *suç, günah, hata* yanında *fakir* ve *bî-neva* anlamı da verilmiştir (2009: 82). Kamus-ı Türkî’de *miskin* için *fakir, biçare, zarurete duçar; beceriksiz, âciz, bir şey elinden gelmez, mıymıntı* gibi anlamlar verilmiştir (2015: 811). Özçelik, birlikte aldığı *beze miskîn* sözüne *düşkün, yoksul* anlamını verir (2016: 808). Cümlede *Ƙalmıř, beze* ve *miskîn* sözleri *düşkün, aciz* vb. manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Senüñ boyuñ, Ƙaddüñ yoğ, ya cismile ceddüñ yoğ. Urduğın ulıtmayan ulu Tañrı! (107a.5-6).

Kamus-ı Türkî’de *Ƙad* sözcüğüne *boy, kamet* anlamları verilmiştir (2015: 566). Cümlede Allah’ın yüceliği ve ululuğu dile getirilirken ona bir sınır çizilemeyeceği *Senüñ boyuñ, Ƙaddüñ yoğ.* sözleriyle anlatılmıştır.

Kāfiüñ çignine bir Ƙılıç urdı, ğeyimini ğeçimini toğradı, altı parmağ derinliği zaħm érüřdürdi. (107a.12-13).

Kaçalin, *ğeyim* için *kuşam, zırh, at zırhı* anlamını verir (2017: 803). Tarama Sözlüğü’nde *ğeyim* için *elbise, urba; (Giyecek şeyler hakkında) tane; zırh, savaş elbisesi* (1996: 1679), *kecim / geçim / keçim* için *cenkte atların ve insanların giydiği zırh* anlamı verilmiştir (1996: 2394). Cümlede *ğeyim* ve *ğeçim* sözcükleri yakın anlamlı olup *insan zırhı* manasındadır.

Bu da bindi, Ħıřımı Ƙavımı ayırdı, évini çözdı, Ođuzdan göç eyledi; (120a.9-10).

Ergin, *Ħıřım* için *hısım, akraba* (1997: 139), Parlatur, *birbirine kan, evlenme, evlatlık gibi yollarla akraba ve soyca yakın olma* (2006: 630), Özçelik de sözcüğe *erkeğin eşinin akrabaları* anlamını verir (2016: 870).

Ergin, *Ƙavım* için *kavim, akraba, hısım akraba* anlamını verir (1997: 175), Tulum ise aynı sözcük için *Ħıřımler, âkrebâ, Ħurebâ, Ƙávm ü Ƙábile* gibi karşılıklar kaydetmiştir (2011: 1113-14). Kaçalin, de sözcüğe *bir tek atadan ve yalnız erkek tarafından gelen adamlar* anlamını verir (2017: 810). Cümlede *Ħıřım* ve *Ƙavım* sözcükleri *hısım, hısım akraba* manasına gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Yad kâfir gelse başın Oğuza armağan gönderdi. (120a.12-13).

Gökyay, *yad* için *bigâne, el, ecnebi, garip, yabancı* gibi anlamlar vermiştir (1973: 301). Tarama Sözlüğü’nde aynı söze *yabancı, ecnebi, garip* karşılıkları geçilmiştir (1996: 4184). Çağbayır da *yad* için *yabancı, ecnebi, garip; hasım, düşman* anlamlarını verir (2017: 6194). *Yad* sözcüğünün anlamını belirlemek için hikâyedeki olaylara bakmak gerekir.

Begil, Oğuz’dan Gürcistan sınırına gidip yerleşerek karavulluk yapmakta, Oğuz’a armağan olarak öldürdüğu insanların başını göndermektedir. Gürcistan’ın bir kâfir memleketi olduğu düşünöldüğünde Begil’in Oğuz’a gönderdiği armağanların da kâfir başı olması gerekir. Ayrıca Begil’in bir Müslüman başını kesip de Oğuz’a göndermesi pek akla yatkın değildir. Bundan dolayı burada geçen *yad* sözcüğü *kâfir* sözcüğüyle aynı kavram dairesi içinde düşünölmelidir.

Üç gün dağı Begili **av şikâr** etiyile **çoñuqlayalum begler! dèdi.** (120b.5-6).

Gökyay, *şikâr* sözcüğüne *av, av hayvanı, avlanmış hayvan* anlamlarını vermiştir (1973: 287). Cümlede *şikâr* sözcüğü *av, avlanan hayvan* anlamlarına gelmektedir.

Öşün **Ɔocanuñ kiçi oğı Segrek eyü bahadır, alp, delü yigit** **Ɔopdı.** (130a.6-7).

Tulum, *behâdir* için *yarar yigit, yürekli, cür'retlü, dil-âver, pehlüvân* vb. anlamlar vermektedir (2011: 388). Çağbayır, *alp* sözcüğünün sıfat olarak *yigit, cesur, alp, kahraman, bahadır, enerjik; yigitlik gerektiren; saygın*; isim olarak da *cesur, yigit, savaşı, kahraman* vb. anlamlara geldiğini belirtir (2017: 227). *Bahadır, alp yigit* sözcükleri aynı kavram dairesi içinde yer alan yakın anlamli sözcüklerdir. Dede Korkut'ta *yigit* sözcüğü çoğu zaman önünde *deli, yağı* sıfatlarıyla birlikte geçer. Bazen de *delü yağı yigit* ifadesinde olduğu gibi iki sıfatla birlikte de kullanıldığı görülür. Bu tür ifadelerde *deli* sözcüğü *gözü pek, kahraman, korkusuz, cesur* gibi anlamlara gelmektedir.

Şunda bir delü yigit **yolcu-nuñ yolağçı-nuñ, çobanuñ çoluğun** **etmegin alur.** (134b.10-11).

Ergin, *yolağçı* sözcüğünün *yolcu, yola giden* anlamlarına geldiğini belirtmektedir (1997: 338). Çağbayır da *yolağçı* için *yolcu, yolda giden* anlamını verir (2017: 6525). Cümlede *yolcu* ve *yolağçı* sözcükleri yakın anlamli olup *yola giden, yolcu* manalarına gelmektedir.

Şunda bir delü yigit **yolcu-nuñ yolağçı-nuñ, çobanuñ çoluğun** **etmegin alur.** (134b.10-11).

Çağbayır, *çoluk* sözcüğünün *çoban yamağı* anlamına da geldiğini söyler (2017: 1265). Cümlede *yolcu, yolağçı, çoban* gibi sözcükler arka arka sıralanmaktadır. Bu sözcükler belli bir yerleşim yerinden uzakta, yolda, yabanda bulunan kişileri belirtir. Bu kişilerin olduğu söz konusu yerlerde özellikle çoluk çocuktan bahsedilmesi pek tutarlı değildir. Burada tıpkı *yolcu yolağçı* sözcüklerinde olduğu gibi *çoban çoluğ* sözcüklerinde de yakın anlamlilik söz konusudur. *Çoban çoluğ* ikilemesinde geçen *çoluğ* sözcüğü *çoban yamağı, küçük çoban* anlamındadır.

Er mi olduñ, yigit mi olduñ **Ɔardaş!** (136b.13).

Parlatır, *er* için *erkek, bulüğe ermiş insan, recül, mert, hatun ve kadın karşıtı; koca, zevç; değerli, özü sözü bir, yigit adam* anlamlarını verir (2006: 407). Cümlede *er* sözcüğü *kahraman, bahadır* manasına gelen *yigit* sözcüğüyle yakın anlamlidir.

Hoş misiz, esen misiz **oğullar? dèdi.** (137b.5).

Parlatır, *esen* için *sağ, sıhhatte, sağıh, salim; sağılam; sağı, hâlis* gibi anlamlar verir (2006: 414). *Hoş* ve *esen* sözcükleri cümlede *iyi, sağılıklı, rahat olma* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlidir.

Mere kâfirler, bu 'arabayı peşigüm şandum, sizi yamrı yumrı tadum dâyem **şandum, dèdi.** (139a.2-3).

KDQE'de *dadı* şeklinde geçen sözcüğe *daye, uşağın dayesi, uşağın bakıcısı, uşağa bakan cariye* anlamları verilmiştir (2000: 143). Özçelik de *ıadı* sözcüğüne *dadı* karşılığını verir (2016: 943). Gökyay, *daya* şeklinde okuduğı sözcüğe *dadı, emzirmeden çocuğa bakan kadın* (1973: 193), Özçelik de *dâye* sözcüğüne *dadı* anlamını vermektedir (2016: 827). Cümlede *ıadı* ve *dâye* sözcükleri *dadı* anlamındadır.

Ağ meydânda yumrı başı topca kesdüm. Anda dağı erem, begem! **dèyü oğınmedüm.** (140b.8-9).

Cümlede *er* sözcüğü *yigit, cesur, kahraman, alp* gibi anlamlara gelmektedir. *Beg* sözcüğü de burada bir unvan değil yine *er* sözcüğü *gibi yigit, cesur, kahraman, alp* gibi anlamlara gelen bir isimdir. Dede Korkut'ta başka bir yerde de aynı söz geçer: *Bir yılandan ne var ki korktun, dèdim. O zaman bile erim beyim diye övünmedim, övünen erenleri hoş görmedim.* Cümleinin ilk kısmında geçen *erim beyim* sözüne cümleinin ikinci kısımda bir atıf yapılmaktadır. Bu atıf şu

Ayhan Bayrak

şekildedir: “*Ben, erim beyim diye övünen erenleri (kahramanları, yiğitleri, alpları) hoş görmedim.* Bu cümle *er, bey* ve *eren* sözcüklerinin aynı kavram alanına sahip olduğunu göstermektedir. Kaçalın de *beg* için aralarında *eren* sözcüğünün de bulunduğu *han, ağa, baba* karşılıklarını verir (2017: 796).

Türkmen nüshasında da buna benzer bir söz geçer. Hikâyenin giriş kısmında Salur Kazan yapıp ettiklerini anlatmaktadır: *Ağça Kal’a Sürmelide Lala Kılbaş daruğa tigdüm, bégler-ileñ Serháb Dağına seyre çıkdum, damağumuñ çaq vaqtinde ol altı bég oğluna ‘alem, tevq, neqqare verüp özüm tegi bég kıldum, anda alpım erim dëyübeni Ğazan dër; güvenmedüm.* (Ekici 2019: 131).

Gendü aşlum gendü köküm şımağum yoq. (141a.11-12).

Parlatır, *asıl* için *temel, kök; gerçek; soy* gibi anlamlar verir (2006: 107). Tulum, atnı söze *soy, sop, nesl, ocaq* gibi karşılıklar vermiştir (2011: 291). Ergin, *kök* için *kök, soy* (1997: 206), Tulum da aynı söz için *dib, bün, ásl, ‘ırq* gibi karşılıklar vermiştir (2011: 1054). Cümlede *aşl* ve *kök* sözcükleri *soy, nesep* manasına gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Kara tağum yüksegi oğul! Karang[u]llu gözlerüm aydını oğul! Alpum Oruz, aşlanum Oruz! (146b.12-13).

Tarama Sözlüğü’nde *alp* için *kahraman, babayiğit, bahadır, pehlevan* karşılıklarına yer verilmiştir (1995: 111). Cümlede *aşlan* sözü de *yiğit, cesur, kahraman, bahadır* gibi anlamlara gelmektedir. Sözcüğün bu anlamı günümüz sözlüklerinde de geçer: *Yiğitlik, cesâret, sağlamlık, kuvvet gibi bu hayvana has meziyetlere sâhip kimseler için kullanılan övgü sözü.* (Ayverdi 2010: 74).

Ala bârgâh otağına çok girmişem. Bilmezisem mana zindân olsun. Men Kazandan dönmezem, bellü bilgil! (150a.10-12).

Ala bârgâh ve *otaq* sözcüklerinin anlamını tespit etmek için hikâyede anlatılanlara bakmak gerekir: Aruz, kendilerinin Kazan’a asi olmak için ant içtiklerini, Beyrek’in de ant içip asi olmasını ister. Beyrek, Kazan’a asi olmayacağını söyleyerek *Ala bârgâh otağına çok girmişem. Bilmezisem mana zindân olsun. Men Kazandan dönmezem, bellü bilgil!* şeklinde cümleler sıralar.

Tulum, *bârigâh* için *çadır, otaq; serây, serây-i pâdişâh* vb. anlamlar vermektedir (2011: 367). Kamus-ı Türkî’de *bârgâh* için *ruhsatla girilecek mahal, girmek için izin istenilen yer, atebe, südde, dergâh* (2015: 105), *otak* için de *hükümdârân vesair büyüklere mahsus vasi yüksek etekli ve süslü çadır, büyük hayme* gibi anlamlar verilmiştir (2015: 946). Cümlede *ala bârgâh* da herkesin, her zaman giremediği, yönetim makamı olan Kazan’ın otağıdır. *Ala bârgâh* ve *otağ* sözcükleri bağlamda *yönetim çadırı, makam çadırı* anlamında olup yakın anlamlıdır.

Dede Korkut’ta yakın anlamlılık ilişkisi gösteren isimler çoğu zaman ses bakımından da benzerlik göstermektedir. Sözcükler incelendiğinde ön veya son seslerde çok belirgin bir benzerliğin olduğu göze çarpar:

Ön seste: *yazı / yaban, kavum / qabla, bağ / boştân, yér / yurt, yâr / yoldaş, teñ / tuş, tâc / taht, çayır / çemen, yad / yağı, çoban / çoluq, tađu / dâye, alp / aşlan.*

Son seste: *eren / pehlivân, arslan / qaplan, inâyet / himmet, gün / zemân, nâ-merd / muhannat, erlik / bahadirlık / cılasünlik / yigitlik, qada / belâ, eş / yoldaş, otaq / gerdek.*

Ön ve son seste: *şén / şâdmân, murâd / maqşûd, géyim / geçim, qalıñlıq / qaftanlıq, yolcı / yolaqçı.*

Bunların dışında iç seste aynı ünlü ya da ünsüzler, az da olsa benzer ünsüzler sözcüklerde belli bir ahenk sağlamaktadır. Sözcüklerde görülen bütün bu ahenk Dede Korkut'un çok şiirsel bir dili olduğunu ortaya koymaktadır.

Dede Korkut'ta yakın anlamlı isimlerin çok defa bir cümle içinde arka arkaya kullanılması Türkçenin söz varlığı genişliğinin, zenginliğinin, anlatım gücünün bir göstergesidir

Dede Korkut, bir kahramanlık anlatısı olduğu için eserde geçen yakın anlamlı sözcüklerin çoğu savaş, kahramanlık gibi konularla ilgilidir: *yigit / cılasun, beg / hân, erlik / bahadırlik / cılasunluk / yigitlik, beg / paşa, géyim / geçim, ceng / şavaş, eren / pehlivan, yağ / düşmen, er / yigit...* Eserde geçen bu tür sözcükler toplumda büyük önem arz eden kavramlarda yakın anlamlılık ilişkisinin daha yoğun olduğunu göstermektedir.

Hikâyelerde geçen yakın anlamlı sözcüklerin bir kısmı yerli sözcüklerden oluşmaktadır: *şagrı / göt, toy / düğün, eş / yoldaş, beg / paşa, er / yigit, şağ / esen, yer / yurt, bağır / yürek...*

Bir kısmı da yerli ve alıntı sözcüklerden oluşmaktadır: *Allâh / Tañrı, yazı / yaban, yigit / cılasun, suç / günâh, ceng / şavaş, eren / pehlivân, çadır / otağ, boy / kad, av / şikâr...*

Bir kısmı ise alıntı sözcüklerin bir araya gelmesiyle oluşmuştur: *beze / miskîn, kavum / kabla, bağ / boştân, inâyet / himmet, tâc / taht, nâ-merd / muhannat, murâd / maşşûd, kada / belâ.* Bu durum Türkçenin zaman içinde başka dillerden sözcükler alarak anlatım gücünü geliştirdiğini, kendi söz varlığını zenginleştirdiğini ortaya koymaktadır.

Yakın anlamlı isimlerin bir kısmı türemiş yapıli sözcüklerden oluşmaktadır: *nişânlu / adağlı, erlik / bahadırlik / cılasunluk / yigitlik, yolci / yolağçı.*

Bazen de basit yapıli bir sözcük türemiş yapıli bir sözcükle yakın anlamlılık ilişkisi kurmuştur: *aç / yalıncağ, eren / pehlivân, yâr / yoldaş, eş / yoldaş, çavuş / kapuci, 'aziz / sevgili.* Bu tür yakın anlamlılık ilişkisi gösteren sözlerin sıralanışında önce basit yapıli, sonra da türemiş yapıli isimlerin gelmesi dikkat çekmektedir. Bu sırayı sadece *eren / pehlivân* sözcükleri bozmaktadır.

5. Yakın Anlamli Sıfat ve İsimler

Dede Korkut'ta farklı sözcük türlerinden meydana gelen yakın anlamli sözler de yer almaktadır. Eserde sıfat ve isimlerin bir arada kullanılmasıyla oluşmuş yakın anlamli sözler görülür. Bunlar aslında yakın anlamlılık ilişkisi gösteren bir isim ve ismi niteleyen sıfattan oluşan birer sıfat tamlamasıdır. Bu durum Dede Korkut'un dikkat çekici bu anlatım özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dede Korkut'ta tespit edilen yakın anlamli sıfat ve isimlerin geçtiği cümleler aşağıda sıralanmıştır:

Ozan [eydür]: évün şayağı oldur ki yazıdan yabandan éve bir [udlu] konuğ gelse, er âdem évde olmasa, ol anı yédürür içürür; (5b.7-9).

Tarama Sözlüğü'nde eriçin *koca, zevç; erkek, kişi; yiğit, bahadır, kahraman* gibi anlamlar verilmektedir (1996: 1483-86). Parlatır da eriçin *erkek, bulûğa ermiş insan, recül, mert, hatun ve kadın karşıtı; koca, zevç; değerli, özü sözü bir, yiğit adam* anlamlarını verir (2006: 407).

Doğan; *adam* sözüne *insan, beşer; erkek kişi; yetişmiş kimse; birinin taraftarı olan; maiyet, hizmetkâr* gibi anlamlar verir (1990:8). Cümlede *er* ve *âdem* sözcükleri *erkek, erkek kişi* manasına gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Oğuzun üstine yöriş étdi. Ne yérde güzel kıpdıyısı çeküp aldı, ağ şakallu kıocanınu ağzın söğdi, ağ bürçeklü kıarınun sodın tartdı. (11b.4-6).

Cümlenin geçtiği boyda Dirse Han, oğlu Boğaç'a beylik verir, taht verir. Oğlan tahta çıktığında babasının kırk yiğidini anmaz olur. Bunun üzerine Dirse Han'ın kırk yiğidi Boğaç'ı çekemez. Dirse Han'a oğlu hakkında olmadık, yalan haberler uydururlar. Dirse Han'a oğlunun kötü, hayırsız çıktığını söyleyerek arkasından söz konusu ifadeleri sıralarlar.

Ne yérde gözél kıpdiyısa çeküp aldı şeklinde başlayan sözlerle Boğaç'ın *göze hoş görünen, alımlı, güzel kız veya kadınları alıkoyduğu* anlatılmak istenmiştir. Burada *gözél* sözcüğüyle fiziki bir betimlemenin öne çıkarıldığı anlaşılmaktadır. *Ağ şaşallu* sözü de fiziki bir niteliklemeyle *yaşlı, ihtiyar, koca* kimseleri belirtmektedir. Cümlede *ağ şaşallu* ve *koca* sözcükleri *yaşlanmış, yaşlı, ihtiyarlanmış* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır. Yine aynı şekilde *ağ bürçeklü* sözü de *yaşını almış, ihtiyarlanmış, kocamış, yani karımış, yaşlı kadın* manasındadır.

Ƙara tonlu, azgun dīnlü kâfirlere bir oğul aldurduñısa dégil maña! (14b.4-5).

Gökyay, *azgun dīnlü* sözüne *dini doğru olmayan, hak dininden ayrı din taşıyan, kâfir* anlamlarını vermektedir (1973: 170). Özçelik de *azgun* sözcüğüne *azgın, sapkın; bozulmuş, inhiraf ettirilmiş (din)* manalarını verir (2016: 799). Gökyay, *kâfir* için *Allah'ın birliğine inanmayan, Allah'a inanmayan, imansız; Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük eden* vb. anlamlar vermektedir (1973: 231). Dede Korkut'ta *azgun dīnlü* ifadesi *Müslüman olmayan, Hakk'ı inkâr eden* vb. manalara gelmekte olup *Allah'ın varlığına ve birliğine inanmayan, Allah'ı inkâr eden* vb. manalara gelen *kâfir* sözcüğüyle yakın anlamlıdır.

Ƙara şaşclu, sası dīnlü, dīn düşmeni, alaca atlu kâfir bindi, yılğadı; (21a.2-3).

Gökyay, *sası dīnlü* ifadesine *dini bozuk, kokmuş dinli, çürük dinli* anlamlarını verir (1973: 277). Özçelik de *sası / şası* sözcüğüne *tahrif edilmiş, pis* anlamlarını verir (2016: 931). Cümlede *sası dīnlü* sözü *azgun dīnlü* sözüne denk olup *kâfir* anlamına gelir. *Din düşmeni* sözü *tevhit dinine düşman olan, yani İslam düşmanı* manasına gelmekte olup kâfirler için kullanılan bir sıfattır.

Cılasun Ƙoc yigitlere Ƙala ölke vérdi; şalvar, cebe, cuğa vérdi. (34b.8-9).

Lehce-i Osmânî'de *koç* sözüne *şeci, salabetli, fütüvvetli* gibi anlamları olan *koçbaşı* sözcüğü karşılık olarak verilmektedir (2000: 241). *Yiğit, kabadayı, yürekli, cesur* gibi manalar taşıyan *koçak* sözcüğü de *koç* sözcüğünden gelmektedir.

Ergin, *cılasun* sözcüğüne *yiğit, kahraman, babayiğit* anlamlarını verir (1997: 66). Cümlede bir sıfat olarak kullanılan *cılasun* ve *Ƙoc* sözcükleri *erkek, cesur, yiğit* gibi manalara gelmekte olup yine aynı anlamlara sahip *yigit* sözcüğünü belirtmekte, pekiştirmektedir. Dede Korkut'ta *Cılasun yigitlerle Ƙara Göne oğlu Deli Budağ soldan depdi.* (34a.1-2) cümlesinde olduğu gibi bazen *yigit* sözcüğü sadece *cılasun* sözcüğüyle de nitelenmiş olarak karşımıza çıkar.

Gelimlü gédimlü dünyâ! Āhîr şoñ ucı ölümlü dünyâ! (34b.12-13).

Özçelik, *āhîr* için *son, nihayet; sonra; sonunda (zarf)* anlamlarını verir (2016: 785). Tarama Sözlüğü'nde *uç* için *son, nihayet, netice; kenar; hudut, serhat, sınır* gibi anlamlar verilmektedir (1996: 3887-88). Türkçe Sözlük'te *son* için *en arkada bulunan; artık ondan ötesi veya başkası olmayan; bir şeyin en arkadan gelen bölümü, bitimi, nihayet, akıbet* gibi anlamlar verilir. (1998: 2008-09). Cümlede *āhîr* ve *şoñ* sözcükleri *uç* sözcüğü ile yakın anlamlıdır.

Dede Korkut'ta *āhîr, şoñ* ve *uç* sözcükleri daha farklı şekillerde de bir arada kullanılmıştır. Bazen *Gelimli gédimli dünyâ! şoñ ucı ölümlü dünyâ!* (102b.6-7) cümlesinde olduğu gibi *şoñ* ve *uç* sözcükleri bir arada geçer. Aynı kullanım Hüsrev ü Şîrîn'de de görülür: *Tutayın ben kodum Hakdur koya mı /Alur sende soñ ucı intikâmı* (2020: 139).

Bazen de *Allāh véren ümizün üzilmesün! āhîr şoñı arı imāndan ayırmasun!* (79a.9-10) cümlesinde olduğu gibi *āhîr* ve *şoñ* sözcükleri bir arada kullanılmıştır. Aynı kullanım Hayâlî Bey

Dîvânı'ndaki şu beyitte de vardır: *Guşsa çekme mübtelâ-yi 'aşk olduñsa gönül / Çünkü bîmâr olmanuñ âhır soñu tîmârdur* (1945: 168).

Alaň alcaķ hava yerden gelen argıř! (49b.5-6).

Gökyay, *alçak yer için düzlük yer, yüksek olmayan yer* anlamlarını verir (1973: 162). Özçelik, *alaň için alan, düzlük, ova* (2016: 788), *alcaķ için alçak, düzlük yer; rütbece ařađı olan* (2016: 789), *alaň alcaķ için düz(lük) ova* (2016: 788), *hava yer için de ova, düzlük* anlamları verir (2016: 868). Tezcan, *alaň alcaķ* sözünün yakın anlamlı bir ikileme olduđunu ve *çukur, düzlük ve alçak* anlamlarına geldiđini söyler (2018: 168). Tezcan, başka eserlerde *hava* şeklinde okunan sözcüğü *hova* şeklinde okumakta ve sözcüğün *ova* anlamında olabileceđini söylemektedir (2018: 170). Cümlede *alaň, alcaķ* ve *hava* sözcükleri yakın anlamlı olup *düz, düzlük, ovalık* vb. manalara gelmektedir.

Ķazaķuc-lar ķarısa ķulun vërmez. Er yigitler ķarısa oğlı toğmaz. (75b.3-4).

Tarama Sözlüğü'nde de *er* için *koca, zevç; erkek, kişi; yiğit, bahadır, kahraman* gibi anlamlar verilmektedir (1996: 1483-86). Cümlede *er* sözcüğü *yiğit, bahadır, kahraman, cesur* manasında olup *yürekli, alp, kahraman, mert* vb. manalara sahip *yigit* sözcüğüyle yakın anlamlıdır.

Allâh vëren ümizün üzilmesün! Âhır soñı arı imândan ayırmasun! (79a.9-10).

KDQE'de *ahir / axır* sözcüğüne *ahir, son, netice, akıbet* (2000: 126), *son* sözcüğüne de *ahir, arka, hitam, nihayet, uç, son, netice* gibi anlamlar verilmiştir (2000: 195). Cümlede *âhır* ve *soñ* sözcükleri *akıbet, son, bitim* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Cılasun erenlere ķara ölke vërdi, cebe cuķa vërdi. (78b.11-12).

Tarama Sözlüğü'nde *eren* için *erkek; kahraman, bahadır, babayiğit; erler, yiğitler, kahramanlar; Allah'a ermiş kimse; rical, tecrübeli, akıllı kimseler* vb. anlamlar verilmektedir (1996: 1490-95). Cümlede *eren* sözcüğü *kahraman, bahadır, babayiğit* manasına gelmekte olup yine aynı şekilde *kahraman, bahadır, cesur* gibi manalara sahip *cılasun* sözcüğüyle yakın anlamlıdır.

Däyım tıran Cebbâr Tanrı! Bâķi ķalan Settâr Tanrı! (82b.8-9).

Gökyay, *Cebbar için Allah'ın isimlerinden biri; kahredici, mutlak kudret sahibi, azamet sahibi* (1973: 183), Ergin, *kudret sahibi, Allahın sıfatlarından* (1997: 66), Özçelik de *Allah, kudret sahibi* anlamını verir (2016: 985). Cümlede *Cebbâr* sözcüğü esmayihüsnadan olup *dilediğini cebir yoluyla yapan, kayıtsız şartsız herkese cebredecek güçte olan, hiç kimse tarafından kendisine cebir olunamayan (Tanrı)* anlamına gelmektedir.

Däyım tıran Cebbâr Tanrı! Bâķi ķalan Settâr Tanrı! (82b.8-9).

Gökyay, *Settar'ın Allah'ın isimlerinden olup insanların kusurlarını, ayıplarını örtüp saklayan, onları bağışlayan* manasına geldiğini söyler (1973: 278). Ergin de aynı sözcüğe *örten, ayıpları örten* karşılıklarını vermekte, ek olarak da parantez içinde *Tanrının sıfatlarından* şeklinde bir ek bilgi vermektedir (1997: 265). Özçelik de söze *Allah, ayıpları örten* karşılıklarını verir (2016: 994). Ayverdi *Settâr* sözcüğünün "*kullarının hata, kusur, ayıp ve günahlarını örten, bağışlayan anlamında*" Allah için kullanıldığını söyler. Cümlede *Settâr* sözcüğü *kullarının hata, kusur, ayıp ve günahlarını örten, bağışlayan (Tanrı)* manasına gelmektedir.

Ođuz zemânında Ķaňlı Ķoca dërleridi bir gürbüz er varıdı. (87a.6-7).

Burhân-ı Katı'da *gurbuz* sözcüğüne *ayyar (hileci), mekkâr (hilekâr), tarrâr (yankesici); şec'i (şecaatli), bahadır; zirek (zeyrek), dâna (âlim, bilgin, bilen) fehîm; taşkın* gibi anlamlar verilmiştir (2009: 302). Cümlede *gürbüz* sözcüğü *şecaatli, kahraman* anlamında olup *yiğit, kahraman* gibi manalara gelen *er* ile yakın anlamlıdır.

Ayhan Bayrak

Oğul, sen kız istemezmiş-sin, bir cılasun bahadır istermiş-sin, (87b.3-5).

Ergin, *cılasun* için *yiğit, kahraman, babayiğit* (1997: 66), *bahadır* için *bahadır, yiğit, cesur* anlamlarını vermektedir (1997: 35). Cümlede *cılasun* ve *bahadır* sözleri *kahraman, yiğit, cesur* vb. manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Kaşlı Koca sevini kıvanı öri turdı, ağ şakallu pîr kocalar yanına bıraktı. (88a.7-8).

Gökyay, *ak sakallu* sözüne *ak sakallı, sakalı ağarmış, ihtiyar* manalarını verir (1973: 158). Ayverdi, *ağ sakal* sözünün *halk ağzında yaşından ve tecrübesinden dolayı köyde, mahallede muteber olan kimse* anlamına geldiğini söyler (2010: 32). Özçelik, *pîr* için *yaşlı, ihtiyar* (2016: 926), *koça* için de *yaşlı erkek, ihtiyar* anlamını vermektedir (2016: 897) Ergin de *koça* için *ihtiyar, erkek, yaşlı erkek* karşılıklarını verir (1997: 186).

Ağ şakallu, pîr ve *koça* sözcüklerinin tam olarak hangi manaya gediğini anlamak için hikâyenin giriş kısmında söz konusu sözcüklerin geçtiği bölüme bakmak gereklidir:

Kan Turalı evlenecektir, kırk yiğidini yanına alıp İç Oğuz'u gezer, kendine uygun kız bulamaz, evine geri gelir. Babası, *Oğul, kız buldun mu?* diye sorduğunda Kan Turalı, *Yıkılsın Oğuz elleri, bana yarar kız bulamadım!* der. Babası, *Hey oğul, kız dileyip varan böyle varmaz,* der. Bunun üzerine Kan Turalı, *Ya nasıl varır baba?* der. *Oğul, sabah varıp öğlen gelmek olmaz, öğlen varıp akşam gelmek olmaz, oğul sen mala dört elle sarıl, yığ, ben sana kız aramağa gideyim!* der. Kanlı Koca yanına aldığı kişilerle oğluna kız aramak için İç Oğuz'u, Dış Oğuz'u dolandır; en sonunda Trabzon'a gelir.

Kanlı Koca'nın oğluna kız aramak için *bilgi veya yol sorabileceği, yardım ve görüş alabileceği, istişare edebileceği, danışabileceği* insanları yanına alması beklenir. *Yaşı geçmiş, ihtiyar kimseleri* yanına alması mantıklı olmaz. Bu bağlamda cümlede *ağ şakallu, pîr* ve *koça* sözcükleri *yaşı ilerlemiş, yaşlı, ihtiyar* anlamından ziyade *görmüş geçirmiş, güngörmüş, tecrübeli* gibi manalara gelmektedir.

Bu kadar işden korhan yigit mi olur? Alp ere korhu vèrmek 'ayb olur. (90a.5-6).

Ergin, *alp* için *alp, kahraman, cesur* anlamlarını vermektedir (1997: 14). Cümlede *er* sözcüğü de *yiğit, savaşçı, mert, kahraman* gibi manalara gelmekte olup *alp* sözcüğüyle yakın anlamlıdır.

Boğa Boğa dedükleri kara inek buzağusu degül midür? Alp erenler qarımından kayurur mı olur? (92b.9-10).

Özçelik, *eren* sözcüğüne *er, yiğit; ermiş, Allah dostu, evliya* anlamlarını verir (2016: 844). Cümlede *eren* sözcüğü *er, yiğit* vb. manalara gelmekte olup *er, yiğit, kahraman* vb. manalara gelen *alp* sözcüğüyle yakın anlamlıdır.

Saña şığındum, cömerdler cömerdi ğanı Tanrı, meded! (94a.11-12).

Gökyay, *gani* için *Allah'ın adlarından biri, kimseye ve bir şeye muhtaç olmayan, zengin* (1973: 208), Ergin, aynı söze *gani, varından fazlasını istemeyen, zengin, cömert* (1997: 132), Özçelik de *Allah'ın sıfatlarından biri, sonsuz zenginlik sahibi* karşılığını verir (2016: 987). Parlatır, *Ganî* sözcüğü için şu açıklamayı yapar: *Sözlük anlamı, "Zengin olmak, ihtiyacı olmayıp rahat yaşamak." olan bu söz, "Zatında ve sıfatında her türlü ihtiyaçtan uzak." anlamıyla "esmâ'ü'l-hüsnâ" (Allah'ın güzel isimleri) dan olup Allah'a nispet edilmiştir. (2017: 256).* Cümlede *ğanı* sözcüğü esmayihüsnadan olup *mutlak zengin olan (Tanrı)* anlamına gelmektedir.

Yaradan Kâdir Tanrıya şığındum, bir buğradan mı döneyin mi? (96a.4-5).

Gökyay, *Yaradan* için *Allah, Halik, Tanrı, Yaradan* (1973: 305), Özçelik de *Yaradan, Allah* anlamlarını vermiştir (2016: 995). Cümlede *Yaradan* sözcüğü *Tanrı* manasındadır.

KDQE'de *Qadir* sözcüğüne *Allah'ın adlarından, güçlü, kudretli, kadir veren* anlamı verilir (2000: 172). Özçelik de sözcüğe *Allah, her şeye gücü yeten* anlamını vermiştir (2016: 988). Cümlede *Qadir* sözcüğü *her şeye gücü yeten, kuvvet ve kudretine hiçbir sınır olmayan (Tanrı)* anlamına gelmektedir.

Dedem Korkut gelüp şadılık çaldı, boy boyladı, soy şoyladı gâzî erenler başına ne geldügin söyledi. (102b.3-4).

Dede Korkut'ta Oğuzların düşmanlarla savaşmaları din uğruna değildir. Savaşılan düşman, çoğunlukla kâfir diye nitelenmiştir, kâfirlerle yapılan savaşlar *gâzâ eylemek, gâzâ etmek* şeklinde aktarılmıştır. Fakat Oğuzların kâfirlerle savaşları cihat anlayışıyla yapılmaz. Savaşlar kâfirlerin Oğuz'u yağmalaması, Oğuz'un bazı önemli kişilerini kaçırmaması veya verdikleri sözü tutmaması üzerine çıkar.

Mesela Bay Böre Beg Oğlu Bamsı Beyrek Boyı'nda kâfirlerle yapılan savaşın nedeni şu şekildedir: Kara Dervend geçidinde bezirgânlar Evnük Kalesi'nin beş yüz kâfiri tarafından pusuya düşürülür ve ellerindeki malları alınır. Bir bezirgân durumu Bamsı Beyrek'e haber eder. Kâfirler malları kendi aralarında paylaşıırken *Bu mahalda erenlerün meydânı arslanı pehlevânlarun kaplanı Boz Oğlan yétidi. Bir iki démedi kâfirlere kılıç urdı. Baş kalduran kâfirleri öldürdi, gâzâ eyledi, bâzirgânlarun mâlını kurtardı.* (38a.4-7). Görüleceği üzere Bamsı Beyrek'in, bezirgânların alıkonulan mallarını kâfirlerden geri almak için yaptığı savaş *gâzâ eylemek* şeklinde verilmiştir.

Savaşlar sonunda kâfirleri bozguna uğratan Oğuzlar kiliseleri yıkıp mescitler yapmış, ezan okutmuş, keşişleri öldürmüş, Tanrı adına hutbe okutmuştur fakat kâfirlerin topraklarında kalmamış, geri yurtlarına dönmüştür.

Yukarıdaki anlatılanlardan hareketle Dede Korkut'ta *gâzî* sözcüğünün *kahraman, yiğit, cesur, eren* vb. anlamlarda kullanıldığı söylenebilir. *gâzî* sözcüğünün bu anlamı bazı sözlüklerde de geçmektedir:

Meynard'da *ghazi / gazi* sözcüğüne, ikinci anlam olarak *vaillant, courageux, bon soldat (yiğit, yürekli, iyi asker)* karşılıkları verilerek *bir ghazi âdam imich (bir gazi adam imiş.) ce fut un vaillant guerrier* cümlesi örnek gösterilmiştir (1886: 378).

Qalkubanı yeründen turduğunda ala gözlü beg yigitleri yanuğa şalmaduğ. Adı bellü beglerle sen yortmaduğ. Beş aqçalı 'ulüfeciler yoldaş étdüñ. Anuñiçün ol qal'ayı sen alımaduğ, (106a.2-4).

Cümlede *ala gözlü* sözü fiziksel bir nitelemeyle ilgili değildir. Bu söz *cesur, alp, kahraman* vb. anlamlara gelmekte olup *yigit* sözcüğünün anlamını pekiştirip kuvvetlendirmektedir. Sözcüğün bu anlamı Derleme Sözlüğü'nde şu şekilde kaydedilmiştir: *alagöz (1) 1. Cesur, yiğit. (*Maçka-Tr.) 2. Korkak.* (Mençek – Kn.) (1993: 187). Cümlelerin bağlamından *ala gözlü* sözünün *cesur, yigit* anlamına geldiği aşikârdır.

Ala gözlü beg yigitler ifadesinde *beg* bir unvan değil, *yigit* sözünü pekiştiren bir sıfattır. Söz konusu anlatımda kalenin alınmamasının sebebi olarak *cesur, gözü pek yigitlerin* olmayıp *beş aqçalı 'ulüfeciler, yani beş paralık askerlerin* olması, *adı bellü, yani ünlü beylerin* bulunmaması gösterilmektedir. *Bey* sözcüğü verilen cümlede *alp, gözü pek, cesur* anlamındadır. Cümlede *cesur, yiğit, alp* vb. manalara gelen *ala gözlü* ve *beg* sözcükleri *yigit* sözcüğüyle yakın anlamlıdır.

Pes Kazılık Koca oğlı Yegenek, taze yigit-cük, Yaradan Allâha şıgındı, (106b-12).

KDQE'de *Yaradan* için *Allah, Tanrı, Halik, Yaradan* karşılıkları verilmiştir (2000: 208). *Yaradan* sözcüğünün esmayihüsna'da geçen *Halik* ismine tekabül ettiği anlaşılmaktadır. Cümlede *Yaradan* ve *Allah* sözcükleri *Yaratıcı, İlah, Tanrı* gibi anlamlara gelmektedir.

Birliğüne şıgındum, 'Azîz Allâh hōcam, maña meded! dedi. (127b.9).

Ayhan Bayrak

Özçelik, üstte görüldüğü üzere metinde büyük harfle fakat dizinde ise küçük harfle ‘azîz’ şeklinde yazmış olduğu sözcüğe *aziz, değerli; sevgili, şefkatli, kerim* anlamlarını verir (2016: 799). Parlatır, Azîz sözcüğü için şu açıklamayı yapar: “*Değerli, şerefli, güçlü.*” anlamında olan bu söz, “*esmâ’ü’l-hüsnâ*” (Allah’ın güzel isimleri) dan olup “*Pek büyük, ulu, yüce.*” anlamında Allah’a nispet edilmiştir. (2017: 103). Cümlede ‘Azîz’ sözcüğü esmayhüsнадan olup *pek büyük, ulu, yüce (Allah)* manasına gelmektedir.

‘ömrinde iki oğlu vardı; ulu oğlunun adı Egrek idi, bahadır, **delü** yahşı **yigit** idi. (128b.12-13).

KDQE’de **deli** için *gözü sert (gözü pek), kahraman, korkusuz; deli yahşı yigit* için *mert yiğit, delikanlı, koçak; deli yigit* için *gözü açık yiğit, cesur* karşılıkları verilmektedir (2000: 145). Cümlede *bahadır, deli* ve *yigit* sözcükleri *kahraman, cesur* vb. manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Yakın anlamlı sıfat ve isimler cümlede aynı vurguyla söylenmez, sıfat olan sözcük vurgulu söylenir. Bu durum hem söyleyiş hem de işlev açısından bu tür yakın anlamlı sözcüklerin birbirinden farkını ortaya koymaktadır.

Eserde sıfat işlevindeki bazı sözcüklerin bazen bir isim gibi kullanılarak da yakın anlamlılık ilişkisi kurduğu görülmektedir.

Er mi oldu, *yigit* mi oldu, *ğardaş!* (136b.13).

Anda dağı *erem, begem!* dèyü öginmedüm. (140b.8-9).

Bu şekilde bir sözcüğün türünü değiştirerek farklı anlatım yollarına gidilebilmesi Türkçenin anlatım zenginliğinin bir göstergesidir.

6. Yakın Anlamlı Sıfatlar

Dede Korkut’ta bazı yakın anlamlı sıfatların da aynı cümle içinde ya da sıralı cümlelerde bir arada kullanıldığı görülmektedir. Yakın anlamlı bu sıfatlar betimlemelere derinlik kazandırmakta, anlatıma zenginlik katmaktadır.

Eserde geçen yakın anlamlı sıfatların bir kısmı günümüzde de kullanılmaktadır. Fakat bazı sıfatların günümüzdeki anlamlarından daha farklı anlamlara sahip olduğu görülmektedir.

*Berü gelgil, ağı südin emdüğüm **ğadunum** ana! **Ağı bürçeklü,** ‘izzetlü **cānum** ana!* (16a.4-5).

KDQE’de *kadın* sözüne *kadın, hatun, kibar kadın, itibarlı hanım; yaşlı ve itibarlı kadın; ana olan kadın* vb. anlamlar verilmektedir (2000: 172). Gökyay, *ağı bürçeklü* şeklinde okumuş olduğu söze *koca, ak saçlı; evi idare eden avrat* anlamlarını vermiştir (1973: 158). KDQE’de *izzetlü* sözcüğüne *itibarlı, hürmete layık, çok değerli, çok beğenilmiş* karşılıkları verilmektedir (2000: 168). Özçelik, *cānum!* için *sevgi sözü* karşılığını verir (2016: 818). Türkçe Sözlük’te *canım* sözcüğüne şu anlamlar verilmektedir: 1) *hoşnutsuzluk anlatır.* 2) *sevgi seslenişi olarak kullanılır.* 3) *çok güzel, çok değer verilen.* (1998: 381). Cümlede *cānum* bir sevgi sözü olup *çok değer verilen, çok kıymetli* vb. anlamlara gelmektedir.

ğadun, ağı bürçeklü, ‘izzetlü, cānum sözleri Boğaç Han’ın annesini yüceltmek; onun değerini, büyüklüğünü ifade etmek için kullandığı sıfatlardır. Bu sıfatlar *itibarlı, hürmete layık, değerli* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

*menüm dağı içinde bir ‘**aklı şaşmış, bilgi yitmiş** koca babam var;* (19a.1-2).

Aklı şaşmak deyimi *şaşmak, yersiz bir iş yapmak, yersiz düşünmek, hayretten düşünemez duruma gelmek, şaşırarak* gibi anlamlara gelmektedir. ‘*aklı şaşmış* sözü *şaşkın, akılsız, sersem,*

budala gibi anlamlar taşır. Tulum, 'aklı şaşmış' sözü için 'akılsız, 'aklı dağılmış' karşılıklarını kaydetmiştir (2011: 324). Özçelik, *biligi yit-* fiiline *bilinci (şuuru) yitmek* anlamını verir (2016: 809). Gökyay da *biligi yitmiş* sözüne *şuurunu kaybetmiş, bunamış* anlamlarını verir (1973: 176). Cümlede 'aklı şaşmış' ve *biligi yitmiş* sözleri *bunamış, bunak, şuursuz* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Ulaş oğlu Salur Kazan kara kaygulu vâkı 'a gördi. (23a.10-11).

Gökyay, *kara* için aralarında *korkunç, uğursuz, bahtsız, karanlık, kasvetli* vb. sözcüklerin de bulunduğu birçok karşılık vermiştir (1973: 236). Kamus-ı Türkî'de de sözcüğün mecazen *matemli, gamlı, kederli, meşum, menhus* vb. anlamlara da geldiği kaydedilmiştir (2015: 595). Özçelik, *kaygulu* sözüne *endişeli, korkulu* anlamlarını verir (2016: 888), Kamus-ı Türkî'de de sözcüğün *mükedder, gam-nak, mahzun, hüzn-engiz, fâci', müellim* anlamlarına geldiği kaydedilmiştir (2015: 616). Cümlede *kara* ve *kaygulu* sözcükleri *kötü, korkulu, kederli* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Mere dîni yok 'akılsuz kâfir, uşşı yok dèrneksüz kâfir! (31b.1).

Cümlede *kâfir* sözcüğü üç sıfatla nitelenmiştir: 1. *akılsuz kâfir*. 2. *uşşı yok kâfir*. 3. *uşşı dèrneksüz kâfir*. Türkçe Sözlük'te *akılsız* sözcüğü *aklı, gerçeği görüp ona göre davranmayan, anlayışı kıt* şeklinde açıklanmıştır (1998: 58-59). *Uşşı yok* sözü de *aklı yok, akılsız* manasına gelmektedir.

Gökyay, *derneksüz* sözcüğünün aktarmasını *dağınık, aklını başına toplayamayan* şeklinde yapmıştır (1980: 48). Ergin, dizine *dirmek* şeklinde aldığı sözcüğe *dernek, toplantı, düğün dernek* anlamını vermiştir (1997: 93). Özçelik ise *dèrneksüz* sözcüğüne *biçimsiz, çirkin* anlamını verir (2016: 833). *Uşşı dèrneksüz* ifadesinde *dèrneksüz* sözcüğünün *dermek* fiilinden geldiği aşikârdır. Bu fiil *bir araya getirmek, derlemek, toplamak, devşirmek* gibi manalara gelir.

Uşşı dèrneksüz (olmak) sözü *aklı başına devşirememek / toplayamamak, akılsızca davranışlardan vazgeçmemek, ne yaptığını bilememek, akılsızca davranmak, akılsız olmak* anlamını taşır. Yani deyim *aklı başına devşirmek / aklını başına toplamak* deyiminin olumsuz hâlidir. Deyimin olumsuz sıfat hâli de *aklı devşirememiş, aklını toplayamamış, akli dağılmış, dağınık, akılsız* vb. şeklindedir. Cümlede *uşşı dèrneksüz* sözü *aklı başına toplayamamış, akli dağılmış, dağınık, akılsız* manasına gelmektedir. Görüleceği üzere *akılsuz, uşşı yok* ve *uşşı dèrneksüz* sözleri yakın anlamlı olup *akılsız, akli dağınık* vb. manalara gelmektedir.

Fânî dünyâ ki[m]e kaldı? Gelimli gèdimlü dünyâ! âhir şoñ ucı ölümlü dünyâ! (34b.12-13).

Gökyay, *fani* için *ölümlü, sonu olan, daimi olmayan, geçici* karşılıklarını verir (1973: 208). KDQE'de *gedimli* sözü için *gitmeli olan, ölümlü, sonu olan* anlamları verilmektedir (2000: 156). Gökyay, *gelimli gidimli* ikilemesi için *gelmesi gitmesi olan, gelince gitmesi de olan* karşılığını vermiştir (1973: 210). Cümlede *gelimli gèdimlü, fânî* ve *ölümlü* sözleri *gelip geçici, kalıcı olmayan, kalımsız, fânî* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Çaya baksa çalımlu, çal[-]kara kuş erdemlü bir güzel yahşî yigit oldı. (37a.4-6).

Parlatır, *güzel* için *göze iyi görünen, şekil ve sureti câlib-i takdir ve muhabbet olan; iyi, hoş, mergub, müstahsen; ayıpsız, kusursuz, salih* (2006: 539), *yahşî* için de *yakışık alan, iyi, güzel* vb. anlamlar verir (2006: 1808). Kaçalın, *yahşî* için *iyi, yakışıklı, yarar* anlamlarını vermiştir (2017: 822). Cümlede *güzel* ve *yahşî* sözcükleri *iyi, pek iyi, âlâ* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Bâzîrgânlar ardından bağa kaldı. Vallâh yahşî yigit, mürüvvetlü yigit! dèdiler. (38b.8-10).

Bamsı Beyrek, bezirgânların mallarını yağmalayan kâfirleri öldürüp malları kurtarır. Sonrasında malları bezirgânlara geri verir. Kendisi bezirgânlardan hiçbir şey almaz, gider. Bunun üzerine bezirgânlar Bamsı Beyrek için *yahşî yigit, mürüvvetlü yigit* şeklinde konuşurlar.

Ayhan Bayrak

Ergin, *yaşşı* sözcüğüne *iyi, güzel* anlamlarını vermiştir (1997: 317). Cümlede *yaşşı* sözcüğü *iyi, iyi niyetli* vb. anlamdadır.

Gökyay, *mürüvvetlü* sözcüğüne *iyilikçi, mert, insaniyetli* anlamlarını vermektedir (1973: 261). Cümlede *yaşşı* ve *mürüvvetlü* sözcükleri *iyi, iyi niyetli, insaniyetli* vb. manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Vay **şāh** yigidüm! Vay **şehbāz** yigidüm! Toyınca yüzine bakmaduğum hānum yigit!
(48a.4-5).

Kamus-ı Türkî'de *şah* için *terkîbâtta baş, reis, birinci manasını ifade edip cinslerinin mümtazı olan şeylere itlak olunur*. açıklaması da yapılır (2015: 1122). Gökyay, *şahbaz* için ilk olarak *kendi gibilerinden büyük ve güzel olan* anlamını vermektedir (1973: 285). Cümlede *şāh* ve *şehbāz* sözcükleri fiziksel bir durumu öne çıkarmaktadır. “*Toyınca yüzine bakmaduğum hānum yigit!*” sözünden de anlaşılacağı üzere *şāh yigidüm, şehbāz yigidüm* hitabı *yüzüne bakılmaya doyulmayan, göz alıcı, güzel, gösterişli, alımlı yiğit (delikanlı)* anlamına gelmektedir.

Gümbür gümbür tavullar dögilmedi, **ağır ulu** dīvānum sürilmedi. (75a.3-4).

Kaçalin, *ağır* sözcüğüne *mühim, değerli* (2017: 793), Tulum da aynı söze *kıymetli, behālū, ağır behālū* gibi sözcüklerin de bulunduğu birçok karşılık vermiştir (2011: 253). *Ağır* ve *ulu* sözcüğü cümlede *önemli, büyük* anlamında olup yakın anlamlıdır. *Ağır ulu şehirlerden geldiğinde Beyrek adlu yigide buluşmaduğ mı?* (54a.7-8) cümlesinde de *ağır ulu* sözleri aynı manadadır.

Karıcuğ anañ kan yaş dökdi, **ağ sağallu** babañ buñlu oldı. (75a.6-7).

Özçelik, *karıcuğ* sözcüğüne *ihtiyarcık, yaşlı kadın* anlamlarını verir (2016: 885). *Ağ sağallu* sözü *saçı ağarmış, yaşlanmış, ihtiyar* gibi anlamlara gelir. Cümlede *karıcuğ* ve *ağ sağallu* sözcükleri *yaşlı, ihtiyar* manalarına gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Menden **deli**, menden **güçlü** er var mıdur ki çıça menümile şavaşa? dèridi. (79b.5-6).

Çağbayır, *deli* sözcüğüne *aşırı ve taşkın davranışları olan, coşkun, ateşli, çılgın, atılğan, gözü pek, korkusuz, kahraman; veli, ermiş* gibi anlamlar verir (2017: 1401). Gökyay, *deli* için *gözü pek, kahraman, korkusuz* vb. (1973:193), Ergin de *delü* şeklinde imla ettiği söze *deli, deli dolu, yaman, cesur* anlamlarını vermektedir (1997: 80). ATTTBS'de *güçlü* sözcüğüne *kuvvetli, muhkem, şiddetli, katı, ağır, tazyikli* gibi anlamlar verilir (1999: 418). Dede Korkut'ta, *Deli Dumrul Menden deli, menden güçlü er var mıdur* şeklindeki sözleriyle meydan okumaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere cümlede *deli* ve *güçlü* sözleri *güçlü, cesur, yaman* vb. manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Ol obada bir **yaşşı hūb** yigit sayru düşmiş idi. (79b.9-10).

Türkçe Sözlük'te *yaşşı / yahşi* sözcüğünün halk ağzında *iyi, güzel, çok güzel* anlamlarına geldiği belirtilmiştir (1998: 2366). Gökyay, *hob* şeklinde okuduğu sözcüğe *güzel, zarif, hoş, nazik, sevimli, şirin, fevkalade, nefis; sağlam, berk* vb. anlamlar vermiştir (1973: 223). Cümlede *yaşşı* ve *hūb* sözcükleri *iyi, güzel* gibi manalar ifade etmekte olup yakın anlamlıdır.

Meger bir **koça** babam, bir **karı** anam var. (83a.5-6).

Ergin, *koça* için *ihtiyar, erkek, yaşlı erkek* (1997: 186), *karı* için *ihtiyar, yaşlı; eski; karı, kadın, ihtiyar kadın* anlamlarını verir (1997: 171). Dede Korkut'ta *karı* sözcüğü her ne kadar kadınlar için kullanılsa da bazen erkekler için de kullanılır: *Babañ karı, anañ karı; senden yegrek Kâdir bize oğul vèrmez* (75b.4-5). Cümlede *koça* ve *karı* sözcükleri *yaşlı, ihtiyar* manasına gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Ağayıldı ağca koyun kızacağıın süser mi olur? Alp yigitler, beg yigitler görklüsine kıyar mı olur? (100a.13-100b.2).

Gökyay, *alp* sözcüğüne *cesur, kahraman, yiğit, babayiğit, bahadır, pehlivan* karşılıklarını vermiştir (1973: 163). Cümlede *beg* sözcüğü de bir unvan değil *er* sözcüğü *gibi yiğit, cesur, kahraman, alp* gibi anlamlara gelen bir sıfattır. *Beg* sözcüğünün bu anlamı *beg yigitler, cılasunlar birbirine kuyulan çağda ala şabâh Dirse Hân yerinden örü türdü.* (12b.9-10) cümlesinde de vardır. Burada *beg yigit* sözü *koç yiğit* anlamındadır ki bu söz de *bahadır yiğit, cesur delikanlı* anlamlarına gelir (Gökyay 1973: 250).

Beg sözcüğünün *kahraman, yiğit, babayiğit, bahadır* anlamı *Ağ meydânda yumrı başı topca kesdüm. Anda dahı erem, begem! déyü öginmedüm.* (140b.8-9) cümlesinde de geçer. Bu cümlede geçen sözcükler üzerinde daha önce durulmuştur.

Ağ şakallu, ‘aziz, ‘izzetlü, cânım baba! (83a.10).

Duha Koca Oğlu Dumrul Boyı'nda geçen *ağ şakallu, ‘aziz, ‘izzetlü* sıfatları Deli Dumrul'un babasını yüceltmek; onun kendi nazarındaki değerini göstermek için kullandığı sözcüktür. Cümlede *ağ şakallu* sözü fiziki bir yaşlanmadan ziyade yaşın getirdiği olumlu özellikleri belirtmektedir. Bu söz *saygıdeğer, yaşlı başlı, aziz* vb. anlamlara gelmektedir.

Lehce-i Osmânî'de *aziz* sözüne *izzetli, kıymetli, muazzez* gibi anlamlar verilmiştir (2000: 556). Gökyay, *izzetlü* için *itibarlı, saygıdeğer, çok değerli, çok beğenilmiş* anlamlarını verir (1973: 230). Arapça *fe ‘il* kalıbındaki *‘aziz* sözcüğü ile Türkçe bir ekle türetilmiş *‘izzetlü* sözcüğü yakın anlamlıdır.

Kağıduğın kahr eden kahnâr Tanrı! (107a.8).

Gökyay, *kahhar* için *Allah'ın adlarından, herkese ve her şeye üstün, güç yetmez, karşı durulmaz, son derece güçlü, gazaplı, gazup* anlamlarına yer vermiştir (1973: 231-32). Ayverdi *kahnâr* sözünün *çok kahreden, ezen, mahveden, yok eden; kendisine karşı çıkanları, tanrılık iddiasında bulunanları yok eden, kahreden* anlamında *esmâ-i hüsnâdan, Allah'ın en güzel isimlerinden biri* olduğunu (2010: 604), *kahretmek* sözünün de *ezmek, perişan etmek, mahvetmek, yok etmek* gibi manalara geldiğini söyler (2010: 604). Cümlede *kahr eden* ve *kahnâr* sözcükleri *kahreden, yok eden, mahveden* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Mere kavat, ağ şakallu babamı ağlatmış-sın. Karıcuk, ağ bürçeklü anamı bozlatmış-sın. (118a.4-5).

Tarama Sözlüğü'nde *karıcık* (*karıcuk*) için *ihtiyar, yaşlı kadın* karşılıkları verilmiştir (1996: 2297). Ergin de *karıcuk* sözüne *ihtiyarcık, yaşlı kadıncağız* anlamlarını verir (1997: 171). Cümlede *ağ bürçeklü* sözü de *ak saçlı, yani saç beyazlamış, yaşlı, ihtiyar kadın* anlamındadır.

Hey gözüm, nâ-merd gözüm, muhannaş gözüm! (141a.7-8).

Gökyay, *nâ-merd* sözüne *korkak, muhanat, nâkes, er olmayan* anlamlarını verir (1973: 261). Özçelik, *muhannaş* sözcüğünün *kötü, kalles, namert* anlamlarına geldiğini belirtir (2016: 908). Cümlede *nâ-merd* ve *muhannaş* sözcükleri *namert, muhannet* vb. manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

7. Yakın Anlamlı Zarflar

Kız eydür: Çün böyle oldı, hemân imdi ileri turmağ gerek beg oğlı! dedı. (42a.6-7).

Parlatır, *hemen* için *derhal, çabucak; az evvel; sürekli* gibi anlamlar vermektedir (2006: 615). Ayverdi de *hemân* sözcüğünün *hemen kelimesinin eski metinlerde geçen asıl şekli* olduğunu belirterek *derhal, çabucak, hiç vakit geçirmeden* gibi anlamlara geldiğini söyler (2010: 495). Gökyay, *imdi* sözcüğü için *artık, bundan dolayı, hâlâ, derhal, hemen, pes, şimdi* gibi anlamlara

Ayhan Bayrak

yer verir (1973: 227-228). Cümlede *hemân* ve *imdi* sözcükleri *derhal*, *hiç vakit geçirmeden*, *çabucak* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Yarınki gün zemân dönüp, ben ölüp sen kalıcağ a! (64b.6-7).

Parlatır, *gün* için *zaman*, *vakit*, *devir*, *hengâm* (2006: 534), *zamân* için de *vakit*, *çağ*, *devir*, *ahd*; *süre*, *mühlet*, *mehil*; *dönem*, *mevsim* anlamlarını verir (2006: 1854). Cümlede *yarınki gün* sözü *istikbal*, *gelecek*, *gelecek zaman* anlamında olup *yarınki zemân* sözüyle yakın anlamlıdır.

anası tuymadın el altından buyurdi: Toğsan tümen genç Oğuz ardumca gelsün. (72b.3-5).

Cümlede *tuymadın* ve *el altından* sözleri *gizlice*, *belli etmeden*, *gizliden gizliye* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Altmış batman güz şalarıdı, katı muhkem yay çekeridi. (103b.1-2).

Ergin, *katı* için *katı*, *sert*, *kuvvetli*, *çok*, *pek*, *sağlam*, *iyice* (1997: 174), Özçelik de aynı söze *sert*, *çok*, *şiddetli*, *şiddetle*, *hızlı* anlamlarını verir (2016: 887). Ergin, *möhkem* şeklinde okuduğu sözcüğe *muhkem*, *sağlam*, *sıkı*, *kuvvetli* (1997: 216), Özçelik de aynı sözcüğe *sağlam*, *sıkı*, *büyük*, *çok* anlamlarını verir (2016: 908). Cümlede *katı* ve *muhkem* sözcükleri *sağlam*, *sert* vb. manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

8. Yakın Anlamli Ünlemler

Belî pes, evet ağ şakallu ‘azîz baba, menüm dağı istediğüm oldur, dedî. (42b.7-8).

Ayverdi, *belî* sözcüğünün *evet* anlamına gelen Arapça *belâ* kelimesinin Farsçalaşmış şekli olduğunu söyleyerek *evet*, *hay hay*, *peki* gibi anlamlar taşıdığını belirtir (2010: 131). Özçelik, *pes* sözcüğüne *peki*, *o hâlde*; *sonra* anlamlarını verir (2016: 926). Cümlede *belî*, *pes*, *evet* sözcükleri *evet*, *peki*, *tamam* gibi manalara gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Deli Karçar eydür: Meded amân, el-amân, Tağrınuñ birligine yoğdur gümân. (44b-1).

Deli Karçar kılıcı ile Dede Korkut’un üzerine hamle kılmak üzeredir. Dede Korkut o anda “Çalarısar elüñ kurısun!” der. Hak Taâlanın emri ile Deli Karçar’ın eli yukarıda asılı kalır. Bunun üzerine Deli Karçar, Dede Korkut’a, *Meded amân, el-amân, Tağrınuñ birligine yoğdur gümân*. sözleriyle yalvarır, elinin iyileştirilmesini ister.

Kaçalin, *meded* için *yardım*, *yetiş* karşılığını vermiştir (2017: 813). Cümlede *meded*, *amân*, *el-amân* sözcükleri *yardım*, *imdat isteme* manasına gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Meded Dede! Kerem eyle, Allâh ‘ışkına kapuyı aç, çıkarın, dedî. (46a.4-5).

Ergin, *meded* için *medet!*, *yardım isteme*, *yardım* karşılıklarını verir (1997: 211). Gökyay, *kerem etmek / kerem eylemek* için *iyilik etmek*, *cömertlik etmek*, *hayır işlemek* anlamlarını verir (1973: 244). *Meded!* sözcüğü *meded eyle* sözünden kısalmıştır. Cümlede *meded* ve *kerem eyle* sözleri *yardım et*, *iyilik et* manasına gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Muştulık, gözün aydın! Oğulların ikisi bile sağ esen geldi, dediler. (137a.12-13).

Özçelik, *muştulık* için *müjdelemek*; *müjde getiren kişiye verilen hediye*; *müjde*, *müjdeler olsun!* (2016: 909), *gözün aydın!* sözüne de *müjde!* karşılığını vermiştir (2016: 863). *Muştulık* sözcüğü *muştulık olsun* sözünden kısalmıştır. Cümlede *muştulık* ve *gözün aydın!* sözleri *müjde*, *müjdeler olsun* manasına gelmekte olup yakın anlamlıdır.

Sonuç

Dede Korkut’ta cümle içinde arka arkaya sıralanan yakın anlamlı sözler süregelen anlatımdan kaynaklanan sıradanlığın ve ifadelerin duygu değerinin zamanla

azalmasının önüne geçmek için kullanılmıştır. Böylece anlatım daha canlı ve etkili bir hâle getirilmiş, kavramlar farklı sözlerle ifade edilip vurgulanmıştır.

Doğan; eş anlamlılığın bütünsel, bilişsel ve yakın eş anlamlılık olmak üzere üç temel düzeyde ele alınabileceğini, her bir eş anlamlılık düzeyinin belirli ölçütleri olduğunu söyler (2011: 87). Dede Korkut'ta da tespit edilen sözlerde bütünsel bir eş anlamlılığın olmadığı yani sözcüklerin bütün anlamlarının her bağlamda birebir yer değiştirmesinin mümkün olmadığı, bağlama bağlı olarak bilişsel eş anlamlılık ve yakın eş anlamlılık ilişkisinin söz konusu olduğu görülür. Bu ilişki bazen sözlerin sahip olduğu bazı anlamların eş değeri, aynılığı; çoğu zaman da anlam yakınlığı, benzerliği şeklindedir. Anlam yakınlığı, benzerliği bulunan sözler mutlak bir olgu durumunu değil aşamalı bir anlamsal süreci ifade eder.

Aksan, dünyanın her dilinde eş anlamlı olarak adlandırılan öğelerin bulunduğunu ancak bunların birbirinin eşi olmayıp yalnızca yakın anlama gelen sözcük niteliği taşıdığını söyler (2004: 68). Dede Korkut'ta da aynı cümle içinde geçen yakın anlamlı sözler tam olarak birbirinin yerini tutmamaktadır. Bu sözler arasında küçük de olsa anlam farkları vardır. Bu şekilde küçük anlam farklarını belirten çok sayıda sözcüğün olması Türkçenin söz zenginliğinin, ayrıntıları ifade etme gücünün bir yansımasıdır.

Dede Korkut'ta önemli bir bölümü deyimlerden ve mecaz anlamlı isimlerden oluşan yakın anlamlı çok sayıdaki söz hiç şüphesiz dilin mevcut sözlerine zamanla daha farklı, daha yeni anlamlar yüklediğini, böylelikle kendine yeni anlatım yolları açtığını göstermektedir. Bu durum Türkçenin işlenmiş, üretken, verimli, ifade gücü yüksek bir dil olduğunu belgelemektedir.

Cümle içinde sıralanan yakın anlamlı sözler anlatım gücüyle ilgili olmakla beraber aynı zamanda anlatıma estetik bir boyut, şiirsel bir güzellik katmaktadır.

Dede Korkut'un Arap harfli orijinal metninin doğru okunması hiç şüphesiz sözcüklerin ve cümlelerin doğru anlamlandırılmasının ilk şartıdır. Fakat bazen de bağlamdaki anlam, sözcüklerin doğru okunmasına yardımcı olmaktadır.

Dede Korkut gibi tarihi metinleri okuyup anlamlandırırken sadece sözlükleri, sadece günümüz dil bilgisi kurallarını esas almak bazen yanıltıcı olabilir. Daha farklı bakış açılarıyla incelendiğinde metinlerde geçen sözcüklerin kayıtlara geçmeyen bazı anlamlarının, bazı gramer özelliklerinin olduğu fark edilmektedir.

Dede Korkut'ta yakın anlamlılık ilişkisi gösteren sözcüklerin büyük bir kısmı savaş ve kahramanlık gibi konularla ilgilidir. Bu durum dil ve kültür arasındaki yakın ilişkiyi göstermektedir.

Dede Korkut'ta yakın anlamlılık ilişkisi gösteren bazı sözcüklerin alıntı olduğu, bazı sözcüklerin de alıntı sözcüklerden türemiş olduğu görülmektedir. Bu durum Türkçenin zaman içinde başka dillerden sözcükler alarak, bunlardan yeni sözcükler türeterek anlatım gücünü geliştirdiğini, kendi söz varlığını zenginleştirdiğini göstermekte, söz varlığında yerli veya alıntı sözcük diye bir ayrım yapmanın doğru olmadığını, dilde kullanılan bütün sözcükleri Türkçe kabul etmek gerektiğini ortaya koymaktadır.

Dede Korkut'un önemi anlatılan olaylardan değil olayların anlatım şeklinden, olayların anlatımında kullanılan dilden gelmektedir. *Türk Milletinin müşterek dehasının ve*

zevkinin eseri (Ergin 1995: 5) olan Dede Korkut, olayların anlatımında kullanılan sözcüklerle, sözcüklerde görülen anlam olaylarıyla, ardı ardına sıralanan sözlerdeki akış ve ahenkle çok üst düzey bir dile sahip olduğunu göstermektedir.

Dede Korkut, günümüz Türkçesine kelime kelime değil de cümledeki anlam dikkate alınarak aktarılmaktadır. Aktarımlarda yakın anlamlı sözcüklerden bazen sadece birisinin gösterildiği fark edilmektedir. Bu durumda aktarımlarda anlam kayıpları olmakta, anlatımdaki söz zenginliği ve ahenk de kaybolmakta, eserin üslup özelliği ortadan kalkmaktadır.

Dede Korkut'ta geçen yakın anlamlı sözcüklerin büyük bir kısmı fiil veya fiilimsilerden oluşmaktadır. Bu durum fiillerin Türkçedeki ağırlığını, söz varlığındaki yerini ortaya koymaktadır. Dede Korkut üzerine çok kıymetli çalışmalar yapılmıştır. Yapılan her çalışma eserin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Aksan, D. (2004). *Türkçenin Sözcük Varlığı*. Ankara: Engin.
- Aksan, D. (2005). *Türkçenin Zenginlikleri İncelikleri*. Ankara: Bilgi.
- ATTTBS, *Azerbaycan Türkçesi'nden Türkiye Türkçesi'ne Büyük Sözlük* (1999). Haz. Yaşar Akdoğan, İstanbul: Beşir.
- Banarlı, N. S. (1983). *Resimli Türk Edebiyatı Târîhi*. Devlet Kitapları, İstanbul: Millî Eğitim.
- Burhân-ı Katı* (2009). Mütercim Âsım Efendi. Haz. M. Öztürk, D. Örs. İstanbul: TDK.
- Çağbayır, Y. (2017). *Ötüken Türkçe Sözlük*. İstanbul: Ötüken.
- Çitgez, M. (2018). *Dede Korkut Hikâyeleri'nin Söz Varlığı*. T.C. Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi. Ardahan. (<http://openaccess.ardahan.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12427/693/Doktora-%C3%87itgez%2C%20Muhammed.pdf?sequence=1&isAllowed=y>)
- Derleme Sözlüğü* (1993). Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü. Ankara: TDK.
- Devellioğlu, F. (1993). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dictionnaire Turc-Français* (1835). Bianchi et J. D. Kieffer. Paris.
- Doğan, M. (1990). *Büyük Türkçe Sözlük*. Ankara: Rehber.
- Doğan, N. (2011). Türkiye Türkçesi Fiillerinde Eş Anlamlılık. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(19), s. 78-88.
- Doğan, N. (2015). Türkçe Sözlük'te Fiisel Eşdizimlilik. *Gazi Türkiyat*, 17, s. 67-84.
- Doğan, N. (2016). Türkçe Sözlük'te Sıfatların Eşdizimlilik Bilgisi. *XI. Büyük Türk Kurultayı Bildirileri Kitabı* (16-27 Eylül 2016, Budpeşte/Macaristan). Ankara: Bilkent Üniversitesi Yay., s801-808.
- Efe, K. (2019). Dede Korkut Oğuznâmeleri Üzerine Yeni Araştırmalar. *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi The Journal of International Turkish Language & Literature Research Cilt/Volume 8, Sayı / Issue 19* (Ağustos/Agust 2019), s. 292-309.
- Eker, S. (2019). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker.
- Ekici, M. (2019). *Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası Soylamalar ve 13. Boy Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi, Orijinal Metin (Tıpkıbasım), Transkripsiyon, Aktarma*. İstanbul: Ötüken.
- Ergin, M. (1994). *Dede Korkut Kitabı I / Giriş-Metin-Faksimile*. Ankara: TDK.
- Ergin, M. (1995). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi.
- Ergin, M. (1997). *Dede Korkut Kitabı II / İndeks- Gramer*. Ankara: TDK.

- Gökyay, O. Ş. (1973). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Devlet Kitapları.
- Gökyay, O. Ş. (1980). *Dede Korkut Hikâyeleri*. İstanbul: Tercüman.
- Günay, T. (2003). *Rize İli Ağızları*. Ankara: TDK.
- Güncel Türkçe Sözlük. <https://sozluk.gov.tr/>
- Güzel, A. (2021). *Kaygusuz Abdâl Külliyyatı (Hayatı- Eserleri-Metin-Sözlük-Kaynaklar)*. Ankara: TDK. <https://www.tdk.gov.tr/wp-content/uploads/2019/12/Kaygusuz-Abd%c3%a2l-K%c3%bccliyat%c4%b1-WEB.pdf>
- Hayâli Bey Dîvânı* (1945). Ali Nihat Tarlan, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Hecrî Dîvânı* (2016). Haz. Ömer Zülfe, (İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin). Ankara: TDK.
- Hindî Mahmûd* (2013). *Kıssa-ı Enbiyâ- Peygamber Kıssaları (İnceleme-Tenkitli Metin-Tıpkıbasım)*. Haz. Ahmet Karataş. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay. <http://ekitap.yek.gov.tr/Uploads/ProductsFiles/9596bd5d-ddff-46ad-8811-bd8d1a1e0964.pdf>
- Hüsrev ü Şîrîn* (2020). Ahmed Rıdvân. Haz. Orhan Kemal Tavukçu. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- İmer, K., Kocaman A., Özsoy S. A. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- İşcan, A. (2011). Anlam Bilgisi Konularının Öğretimi. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 6/2 Spring 2011, p. 503-522.
- Kaçalin, M. (2017). *Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı*. Ankara: TDK.
- Kamus-ı Türkî* (2015). Şemseddin Sami. Haz. Paşa Yavuzarslan. Ankara: TDK.
- Karahan, L. (2015). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ.
- KDQE, *Kitabi-Dâde Qorqud Ensiklopediyası* (2000). Bakı: Yeni Neşrler Evi.
- Korkmaz, Z. (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Korkmaz, Z. (1998). Dede Korkut Hikâyelerinde Dil-Üslup Bağlantısı. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*.
- Lehce-i Osmânî* (2000). Ahmet Vefik Paşa, Haz. Recep Toparlı, Ankara: TDK.
- Lügat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî* (1298). Şeyh Süleymân Efendi Buhârî. İstanbul: Mihran Matbaası.
- Lügat-i Nâcî* (2009). Muallim Nâcî. Haz. Ahmet Kartal. Ankara: TDK.
- Meynard, A. C. Barbier de (1886). *Dictionnaire Turc-Français I-II*, Paris.
- Özçelik, S. (2016). *Dede Korkut -Dresden Nüshası- Metin, Dizin*. Ankara: TDK.
- Özçelik, S. (2016a). *Dede Korkut -Dresden Nüshası- Giriş, Notlar*. Ankara: TDK.
- Parigi, Bernardo da (2015). *Söz Kitabı. Türkçe - İtalyanca Sözlük*. Haz. Yavuz Kartallıoğlu, Ankara: TDK.
- Parlatır, İ. (2006). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı.
- Parlatır, İ. (2017). *Açıklamalı İslâmî Terimler Sözlüğü*. Ankara: Akçağ.
- Saraç, T. (1985). *Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Adam.
- Sarı, M. (2011). Türkiye Türkçesinde Eş Anlamlılık ile İlgili Bazı Sorunlar. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 6/1 Winter 2011, p. 533-538, TURKEY.
- Tarama Sözlüğü* (1996). XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü. Ankara: TDK.
- Tezcan, S. (2018). *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar*. İstanbul: Yapı Kredi.
- Tezcan, S.- Boeschoten, H. (2001). *Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tietze, A. (2016). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügatı*, Birinci Cilt. Ankara: TÜBA.

Ayhan Bayrak

- Tietze, A. (2016). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügatı*, İkinci Cilt. Ankara: TÜBA.
- Tietze, A. (2018). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügatı*, Altıncı Cilt. Ankara: TÜBA.
- Tietze, A. (2019). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügatı*, Yedinci Cilt. Ankara: TÜBA.
- Tietze, A. (2019). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügatı*, Dokuzuncu Cilt. Ankara: TÜBA.
- Tulum, M. (2011). *XVII. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*. Ankara: TDK.
- Turan, Z. (2016). *Uşhum (Yusufeli- Artvin) Ağzı*. Ankara: TDK.
- Türkçe Sözlük* (1998). Ankara: TDK.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.
- Yıldızoğlu, H. (2019). *Bayburt İli Halkbilimi ve Etnografyası*. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.
<http://acikerisim.ktu.edu.tr/jspui/bitstream/123456789/1911/1/597156.pdf>
- Zeyrek, Y. (2015). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Ötüken